

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ
175 ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΕΞΑΜΗΝΟ:	Δ'
-----------------	-----------

Αλέξανδρος Χρύσης
Καθηγητής

Αθήνα
2016-2017

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

I. Σχέδιο διαλέξεων

15.02.2017	ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ-ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ
22.02.2017	Εισαγωγή: Όροι & Οριοθετήσεις
01.03.2017	Διαφωτισμός & Φιλοσοφία της Προόδου: συνηγορία & κριτική (Vico)
08.03.2017	Διαφωτισμός & Φιλοσοφία της Προόδου: συνηγορία & κριτική (Condorcet)
15.03.2017	Διαφωτισμός & Φιλοσοφία της Προόδου: συνηγορία & κριτική: από τον Rousseau στον Kant
22.03.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Kant
29.03.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Kant
05.04.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Herder
26.04.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel
03.05.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel
10.05.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel
17.05.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Marx
24.05.2017	Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Marx

II. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνόπουλος Γ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1981 📖
- Αρεταίος Λ., *Η Φιλοσοφία της Ιστορίας και η Ιστορία της*, Εκδόσεις Διογένης, Αθήνα 1985.
- Βέικος Θ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980.
- Βέικος Θ., *Θεωρία και Μεθοδολογία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1987 📖
- Γεωργούλης, Κ.Δ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1976. 📖
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., «Φιλοσοφία της Ιστορίας», *Φιλοσοφικά Μελετήματα*, Εκδόσεις Φέξη, Αθήνα 1965, σσ.67-118. 📖
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., «Ανθρώπινα και μη ανθρώπινα στοιχεία της Ιστορίας», *Φιλοσοφία και Διαλεκτική*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1990, σσ.37-66. 📖
- Δεσποτόπουλος, Κ.Ι., *Φιλοσοφία και θεωρία του πολιτισμού*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001 📖
- Θεοδωρακόπουλος, Ι.Ν., «Το πρόβλημα της Φιλοσοφίας της Ιστορίας», *Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, Έτος Δ! [1933], Τεύχος 2, σσ.129-150. 📖
- Θεοδωρακόπουλος, Ι.Ν., *Μαθήματα φιλοσοφίας της Ιστορίας και του Πολιτισμού*, [Πανεπιστημιακές Παραδόσεις], Αθήνα 1968. 📖
- Κανελλόπουλος, Π.Κ., «Ιστορία και Πρόοδος. Εισαγωγή εις την κοινωνιολογίαν της Ιστορίας», *Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, Έτος Δ! [1933], Τεύχος 2, σσ.151-197. 📖
- Κανελλόπουλος, Π.Κ., «Προβλήματα Φιλοσοφίας της Ιστορίας», *Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, Έτος Ζ! [1936], Τεύχος 1, σσ.1-34. 📖
- Κανελλόπουλος, Π.Κ., «Αι θεμελιώδεις περί Ιστορίας θεωρίαι», *Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, Έτος Ζ! [1936], Τεύχη 2-3, σσ.175-218, 257-289. 📖
- Μπαγιόνας, Α., *Η Θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1980. 📖
- Ψυχοπαίδης Κ., *Ιστορία και Μέθοδος*, Εκδόσεις Σμίλη, Αθήνα 1994. 📖
-
- Aron, R., *La philosophie critique de l'histoire*, Librairie philosophique J.Vrin (Points), Paris 1969. 📖
- Collingwood, R.G., *The Idea of History*, Oxford University Press, Oxford 1994.
- Horkheimer Max, *Απαρχές της αστικής φιλοσοφίας της ιστορίας*, [Μετάφραση: Τάκης Κονδύλης], Εκδόσεις Κάλβος, Αθήνα 1971. 📖
- Καρ Ε.Χ., *Τι είναι Ιστορία;*, Εκδόσεις «Γνώση», [Μετάφραση: Α.Παππάς], Αθήνα 1999. 📖
- Λέβιτ, Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, [Μετάφραση: Μ.Μαρκίδης-Γ.Λυκιαρδόπουλος], Εκδόσεις "ΓΝΩΣΗ", Αθήνα 1985. 📖
- Ραπποπόρ, Κ., *Η Φιλοσοφία της Ιστορίας*, [Μετάφραση: Λ.Αποστόλου], Εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα χ.χ.
- Walsh, W.H., *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, [Μετάφραση: Φ.Κ.Βώρος], Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982. 📖

* Βλ. και το λήμμα "Philosophy of History"

[1] στην Britannica Online Encyclopedia:

<http://www.britannica.com/print/topic/267522>

[2] στην Stanford Encyclopedia of Philosophy

<https://plato.stanford.edu/entries/history/>

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όροι & Οριοθετήσεις

1. Διευκρίνιση των όρων *φιλοσοφία* και *ιστορία* ως συντεταγμένων του όρου

«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ της ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

-Η φιλοσοφία δεν είναι θέαση, αλλά πράξη/ στάση ζωής: παρέμβαση στα ιστορικά δρώμενα

-Η ιστορία δεν είναι παρελθοντολογία: *res gestae*, ιστορική επιστήμη και φιλοσοφίας της Ιστορίας

«Αν δεν υπάρχει το βλέμμα προς το μέλλον, η ιστορία εκπίπτει σε παλαιοντολογία και άσκοπη χρονικογραφία.»¹

-Προσέγγιση του ιστορικού γίνεσθαι ως *ολότητας*

-Προσέγγιση του ιστορικού γίνεσθαι ως δυναμικού πεδίου ένσκόπων δραστηριοτήτων

*Διάκριση Φύσης και Ιστορίας

«Η ουσιαστική διαφορά που συμπυκνώνει όλες τις άλλες είναι πως ο άνθρωπος είναι την ίδια ώρα υποκείμενο και αντικείμενο της ιστορίας»²

**Διάκριση μεταξύ των σκοπών των υποκειμένων και του σκοπού της Ιστορίας: *δόλος* της Ιστορίας

«Η άποψη ότι οι ιστορικές πράξεις εκφράζουν οπωσδήποτε προθέσεις δε συνεπάγεται ότι τα αποτελέσματα των ιστορικών πράξεων αντιστοιχούν πάντα προς τις προθέσεις αυτών που τις έκαναν. Πολλές φορές οι άνθρωποι πράττουν με αποτελέσματα που δεν είναι σε θέση να προβλέψουν ή για την πραγμάτωση σκοπών που αγνοούν.»³

2. Ο χρόνος ως θεμελιώδης συνιστώσα της Φιλοσοφίας της Ιστορίας

-Κυκλική θεώρηση του χρόνου

-Γραμμική θεώρηση του χρόνου

-Διαλεκτική θεώρηση του χρόνου

3. Μακροπερίοδοι της Φιλοσοφίας της Ιστορίας

*Βλ. και τα προσαρτήματα που παρατίθενται στο τέλος αυτής της ενότητας

-Φιλοσοφία της εποχής των Φώτων

-Φιλοσοφία της Ιστορίας του Vico

-Φιλοσοφία της Προόδου (Turgot, Condorcet) & οι κριτικοί της (Voltaire, Montesquieu, Rousseau)

-Φιλοσοφία της Ιστορίας του Kant

-----Φιλοσοφία της Ιστορίας του Herder

-Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel

-Θετικιστική Φιλοσοφία της Ιστορίας (Comte)

-Υλιστική αντίληψη της Ιστορίας (Marx)

-Φιλοσοφικές θεωρίες της Ιστορίας του 20^{ου} αιώνα (Spengler, Toynbee)

¹ Γεωργούλης Κ.Δ., *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1976, σ. 11.

² Βέικος Θ., στο *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1980, σ.12, αλλά και σ. 11.

³ Μπαγιόνας Α., *Η θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 3-4.

4. Αντικείμενο και διακρίσεις της Φιλοσοφίας της Ιστορίας

-Γνωσιολογική & Οντολογική κατεύθυνση: 'Κριτική(ή αναλυτική)' & 'Θεωρησιακή (ή θεωρητική)' Φιλοσοφία της Ιστορίας⁴

***Κριτικός σχολιασμός των απόψεων:**

«Όπως και ο όρος 'ιστορία', ο όρος 'φιλοσοφία της ιστορίας' έχει καταρχήν **επιστημολογική σημασία**. Από την άποψη αυτή η φιλοσοφία της ιστορίας ανήκει στη θεωρία της γνώσης, δηλαδή στο φιλοσοφικό κλάδο που προσδιορίζει το υποκείμενο, το αντικείμενο, τη μέθοδο και τις μορφές της γνώσης.»⁵

«Δεν αλλάζει καθόλου το ιστορικό γίνεσθαι η φιλοσοφία της ιστορίας, δεν αλλοιώνει ούτε την αρχή του, ούτε την κατεύθυνσή του, αλλά βυθίζεται μέσα στην κίνησή του και παρακολουθεί, όπως ένας κολυμβητής παρακολουθεί τη ρυθμικότητα που έχει η θάλασσα, την ώρα που ο ίδιος είναι μέσα στο νερό. Η φιλοσοφία της ιστορίας, που φέρει άξια το όνομά της, βυθίζεται στο ιστορικό γίνεσθαι και ακροάζεται τη ρυθμικότητά του, κατανοεί τη στοιχειώσή του' πάει ως την αρχή του και το αντιθέτει προς το απλό, ανώνυμο και αδιάφορο φυσικό γίνεσθαι, που δεν έχει πρόσωπα να το κατευθύνουν, που υπάρχει άψυχα, που είναι ακυβέρνητο από σκοπούς, που δεν έχει κατεύθυνση, που δεν είναι καρπός κάποιας βαθείας εκλογής.»⁶

***Εμφαση στο βαθύτερο παρεμβατικό χαρακτήρα της Φιλοσοφίας της Ιστορίας**

-Ενδεικτική απαρίθμηση πλευρών του αντικειμένου της Φιλοσοφίας της Ιστορίας

-Υπάρχει δυνατότητα καθολικής (ολιστικής) θεώρησης της Ιστορίας;

-Υπάρχει νόημα ή/ και τέλος της Ιστορίας;

-Λειτουργούν νομοτέλειες και ποια η σχέση αναγκαιότητας και ελευθερίας μέσα στην Ιστορία;

-Ποιες οι κινητήριες δυνάμεις και τα δρώντα υποκείμενα της Ιστορίας;

⁴ Ο Γεωργούλης, ο.π., σσ.22-23, προσθέτει και τη **θεολογική** κατεύθυνση ως τρίτο κλάδο της Φιλοσοφίας της Ιστορίας δίπλα στο **γνωσιολογικό** και τον **οντολογικό**, ενώ ο Δεσποτόπουλος Κ.Ι., *Φιλοσοφικά Μελετήματα*, Εκδόσεις Φέξη, Αθήνα 1965, σ. 92, διακρίνει μεταξύ **τυπολογικής** και **ουσιολογικής** Φιλοσοφίας της Ιστορίας.

Ενδεικτική, αλλά αρκούντως αναλυτική απαρίθμηση γνωσιοθεωρητικών και οντολογικών ερωτημάτων της Φιλοσοφίας της Ιστορίας επιχειρεί ο Θεόφιλος Βέικος, ο.π., σ. 15.

Βλ. επίσης την ανάλυση του Μπαγιόνα, ο.π., σσ. 81-85.

Ειδικότερα, για τη θεωρητική/ θεωρησιακή φιλοσοφία της Ιστορίας, όπως αυτή εκφράζεται από τους εκπροσώπους-στοχαστές της, βλ. W.H.Walsh, *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία της Ιστορίας*, [Μετάφραση: Φ.Κ.Βώρος], Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1982, σσ. 21,42.

⁵ Μπαγιόνας Α., ο.π., σ. 81.

⁶ Θεοδωρακόπουλος Ι.Ν., *Μαθήματα Φιλοσοφίας και Ιστορίας του Πολιτισμού*, [Πανεπιστημιακές Παραδόσεις], Αθήνα 1968, σσ. 77-78.

*** Κριτικός σχολιασμός των απόψεων για το νόημα της Ιστορίας:**

«Η παγκόσμια ιστορία συνίσταται στην πρόοδο της συνείδησης της ελευθερίας -μια πρόοδο την αναγκαιότητα της οποίας είναι έργο μας να κατανοήσουμε.»⁷

«Οι άνθρωποι κάνουν την ιστορία τους, αλλά δεν μπορούν να την κάνουν όπως τους αρέσει· δεν την κάνουν κάτω από συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι, αλλά κάτω από συνθήκες που αντιμετωπίζουν άμεσα, που έχουν μεταβιβαστεί από το παρελθόν. Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαραίνει σαν εφιάλτης στο μυαλό των ζωντανών.»⁸

«Το πρόβλημα της ιστορίας ως συνόλου δεν μπορεί να βρει απάντηση μέσα στα όρια της δικής της προοπτικής. Οι ιστορικές διαδικασίες δεν περιέχουν καθαυτές την παραμικρή ένδειξη ενός περιεκτικού και τελικού νοήματος. Η ιστορία αυτή καθαυτή δεν έχει καμιά έκβαση. Ποτέ δεν υπήρξε και δε θα υπάρξει μια εμμενής λύση στο πρόβλημα της ιστορίας, διότι η ιστορική εμπειρία του ανθρώπου είναι η εμπειρία μιας μόνιμης αποτυχίας. [...] Ο κόσμος εξακολουθεί να είναι όπως ήταν τον καιρό του Αλάριχου· απλώς τα μέσα καταπίεσης και καταστροφής (καθώς και ανοικοδόμησης) που διαθέτουμε σήμερα έχουν σημαντικά βελτιωθεί και υποκριτικά εξωραϊστεί.»⁹

«Υπάρχει για τους φιλοσόφους ένα είδος μύθου της ιστορίας. Ως γνωστόν οι φιλόσοφοι αγνοούν πλήρως, εν γένει, όλους τους γνωστικούς κλάδους που βρίσκονται έξω από τον δικό τους. Υπάρχει μια μαθηματική επιστήμη για φιλοσόφους, υπάρχει μια βιολογία για φιλοσόφους, και υπάρχει επίσης μια ιστορία για φιλοσόφους. Η ιστορία για φιλοσόφους είναι ένα είδος μεγάλης και ευρείας συνέχειας όπου διαπλέκονται η ελευθερία των ατόμων και οι οικονομικο-κοινωνικοί καθορισμοί. Όταν θίγονται ορισμένες από αυτές τις μεγάλες θεματικές, όπως η συνέχεια, η δραστική άσκηση της ατομικής ελευθερίας, η συνάρθρωση της ανθρώπινης ελευθερίας και των κοινωνικών καθορισμών, όταν θίγεται κάποιος από αυτούς τους τρεις μεγάλους μύθους, ευθύς αμέσως όλοι αυτοί οι καλοί άνθρωποι αρχίζουν να κραυγάζουν για βιασμό ή δολοφονία της ιστορίας. [...] Χαίρομαι πολύ αν πράγματι σκότωσα αυτό το φιλοσοφικό μύθο της ιστορίας, αυτόν ακριβώς το φιλοσοφικό μύθο που με κατηγορούν ότι σκότωσα.. Αυτό ακριβώς ήθελα να σκοτώσω και όχι την ιστορία εν γένει. Δεν μπορεί κανείς να σκοτώσει την ιστορία, αλλά την ιστορία για τους φιλοσόφους, αυτή ναι, θέλω πράγματι να την σκοτώσω.»¹⁰

⁷ Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, (Translated by H.B.Nisbet with an introduction by Duncan Forbes), Cambridge University Press, Cambridge 1980, p. 54.

⁸ Marx, *18η Brumaire του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, , όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, Progress Publishers, Moscow, vol.11, pp. 103-104.

⁹ Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, (Μετάφραση, Μάριος Μαρκίδης-Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος), Εκδόσεις "ΓΝΩΣΗ", Αθήνα 1985, σ. 291.

¹⁰ Από συνέντευξη του Foucault στο περιοδικό *La Quinzaine littéraire*, 46(1-15 Μαρτίου 1968)

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ Ι

Υπήρξαν φιλοσοφικές προσεγγίσεις της Ιστορίας στους αρχαίους χρόνους;

[*Για πρώτη φορά χρήση του όρου 'Φιλοσοφία της Ιστορίας' έγινε στο *Δοκίμιο περί των Ηθών και του Πνεύματος των Εθνών* του Voltaire το 1765.]

Αρχαιοελληνικές & ελληνορωμαϊκές ρίζες της Φιλοσοφίας της Ιστορίας

1. Γενική τοποθέτηση

«Οι ενδείξεις ότι ο ανθρώπινος πολιτισμός συνιστούσε βαθμιαία ανάπτυξη, και ότι ο άνθρωπος διάνοιξε με οδύνες το δρόμο του από μια κατώτερη και άγρια κατάσταση, δεν μπορούσαν πράγματι να διαφύγουν της οξυδέρκειας των Ελλήνων.»¹¹

«Φαίνεται συχνά παράξενο που στην αρχαία Ελλάδα, όπου υπήρξαν δημιουργοί της φιλοσοφίας και ιστοριογραφίας και όπου βρίσκουμε με κάποια μορφή όλες τις μεγάλες σκέψεις της δυτικής φιλοσοφίας, δεν αναπτύχθηκε σαφής και σημαντική φιλοσοφία της ιστορίας. Μια εξήγηση, λοιπόν, του 'παράξενου' αυτού φαινομένου είναι πως δεν ήταν τότε η ώρα για να πετάξει η κουκουβάγια της Αθηνάς. Οι αρχαίοι Έλληνες δεν κατέχονταν από ιστορικό πάθος, από το βάρος της μεγάλης παράδοσης και δεν τους διέκρινε αναπτυγμένη ιστορική συνείδηση.»¹²

«Πιστεύουμε ότι αντιπρόσωποι, ή τουλάχιστον πρόδρομοι της Φιλοσοφίας της Ιστορίας, υπήρχαν ήδη στην αρχαία Ελλάδα πολλούς αιώνες πριν τον Bossuet και τον Vico. Αυτοί ήσαν οι ποιητές Ησίοδος και Αισχύλος, ο σοφιστής Πρωταγόρας και ο φιλόσοφος Δημόκριτος. Θεωρούμε, περαιτέρω, ότι κύριος εκπρόσωπος της Φιλοσοφίας της Ιστορίας στην αρχαία Ελλάδα υπήρξε ο κορυφαίος φιλόσοφος της Αθήνας, ο Πλάτων.»¹³

***Κριτικός σχολιασμός: στους αρχαίους χρόνους υπάρχει ένας *sui generis* φιλοσοφικός στοχασμός για την Ιστορία.**

- Η αίσθηση της ιστορικότητας
- Η κυκλικότητα του χρόνου και η έννοια της προόδου
- Η παρέμβαση των θεών στα ανθρώπινα
- Εικόνες για την ανθρώπινη φύση
- Η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης
- Ελευθερία & Ανάγκη

2. Γραμματολογικές πηγές για μια Φιλοσοφία της Ιστορίας των αρχαίων ελληνικών χρόνων

- Η αρχαία ελληνική ποίηση (Όμηρος, Ησίοδος & οι Τραγικοί)
- Η αρχαία ελληνική και ελληνορωμαϊκή φιλοσοφία (Δημόκριτος, Πλάτων, Στωικοί)
- Η αρχαία ελληνική και ελληνορωμαϊκή ιστοριογραφία (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Πολύβιος)

3. Παρουσίαση φιλοσοφικοϊστορικών στοιχείων από την αρχαιοελληνική γραμματεία

3.1. Ησίοδος & Αισχύλος

- Ο κύκλος των εποχών του ανθρώπινου πολιτισμού (χρυσό, ασημένιο, χάλκινο, ηρωικό & σιδερένιο γένος των ανθρώπων: πτωτική πορεία με ένδειξη κυκλικής ροής →στ.175)
- Ο μύθος του Προμηθέα και της Πανδώρας (ανάγκη επιβίωσης, τεχνολογικός πολιτισμός, βία, εξουσία, εξέγερση/ παρακμή, εκθήλυνση αναγκών, μαλθακότης)

¹¹ Bury J.B., *The Idea of Progress*, Dover Publications 1955, p. 7.

¹² Βέικος Θ., ο.π., σ. 20.

¹³ Despotopoulos C., *Philosophy of History in Ancient Greece*, Research Center for Greek Philosophy, Athens 1991, p. 14.

ΚΕΙΜΕΝΑ

***ΗΣΙΟΔΟΣ, Έργα και Ημέραι,**

στίχοι 109-201 (Ο κύκλος του ανθρώπινου πολιτισμού)

στίχοι 42-106 (Ο μύθος του Προμηθέα και της Πανδώρας)

ΗΣΙΟΔΟΣ, Θεογονία,

στίχοι 507-616 (Ο μύθος του Προμηθέα και της Πανδώρας)

****ΑΙΣΧΥΛΟΣ, Προμηθέας Δεσμώτης,**

στίχοι 197-241 (Ο μύθος του Προμηθέα)¹⁴

3.2. Δημόκριτος & Πλάτων

-Ο ρόλος της ανάγκης/ Αιτιοκρατία

-Ανάπτυξη τεχνικής

-Δημιουργία πολιτικής ζωής και νομοθεσίας

-Ο άνθρωπος 'θεού τι παίγνιον μεμηχανημένον'

ΚΕΙΜΕΝΑ

*****ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγόρας,**

στίχοι 320d-322d (Ο μύθος του Προμηθέα)

Πλάτων, Πολιτικός,

στίχοι 271a κ.ε.π. (Η γένεση του ανθρώπινου πολιτισμού)

Πλάτων, Νόμοι,

στίχοι 677a κ.ε.π. (Η γένεση του ανθρώπινου πολιτισμού)

3.3. Ηρόδοτος, Θουκυδίδης & Πολύβιος

Ηρόδοτος

-**Καθολική θεώρηση της Ιστορίας:** Ενιαία ερμηνεία «για τα γενόμενα εξ ανθρώπων».

-Ο ρόλος των θεών (**νέμεση, φθόνος, ύβρις**): ρυθμιστική δικλείδα, όχι (θεϊκό) σχέδιο

-Η **σύγκρουση των πολιτισμών**, αλλά και **πολιτιστικός σχετικισμός**

-Ο ρόλος των ηρώων

Θουκυδίδης

-Ανθρωποκεντρική θεώρηση

-Η σημασία της Ιστορίας

-Ανθρώπινη φύση: το συμφέρον και η εξουσία/ ευβουλία & ξύνεσις

-Κυκλικότητα των ανθρώπινων πραγμάτων: ακμή & παρακμή

-Πρόγνωση: ο ρόλος του πολιτικού/ μεγάλου άνδρα

-**Αισιόδοξη ή απαισιόδοξη οπτική της Ιστορίας;**

***Ανάλυση κειμένου:**

Θουκυδίδου, **Ιστορία**, «Διάλογος Αθηναίων και Μηλίων», **E84-E116**

4. Ελληνορωμαϊκοί χρόνοι & Στωικοί

Πολύβιος

-Η σημασία της Ιστορίας

-Καθολική & οικουμενική προσέγγιση του ιστορικού γίνεσθαι

-Κυκλική εναλλαγή πολιτευμάτων

-Αιτιοκρατία & ο ρόλος της τύχης

Στωικοί

-Ιστορικά και βιογραφικά δεδομένα

Η φιλοσοφία ως τρόπος ζωής

Ίδρυση & Περίοδοι της Στοάς

Εκπρόσωποι & Πηγές

Διαμεσολάβηση αρχαίου και χριστιανικού κόσμου

Ο κοσμοπολιτισμός της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας

-Κρίσιμες έννοιες

Εμμένεια

Φύσις/ Πνεύμα

Λόγος/ Πυρ(κυκλικός χρόνος)

Ηγεμονικόν

Όλον

Πρόνοια

Οικείωσις

¹⁴ Για το μύθο του Προμηθέα τόσο στον Αισχύλο, όσο και στον Πλάτωνα, βλ. Δεσποτόπουλος Κ..Ι., *Φιλοσοφικά Μελετήματα*, ο.π, σσ. 70-72.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑ II

Συνιστά Φιλοσοφία της Ιστορίας η χριστιανική θεολογία της Ιστορίας;

*Το απώτερο & το πρόσφατο παρελθόν μιας Θεολογίας της Ιστορίας:
Χριστιανική θεολογία & Φιλοσοφία της Ιστορίας¹⁵*

1. Ιερός Αυγουστίνος

-Εργο-βιογραφικά δεδομένα

Ο Ιερός Αυγουστίνος του Ιππώνος γεννήθηκε το **354 μ.Χ.** στην Ταγάστη της Νουμιδίας στη Βόρεια Αφρική. Ήταν γιος ειδωλολάτρη πατέρα και χριστιανής μητέρας. Παρότι, όμως ανατράφηκε με τη χριστιανική διδασκαλία, δε βαπτίσθηκε χριστιανός. Στα χρόνια της εφηβείας του μεταβαίνει στην Καρχηδόνα, όπου ολοκληρώνει τον πρώτο κύκλο των σπουδών του. Περί το 375 μ.Χ., διαβάζοντας Κικέρωνα, αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη φιλοσοφία. Στη συνέχεια έρχεται σε επαφή με το μανιχαϊσμό, ένα δόγμα που θα τον επηρεάσει και αργότερα στις φιλοσοφικές αναζητήσεις του. Στα 383 μ.Χ., εγκαθίσταται στη Ρώμη, προκειμένου να διδάξει ρητορική. Την ενασχόλησή του με τη ρητορική τη συνεχίζει στο Μιλάνο, όπου σοβαρή είναι η επίδραση που δέχεται από τη φιλοσοφία του νεο-πλατωνισμού και τη διδασκαλία του Αμβρόσιου. Μέσα από μια διαδικασία βαθύτερων πνευματικών αναζητήσεων και έντονης ψυχικής φόρτισης, ο Αυγουστίνος προσχωρεί ολοκληρωτικά στο χριστιανισμό και το 387 μ.Χ. βαπτίζεται χριστιανός. Από εκεί και πέρα η ζωή του αφιερώνεται στη διδασκαλία του χριστιανικού δόγματος τόσο με το θεωρητικό έργο, όσο και με τη συγκρότηση μιας καλά οργανωμένης θρησκευτικής κοινότητας. Κατά την τελευταία δεκαετία του 4^{ου} μ.Χ. αιώνα, τέλος, ο Ιερός Αυγουστίνος αφού πρώτα αναγορεύεται ιερέας στη συνέχεια ανακηρύσσεται επίσκοπος Ιππώνος. Έχοντας βιώσει τη ραγδαία παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και τη βαθύτατη ψυχολογική επίδραση που άσκησε στους συγχρόνους του η λεηλασία της Ρώμης το 410 μ.Χ. από τους Γότθους του Αλάριχου, ο Αυγουστίνος θα πεθάνει το **430 μ.Χ.**, τη στιγμή που οι Βάνδαλοι πολιορκούσαν τον Ιππώνα.

Το συγγραφικό έργο του Αυγουστίνου υπήρξε ογκωδέστατο. Αποτελείται από περισσότερα από εκατό βιβλία και περισσότερες από διακόσιες επιστολές. Κορυφαίες στιγμές του αναδείχθηκαν, ωστόσο, η συγγραφή των *Εξομολογήσεων* και αυτή της *Πολιτείας του Θεού*, έργο που, όπως θα δειχθεί στη συνέχεια, συνδέει με πολύ ενδιαφέροντα τρόπο το θεολογικό με το φιλοσοφικοϊστορικό στοχασμό.

Έμφαση στη διπλή (αρχαιοελληνική & θεολογική) παιδεία του Αυγουστίνου
Ρωμαϊκή παρακμή: εποχή μετάβασης
[*410 μ.Χ.: επιδρομή Γότθων του Αλάριχου κατά της Ρώμης]

-Βασικές θέσεις

-Ερώτημα: συνιστά Φιλοσοφία της Ιστορίας η αυγουστίνη θεολογία;

[*δύο εκδοχές: **Löwith, Κανελλόπουλος**]

Κατά τον **Καρλ Λέβιτ**, *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σ.253, «η *Πολιτεία του Θεού* (412-26) του Αυγουστίνου είναι το πρότυπο κάθε δυνατής αντίληψης της ιστορίας που μπορεί εύκολα να ονομαστεί 'χριστιανική'. Δεν αποτελεί φιλοσοφία της ιστορίας, αλλά δογματικο-ιστορική ερμηνεία του χριστιανισμού.».

Αντιθέτως, σύμφωνα με τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, «*Αι θεμελιώδεις περί Ιστορίας θεωρίες, Αρχαίον Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών*, Έτος Ζ! [1936], Τεύχος 2, σ.178, «ο Αυγουστίνος είναι 'ο πρώτος ιστορικός του εσωτερικού μας κόσμου' και ο πρώτος φιλόσοφος παρατηρητής της ιστορίας εν γένει, 'ο ιδρυτής της φιλοσοφίας της ιστορίας, ο πρώτος δηλαδή, ο οποίος συνέλαβε θεωρητικώς την ιδέα της ιστορίας, την οποία κατέστησε δυνατή διαμέσου του Ιουδαϊσμού (αλλ' εν πολλοίς και καθ' υπέρβασιν αυτού) ο Χριστιανισμός.»

-Χρόνος: γραμμική αντίληψη

¹⁵ Την ενότητα της «Χριστιανικής Φιλοσοφίας της Ιστορίας» διαπραγματεύεται αρκετά αναλυτικά ο Αύγουστος Μπαγιόνας στις πανεπιστημιακές παραδόσεις του. (Ο.π., σσ. 98-130)

[*σχόλιο για την *ελπίδα*]

-Οδοιπορία→έξοδος

-Τέλος: «**τέλος άνευ τέλους**» (Τελεολογία/ πραγμάτωση της Βασιλείας του Θεού)

Το “αιώνιο Σάββατο”: «το τέλος άνευ τέλους, διότι τι άλλο τέλος μπορεί να υπάρξει για εμάς παρά να φθάσουμε στο βασίλειο, το οποίο ουδέποτε θα έχει τέλος;»[*Η Πολιτεία του Θεού*, XXII,Δ!]

-Δύο πολιτείες: ουράνια πολιτεία (περιορισμός του κράτους) & γήινη πολιτεία (κράτος)→δύο τρόποι ζωής→ ο τρόπος ζωής της ουράνιας πολιτείας οδηγεί προς την πραγμάτωση της Βασιλείας του Θεού.

«Δύο έρωτες ίδρυσαν τις δύο Πολιτείες: ο εγωιστικός έρωτας, μέχρι καταφρονήσεως του Θεού, την Πολιτεία της γης, ο έρωτας προς τον Θεό, μέχρι καταφρονήσεως του εαυτού μας, την Πολιτεία του ουρανού. Η μια δοξάζεται, αυτή καθεαυτή, η άλλη μέσα στον Κύριο. Η μια επιδιώκει τη δόξα των ανθρώπων, η άλλη δεν ποθεί άλλη δόξα παρά τη μαρτυρία της συνείδησης[...]. Στη μια οι ηγεμόνες διακατέχονται από τη μανία να καθυποτάσσουν τους υπηκόους τους, στην άλλη ηγεμόνες και υπήκοοι βοηθούνται αμοιβαία, εκείνοι με την καλή διακυβέρνησή τους, αυτοί δε με την πειθαρχία τους.»[*Η Πολιτεία του Θεού*, XIV,ΚΗ!]

Σχόλιο του Karl Löwith: «η ουσία της ιστορίας του ανθρώπου, η οποία είναι οικουμενική επειδή ενοποιείται και κατευθύνεται από ένα μοναδικό Θεό προς ένα μοναδικό τέλος, είναι η αντίθεση ανάμεσα στην *Civitas Dei* και την *Civitas terrena*. Αυτές οι πολιτείες δεν ταυτίζονται με την ορατή Εκκλησία και το ορατό κράτος, αλλά είναι δύο μυστικές κοινωνίες που συνίστανται σε δύο αντίθετα είδη ανθρώπου.»¹⁶

-Πρόοδος: υλική & ηθική

(Διάκριση περιόδων της ουράνιας πολιτείας:

-πρώτη περίοδος: από τον Αδάμ ως τον Μωυσή

-δεύτερη περίοδος: από τον Μωυσή στον Ιησού

-τρίτη περίοδος: από τον Ιησού ως την επικράτηση της χριστιανικής εκκλησίας)

-Πρόνοια

-Αναγκαιότητα & ελευθερία βουλήσεως

«Με βάση όλα όσα είπαμε πιο πάνω, δεν εξαγεται το συμπέρασμα ότι τίποτε δεν εξαρτάται από τη βούλησή μας. [...] Σε καμία περίπτωση, δεν είμαστε αναγκασμένοι, επειδή δεχόμαστε την πρόγνωση του Θεού, να αρνηθούμε την ύπαρξη του αυτεξούσιου, ή, επειδή παραδεχόμαστε το αυτεξούσιο, να αρνηθούμε την πρόγνωση του Θεού, πράγμα το οποίο θα ήταν εγκληματικό. Εμείς δεχόμαστε εξίσου και τις δυο αυτές αλήθειες και τις υποστηρίζουμε και τις δυο με την ίδια πίστη, δηλαδή τη θεϊκή πρόγνωση προκειμένου να πιστέψουμε το αυτεξούσιο και να ζήσουμε με αγαθό τρόπο τη ζωή μας.

Γι' αυτό, μακριά από μας η σκέψη να αρνηθούμε την πρόγνωση του Θεού, επειδή θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι. [...] Ούτε πρέπει να πιστεύουμε ότι ο άνθρωπος βυθίζεται στην αμαρτία εξαιτίας του ότι προέβλεψε ο Θεός ότι θα αμαρτήσει. [...] Διότι οι άνθρωποι δεν αμαρτάνουν χωρίς τη θέλησή τους, παρά το γεγονός ότι και αν κόμη κάποιος δεν ήθελε να αμαρτήσει, και αυτό ο Θεός το είχε προβλέψει.» [*Η Πολιτεία του Θεού*, V,Ι!]

¹⁶ Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σ.257. Βλ. σχετικά, και το ενδιαφέρον άρθρο του Rex Martin, “The two cities in Augustine’s political philosophy”, *Journal of the History of Ideas*, April-June 1972, vol.XXXIII, No.2, pp.195-216, όπου ο αρθρογράφος υποστηρίζει, μεταξύ άλλων, ότι «η πολιτική φιλοσοφία του Αυγουστίνου βασίζεται στο ότι [...] δεν ταυτίζει οποιαδήποτε από τις δύο Πολιτείες με επίγειους θεσμούς. [...] Σε συνάρτηση προς αυτόν τον κόσμο, η έννοια των δύο Πολιτειών αναφέρεται πρωταρχικά σε δύο τύπους ή κατατάξεις ανθρώπων.»(p. 203)

2. Bossuet

-Εργο-βιογραφικά δεδομένα

Ο Jacques Bénigne Bossuet γεννήθηκε στη Γαλλία, στην πόλη Dijon στα **1627**. Ζώντας την εποχή του Λουδοβίκου του 14^{ου} και έχοντας σπουδάσει θεολογία και φιλοσοφία, ο Bossuet υπήρξε μια από τις σημαντικότερες πνευματικές προσωπικότητες της εποχής του και ουσιαστικός ηγέτης του Γαλλικού καθολικισμού. Δεινός ρήτορας και ικανός παιδαγωγός διατέλεσε και δάσκαλος του διαδόχου, με αφορμή την εκπαίδευση του οποίου συνέγραψε το **Λόγο για την Παγκόσμια Ιστορία (1681)**, καθώς και τα πρώτα έξι βιβλία του έργου του *Πολιτική συναγόμενη από την Αγία Γραφή*, έργο με το οποίο ασχολήθηκε και πάλι περί το 1700, προκειμένου να συγγράψει τα τελευταία τέσσερα κεφάλαιά του. Ο Bossuet πέθανε στα **1704** στο Παρίσι, ενώ η *Πολιτική* του εκδόθηκε μετά το θάνατό του, το 1709.

-Βασικές θέσεις

-Θεϊκό σχέδιο: Θεοδικία

«[Ο Θεός] είναι αυτός που, καταρχήν, διαμορφώνει τα βασίλεια, προκειμένου να τα δώσει σε αυτόν που θέλει· και, κατά δεύτερον, είναι αυτός που γνωρίζει να τα χρησιμοποιεί, στο χρόνο και στην τάξη που έχει αποφασίσει, στο πλαίσιο των σχεδίων που έχει για το λαό του.

Είναι αυτό που πρέπει να κρατεί όλους τους ηγεμόνες σε μια ολοσχερή εξάρτηση, και να τους καθιστά πάντοτε προσεκτικούς στις θείες προσταγές, προκειμένου να τείνουν το χέρι σε εκείνον που διανοείται για τη δόξα του σε οποιαδήποτε ευκαιρία τους παρουσιάζεται.

Έτσι, όταν βλέπετε να περνούν μπροστά από τα μάτια σας σε μια στιγμή, δε λέω οι βασιλείς και οι αυτοκράτορες, αλλά αυτές οι μεγάλες αυτοκρατορίες που έκαναν το σύμπαν να τρέμει· όταν βλέπετε τους Ασσύριους αρχαίους και νεότερους, τους Μήδους, τους Πέρσες, τους Έλληνες, τους Ρωμαίους, να παρουσιάζονται μπροστά σας διαδοχικά, και να πέφτουν, ούτως ειπείν, οι μεν πάνω στους δε: αυτός **ο τρομακτικός πάταγος σας κάνει να νιώθετε ότι δεν υπάρχει τίποτε σταθερό ανάμεσα στους ανθρώπους, και ότι η αστάθεια και η κινητικότητα είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ανθρώπινων πραγμάτων.**»¹⁷

Προσομοίωση της Ιστορίας με πίνακα ζωγραφικής, που, ενώ μπορεί να αντιμετωπιστεί αρχικά σαν ένα τυχαίο σύνολο χρωμάτων, όταν θεωρηθεί στη συνέχεια μέσα από το πρίσμα της Θείας Πρόνοιας, τότε και μόνον τότε αναδεικνύει το αυθεντικό σχήμα και νόημα της:

«Όταν στοχάζομαι μόνος μου τη φορά των ανθρώπινων υποθέσεων συγκεχυμένη, άνιση, χωρίς κανονικότητα, τη συγκρίνω συχνά με κάποιους πίνακες, που εκθέτουν αρκετά τακτικά στις βιβλιοθήκες κάποιων περιέργων ως παιχνίδι προοπτικής. Η πρώτη ματιά δε σας δείχνει παρά ίχνη χωρίς σχήμα και ένα συνονθύλευμα χρωμάτων, που μοιάζει να είναι μια δοκιμή ενός αρχάριου ή το παιχνίδι κάποιου παιδιού, παρά το έργο ενός ασκημένου χεριού. Αλλά μόλις αυτός που γνωρίζει το μυστικό, σας κάνει να το δείτε από μια συγκεκριμένη πλευρά, αμέσως όλες οι άνισες γραμμές έρχονται να συγκεντρωθούν με ένα συγκεκριμένο τρόπο στην οπτική σας, όλη η σύγχυση διαλύεται, και βλέπετε να εμφανίζεται ένα πρόσωπο με τις γραμμές του και τις αναλογίες του, εκεί όπου δεν υπήρχε πριν παρά μια επίφαση ανθρώπινης μορφής. Αυτή, μου φαίνεται κύριοι, είναι μια αρκετά φυσική εικόνα του κόσμου, της φαινομενικής σύγχυσής του και της κρυμμένης ακρίβειάς του, που δεν μπορούμε ποτέ να επισημάνουμε, παρά μόνο **θεωρώντας τον από ένα συγκεκριμένο σημείο που η πίστη στον Ιησού Χριστό μάς αποκαλύπτει.**»¹⁸

¹⁷ Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, Armand Colin, Paris 1966, p. 353

¹⁸ Bossuet, *Sermon sur la providence*, (Document électronique, reproduction BNF(1961): Bossuet, *Oeuvres Oratoires*, Hachette, Paris 1921, tome 4, p. 220

Πρόνοια & δόλος της Ιστορίας-Μεγάλοι άνδρες της Ιστορίας [*συσχετισμός με τον Hegel]¹⁹

«**Μόνος [ο Θεός] κρατεί τα πάντα στα χέρια του**, [ο Θεός] που γνωρίζει το όνομα αυτού που είναι και αυτού που δεν είναι ακόμη, που ηγείται σε όλους τους χρόνους και προηγείται όλων των σχεδίων. Ο Αλέξανδρος δεν πίστευε ότι εργάζεται για τους στρατηγούς του, ούτε ότι κατέστρεφε το σπίτι του με τις κατακτήσεις του. Όταν ο Βρούτος ενέπνεε στο Ρωμαϊκό λαό μια τεράστια αγάπη για την ελευθερία, δεν νοιάζονταν για το ότι έσπερνε στα πνεύματα την αρχή αυτής της ξέφρενης ελευθεριότητας, με την οποία η τυραννία που ήθελε να καταστρέψει δεν μπορούσε παρά να εγκαθιδρυθεί και πάλι μια μέρα πιο σκληρή απ' όσο υπό το καθεστώς των Ταρκυνίων. Όταν οι Καίσαρες κολάκευαν τους στρατιώτες, δε σχεδίαζαν να δώσουν κυρίους στους διαδόχους τους και στην αυτοκρατορία. Με μια λέξη, **δεν υπάρχει σε καμιά περίπτωση ανθρώπινη εξουσία που δεν υπηρετεί, ενάντια στην ίδια, άλλα σχέδια από τα δικά της.**»²⁰

-Προσέγγιση της Φιλοσοφίας της Ιστορίας ως **απολογητικής ιδεολογίας**

-Η Ιστορία ως **κλειστή ολότητα**: η αναγκαιότητα εκτοπίζει την ελευθερία της βουλήσεως. Δεν υπάρχει τυχαίο στην Ιστορία.

«Μα **δεν υπάρχει στον κόσμο, ούτε τύχη ούτε κυρίαρχο άστρο, τίποτε δεν κυριαρχεί παρά μόνον ο Θεός.** [...]»

Τίποτε δεν περισσεύει, τίποτε δε λείπει. Βλέποντας το όλο, τίποτε δεν είναι πιο μεγάλο ή πιο μικρό απ' όσο πρέπει: αυτό που δείχνει ελαττωματικό από μια πλευρά, από την άλλη χρησιμεύει σε μια ανώτερη και κρυμμένη τάξη, την οποία γνωρίζει ο Θεός.»²¹

«Ο Θεός βασιλεύει σε κάθε έθνος. **Ας μη μιλούμε πλέον για σύμπτωση ή τύχη·** ή ας χρησιμοποιούμε αυτές τις λέξεις μόνο για να καλύπτουμε την άγνοιά μας. Ό, τι είναι σύμπτωση στην αβέβαιη οπτική μας αποτελεί εννοημένο σχέδιο από μια υψηλότερη οπτική, δηλαδή από την αιώνια οπτική που εμπεριέχει όλες τις αιτίες και τα αποτελέσματα σε ένα μοναδικό πλάνο. Έτσι, **όλα τα πράγματα συγκλίνουν προς τον ίδιο σκοπό· και είναι μόνον επειδή αποφεύγουμε να κατανοήσουμε το όλο σχέδιο, που αντικρύζουμε σύμπτωση ή κάτι παράξενο σε επιμέρους συμβάντα.**»²²

¹⁹ «Παρόμοια με τον Hegel, ο Bossuet δεν αρνιόταν ότι η πρώτη ματιά στην ιστορία δε δείχνει ούτε λογική ούτε δικαιοσύνη, διότι η πραγματική ιστορία δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε ευσεβείς και ασεβείς. Είναι ένα πεδίο παθών και συμφερόντων, όπου το κακό επιτυγχάνει και η δικαιοσύνη αποτυγχάνει. Αλλά, αντικρουόμενα τα επιχειρήματα των ελεύθερων στοχαστών, ο Bossuet συνεχίζει λέγοντας ότι η άμεση αυτή εντύπωση της φαινομενικής σύγχυσης οφείλεται στο ότι η σκοπιά του παρατηρητή βρίσκεται πολύ κοντά στο αντικείμενό της. Αν αποσπαστούμε και κοιτάξουμε την ιστορία από μεγαλύτερη απόσταση, από μια αιώνια σκοπιά, δηλαδή με τα μάτια της πίστης (ή, όπως θα έλεγε ο Hegel, με τα μάτια του Λόγου), η όλη εικόνα αλλάζει, και η φαινομενική έλλειψη νοήματος αποκαλύπτει μια κρυμμένη δικαιοσύνη.» (Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σ. 208)

²⁰ Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle*, ο.π., p. 428

²¹ Bossuet, *Politique tirée des propres paroles de l'Écriture Sainte*, Livre VII, Article VI, Propositions 5,6· παρομοίως και στο *Sermon sur la providence*, ο.π., p. 217, όπου ο Bossuet έρχεται να αποδείξει ότι «διαμέσου αυτής καθ'αυτής της αταξίας αναδεικνύεται η ύπαρξη μιας ανώτερης ιεραρχικής τάξης, που επαναφέρει το καθετί στη θέση του δυνάμει ενός αναλλοίωτου νόμου.»

²² Bossuet, *Histoire Universelle*, όπως παρατίθεται στην εισαγωγή του Patrick Riley στην έκδοση *Politics Drawn From the Holy Scripture*, Cambridge University Press, Cambridge 1990, p. xxviii

Κύκλος 1^{ος}
Διαφωτισμός & Φιλοσοφία της Προόδου
Από τη 'Νέα Επιστήμη' στη Φιλοσοφία της Προόδου
Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Giambattista Vico

I. Εργο-βιογραφικά δεδομένα

Ο Giambattista Vico γεννήθηκε στη Νεάπολη της Ιταλίας το 1668. Ο πατέρας του ήταν βιβλιοπώλης, αλλά παρά την έλλειψη οικονομικών πόρων ο νεαρός Vico κατόρθωσε χάρη στο ανήσυχο πνεύμα του και την επιμέλειά του να αποκτήσει σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα εκτεταμένα, αν και, σε μεγάλο βαθμό, ασυστηματοποίητη ανθρωπιστική μόρφωση. Το 1686 προσλαμβάνεται ως οικοδιδάσκαλος στην οικογένεια Rocca κοντά στο Salerno, όπου παρέμεινε για εννέα περίπου χρόνια. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, ο Vico μελετά ιδιαίτερα κείμενα κλασικής φιλοσοφίας και έρχεται σε επαφή με τη σκέψη του Machiavelli, του Βοκκάκιου, του Δάντη και του Πετράρχη. Αλλά και η πνευματική κίνηση της Νεάπολης, από την οποία ουσιαστικά δεν αποκόπηκε ποτέ, έδωσε στον Ιταλό φιλόσοφο την ευκαιρία να γνωρισθεί με το έργο του Πλάτωνα, του Δημόκριτου, των Νεοπλατωνικών, του Γαλιλαίου, του Bacon, του Hobbes, του Descartes, του Bayle και άλλων.

Το 1699 καταλαμβάνει την έδρα της ρητορικής στο Πανεπιστήμιο της Νεαπόλεως, όπου και θα διδάξει για σαράντα περίπου χρόνια. Ο ισχνός μισθός του, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι έπρεπε να αναθρέψει τα οκτώ παιδιά του, τον οδήγησε συχνά στο να ασχολείται με παράλληλες συγγραφικές, κυρίως, εργασίες, προκειμένου να εξασφαλίζει τα απαραίτητα. Ο Vico πέθανε το 1744, ενώ εργαζόταν για μια τρίτη έκδοση του μνημειώδους έργου του με τον τίτλο *Αρχές για μια Νέα Επιστήμη περί της κοινής Φύσεως των Εθνών*. Το έργο αυτό δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στα 1725 και σε ολοκληρωμένη μορφή στα 1730, ενώ η τρίτη έκδοσή του είδε τελικά το φως της δημοσιότητας στα 1744, λίγο μετά το θάνατό του.

II. Κρίσιμα προλεγόμενα²³

Μέθοδος: Η *Νέα Επιστήμη* ως κριτική στον Descartes²⁴ και στο εκτός Ιστορίας νοούμενο άτομο, όπως το προσλαμβάνουν οι θεωρητικοί του κοινωνικού συμβολαίου. Ο Vico υιοθετεί την **επαγωγική μέθοδο**, ενώ εφαρμόζει ταυτοχρόνως και τη **συγκριτική προσέγγιση** περιόδων και πολιτισμών.²⁵

Διακρίσεις: Φιλοσοφία & φιλολογία/ αληθές & βέβαιο/ γνώση & συνείδηση

«Οι άνθρωποι, που δε γνωρίζουν τι είναι αληθές για τα πράγματα, φροντίζουν να πιάνονται από αυτό που είναι βέβαιο, έτσι ώστε, αν δεν είναι σε θέση να ικανοποιήσουν τη διάνοιά τους με τη γνώση, οι βουλήσεις τους τουλάχιστον να αναπαυθούν μέσα τη συνείδηση.» (137)

«Η **φιλοσοφία** στοχάζεται το λόγο, από τον οποίο απορρέει η γνώση του αληθούς· η **φιλολογία** παρατηρεί αυτό, 'συγγραφέας' του οποίου είναι η ανθρώπινη επιλογή, από την οποία απορρέει η συνείδηση του βέβαιου.» (138)

²³ Ενδιαφέρουσα έκδοχή κριτικών εισαγωγικής προσέγγισης στη *Νέα Επιστήμη* του Vico αποτελεί από μεν την ελληνική βιβλιογραφία, αυτή του Κ.Δ.Γεωργούλη, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, ο.π., σσ. 105-112, από δε τη διεθνή βιβλιογραφία, βλ. Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σσ. 175-205

²⁴ Για την αντίθεση Vico-Descartes, βλ. Γεωργούλης Κ.Δ., ο.π., σσ. 105-106

²⁵ Σύμφωνα με τον Βέικο, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, ο.π., σ. 27, ο Vico είναι 'βασικά χριστιανός', «εμφορεύεται φυσικά από μια χριστιανική αντίληψη της ιστορίας [...]. Είναι μαζί και πλατωνιστής, αναζητεί τις αιώνιες μορφές των πραγμάτων, τους αιώνιους νόμους και την αιώνια τάξη που διέπουν τις τύχες όλων των εθνών, τη γέννηση, την ανάπτυξη, την παρακμή και το τέλος τους.»

Σκοπός/ Προσανατολισμοί

«Θα αποτελέσει ένα ακόμη **μέγα έργο της Επιστήμης η αποκάλυψη αυτών των θεμελίων της αλήθειας** –αλήθεια, που με το πέρασμα των χρόνων και τις αλλαγές των γλωσσών και των ηθών, έφθασε ως εμάς περιτυλιγμένη από πλάνη.» (150)

«Η νέα μας επιστήμη πρέπει να αποτελεί, συνεπώς, απόδειξη, ούτως ειπείν, αυτού που η πρόνοια ενέγραψε στην ιστορία, καθότι πρέπει να υπάρχει μια **ιστορία των θεσμών** με την οποία, χωρίς ανθρώπινη διόραση και διαβούλευση, και **συχνά εναντίον των σχεδίων των ανθρώπων, η πρόνοια διευθετεί τη μεγάλη πόλη του ανθρώπινου γένους.**»

«Συνεπώς, **η Επιστήμη μας καταλήγει να είναι ταυτοχρόνως μια ιστορία των ιδεών, των ηθών και των πράξεων της ανθρωπότητας.** Από αυτά τα τρία, πρέπει να συναγάγουμε τις αρχές της ιστορίας της ανθρώπινης φύσης, τις οποίες πρέπει να καταδείξουμε ως αρχές της καθολικής ελευθερίας, αρχές που φαίνεται μέχρις εδώ ότι είχαν λείψει.» (368)

*Η φύση των θεσμών είναι το ιστορικό γίνεσθαί τους

«Η φύση των θεσμών δεν είναι τίποτε άλλο, παρά η ανάδυση τους στην ύπαρξη (η διαδικασία του γίνεσθαι=*nascimento*) σε συγκεκριμένους καιρούς και με συγκεκριμένες αφορμές. Οποτεδήποτε οι καιροί και οι αφορμές επισυμβούν, έτσι και όχι αλλιώς, προκύπτουν και οι θεσμοί.» (147)

Σύμφωνα με τον Vico, οι ειδικότεροι σκοποί-προσανατολισμοί της 'Νέας Επιστήμης' είναι οι εξής:

- μια έλλογη πολιτική θεολογία της θείας πρόνοιας (2, 342,385)
 - μια φιλοσοφία της εξουσίας (386)
 - μια ιστορία ανθρώπινων ιδεών (391)
 - φιλοσοφική κριτική των αρχαίων θρησκευτικών παραδόσεων (392)
 - ιδεατή ιστορία της αιώνιας επιστροφής (393)
 - σύστημα φυσικού δικαίου των εθνών (394)
 - επιστήμη των πηγών της παγκόσμιας ιστορίας (399)
- [Βλ. και τη σχετική προσέγγιση του Löwith²⁶]

²⁶ Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σσ. 178-179

III. Θεμελιώδη ζητήματα

-ο άνθρωπος δημιουργός της Ιστορίας

«Μέσα στη νύκτα του πυκνού σκότους που αγκαλιάζει και την πιο πρώιμη αρχαιότητα, τόσο απομακρυσμένη από μας τους ίδιους, λάμπει το αιώνιο και αδιάπτωτο φως μιας αλήθειας πέρα από κάθε αμφισβήτηση: **ότι ο κόσμος της πολιτικής κοινωνίας έχει ασφαλώς φτιαχτεί από ανθρώπους, και ότι συνεπώς οι αρχές του πρέπει να εντοπισθούν μέσα στις μεταβολές του ανθρώπινου πνεύματος.** Οποιοσδήποτε στοχάζεται πάνω σ' αυτό δεν μπορεί παρά να απορεί με το ότι οι φιλόσοφοι διέθεσαν όλη την ενεργητικότητά τους στη μελέτη του κόσμου της φύσης, τον οποίο, αφού τον έφτιαξε ο Θεός, μόνος εκείνος γνωρίζει' και [είναι επίσης να απορεί κανείς] για το ότι **αγνόησαν τη μελέτη του κόσμου των εθνών ή του πολιτικού κόσμου, τον οποίο, αφού οι άνθρωποι δημιούργησαν, οι άνθρωποι μπορούν και να γνωρίσουν.**»(331)

Αρχή: *verum-factum*

«Η επιστήμη μας έρχεται να περιγράψει ταυτόχρονα μια ιδεώδη αιώνια ιστορία που διαπερνάται στο χρόνο από την **ιστορία κάθε έθνους στην εμφάνιση, ανάπτυξη, ωρίμανση, κάθοδο και πτώση του [...]. Ο κόσμος των εθνών έχει οπωσδήποτε φτιαχτεί από τους ανθρώπους, και συνεπώς η μορφή του πρέπει να εντοπισθεί στις μορφές του ανθρώπινου πνεύματος. Και η ιστορική γνώση δεν μπορεί να είναι περισσότερο ασφαλής, παρά όταν αυτός που δημιουργεί τα πράγματα, είναι εκείνος που επίσης τα εκθέτει.** Έτσι, όπως η γεωμετρία, όταν κατασκευάζει τον κόσμο των ποσοτήτων από τα στοιχεία της ή τον στοχάζεται, κατασκευάζει αυτόν τον κόσμο η ίδια, κατά τον ίδιο τρόπο η Επιστήμη μας [δημιουργεί για τον εαυτό της τον κόσμο των εθνών], αλλά πιο κοντά στην πραγματικότητα, καθώς οι θεσμοί που έχουν να κάνουν με τις ανθρώπινες υποθέσεις είναι πιο πραγματικοί από τα σημεία, τις γραμμές, τις επιφάνειες και τους αριθμούς.»(349)

*κοινός νους:

«Κοινός νους είναι η κρίση χωρίς στοχασμό, όπως τη συμμερίζεται μια ολόκληρη τάξη, ένας ολόκληρος λαός, ένα ολόκληρο έθνος ή ολόκληρη η ανθρωπότητα.»(142)

-περιοδολόγηση της Ιστορίας

«(1) **εποχή των θεών**, στην οποία οι ευγενείς πίστευαν ότι ζούσαν κάτω από θεόσταλτες κυβερνήσεις, και το καθετί διατάσσονταν με οιωνούς και χρησμούς, που είναι οι παλαιότατοι θεσμοί στην εγκόσμια ιστορία· [***Μοναρχία**] (2) **εποχή των ηρώων**, στην οποία κυβερνούσαν παντού οι αριστοκράτες, με κριτήριο μια κάποια υπεροχή της φύσης που υποστήριζαν ότι έχουν οι ίδιοι απέναντι στο λαό· [***αριστοκρατία**] (3) **εποχή των ανθρώπων**, στην οποία όλοι οι άνθρωποι αναγνωρίζονταν ίσοι ως προς τη φύση και, συνεπώς, εγκαθιδρύθηκαν πρώτα οι λαϊκές πολιτείες και μετά οι μοναρχίες, που είναι και οι δυο μορφές ανθρώπινης διακυβέρνησης.» [***δημοκρατία**] [31]

*corsi και ricorsi**²⁷

*Ο πρώτος ιστορικός κύκλος ολοκληρώνεται στους ρωμαϊκούς χρόνους, ενώ στον πρώιμο Μεσαίωνα εκκινεί μια νέα εποχή βαρβαρότητας που διαμέσου της αναγέννησης θα οδηγήσει σε μια νέα εποχή των ανθρώπων, την εποχή του Διαφωτισμού.

«Η πρόνοια ρυθμίζει ώστε, διαμέσου επίμονων διαμαχών και απεγνωσμένων εμφύλιων πολέμων, οι λαοί να μετατρέψουν τις πόλεις

²⁷ Βλ. σχετικά και Γεωργούλης Κ.Δ., ο.π., σσ. 109-111

τους σε δάση και τα δάση σε άγρια λημέρια και κρησφύγετα ανθρώπων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, μέσα από πολλούς αιώνες βαρβαρότητας, η σκουριά θα καταφάει τις τερατώδεις λεπτολογίες των μοχθηρών πνευμάτων που τους μετέβαλαν σε άγρια θηρία κάνοντάς τους πιο απάνθρωπους με τη βαρβαρότητα της σκέψης απ' όσο είχε καταστήσει τους πρώτους ανθρώπους η βαρβαρότητα των αισθήσεων. Και τούτο, διότι αυτοί οι βάρβαροι των αισθήσεων απέπνεαν μια γενναία αγριότητα, απέναντι στην οποία μπορούσε κανείς να αμυνθεί ή να την αποφύγει ή να προφυλαχθεί· αλλά αυτοί οι βάρβαροι της σκέψης, με μια πεζή αγριότητα, καλυμμένη με ήπιες λέξεις και εναγκαλισμούς, συνωμοτούν ενάντια στη ζωή και την τύχη των φίλων και των συγγενών. Έτσι, οι λαοί που έφθασαν σε αυτό το σημείο προμελετημένης μοχθηρίας, όταν θα λάβουν αυτό το έσχατο φάρμακο της πρόνοιας και αφού θα έχουν καταντήσει αναίσθητοι και αποκτηνωμένοι, θα πάψουν να νοιάζονται για τις ανέσεις, τις απολαύσεις, τις ηδονές και τις μεγαλοπρέπειες, και θα νοιαστούν μόνο για τις απλές ανάγκες της ζωής. Αυτοί οι λίγοι που θα επιζήσουν στο μέσο της αφθονίας των πραγμάτων που είναι αναγκαία για τη ζωή θα γίνουν φυσικά κοινωνικοί και, επιστρέφοντας στην αρχέγονη απλότητα του πρώτου κόσμου των λαών, θα γίνουν και πάλι θρησκευόμενοι, ειλικρινείς και πιστοί. Με αυτόν τον τρόπο, η πρόνοια θα επαναφέρει σε αυτούς την ευλάβεια, την πίστη και την αλήθεια που αποτελούν τα φυσικά θεμέλια της δικαιοσύνης καθώς και της χάρης και της ομορφιάς της αιώνιας τάξης του Θεού.» (1106)

*Βλ. και §241: κυκλικότητα της ανθρώπινης δράσης

-ετερογονία των σκοπών και ο ρόλος της Πρόνοιας

*Βλ. §2: ο ρόλος της Θείας Πρόνοιας και η κοινωνική φύση των ανθρώπων/έλλογη πολιτική θεολογία για τη Θεία Πρόνοια

«Η νομοθεσία αντιμετωπίζει τον άνθρωπο όπως είναι, προκειμένου να τον τρέψει προς το καλό στην ανθρώπινη κοινωνία. Από την **αγριότητα, τη φιλαργυρία και τη φιλοδοξία, τα τρία ελαττώματα** που διαπερνούν την ανθρώπινη φυλή, δημιουργεί **τη στρατιωτική, την εμπορική και τη διοικούσα τάξη**, και συνεπώς **τη δύναμη, τον πλούτο και τη σοφία των πολιτειών**. Από τα τρία αυτά ελαττώματα, που θα μπορούσαν ασφαλώς να εξαλείψουν την ανθρωπότητα από προσώπου γης, διαμορφώνει την **πολιτική ευτυχία**. [...]

Αυτό το αξίωμα αποδεικνύει ότι **υπάρχει θεία πρόνοια και υπάρχει περαιτέρω θείος νομοθέτης νους**. Καθότι **διαμέσου των παθών** των ανθρώπων, καθένας ρέπει προς το όφελός του, και για χάρη του οποίου θα ζούσαν σαν άγρια θηρία στην ερημιά, [η πρόνοια] κατασκεύασε τους **πολιτικούς θεσμούς** με τους οποίους μπορούν να ζήσουν σε ανθρώπινη κοινωνία. (132, 133)

Είναι αλήθεια ότι οι άνθρωποι έφτιαξαν οι ίδιοι τον κόσμο των εθνών [...], **αλλ' αυτός ο κόσμος απέρρευσε χωρίς αμφιβολία από ένα πνεύμα πολύ διαφορετικό, κατά καιρούς αρκετά διαφορετικό, και πάντοτε ανώτερο από όλους τους επιμέρους σκοπούς που πρότειναν στους εαυτούς τους· οι οποίοι στενοί σκοποί, έχοντας γίνει μέσα στην εξυπηρέτηση ευρύτερων σκοπών, χρησιμοποιήθηκαν πάντα για να διατηρήσουν το ανθρώπινο είδος πάνω στη γη.**[...]

Όλα αυτά γίνονται με τη δύναμη του μυαλού, διότι είναι οι άνθρωποι που τα έκαναν με τη νοημοσύνη τους· δεν ήταν η μοίρα, διότι τα έκαναν κατ' επιλογήν· δεν ήταν η τύχη, διότι τα αποτελέσματα μιας τέτοιας δραστηριότητας είναι πάντα τα ίδια.» [1108]

-Σκοπός της Ιστορίας; «Σώζει τον άνθρωπο διατηρώντας τον. Αυτός και μόνο και όχι η λύτρωση, είναι ο 'πρωταρχικός σκοπός' και το σύμφωνο με τις επιταγές της πρόνοιας νόημα της ιστορίας. Η επάνοδος της βαρβαρότητας διασώζει την ανθρωπότητα από την αυτοκαταστροφή της, η οποία πηγάζει από τον πολιτισμό.»²⁸

IV. Αντί επιλόγου: η επιρροή της Νέας Επιστήμης σε μεταγενέστερες φιλοσοφικές αναγνώσεις της Ιστορίας

Vico-Hegel

Vico-Marx²⁹

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Berlin Isaiah, *Τρεις κριτικοί του Διαφωτισμού: Vico, Hamman, Herder*, [Μετάφραση: Γιώργος Μερτίκας, επιμέλεια: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος], Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2002

²⁸ Λέβιτ, ο.π., σ. 203.

²⁹ Βλ. σχετικά, Simon Lawrence H., "Vico and Marx: Perspectives on Historical Development", *Journal of the History of Ideas*, vol.42, No.2 (April-June 1981), pp. 317-331.

Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Διαφωτισμού ως Φιλοσοφία της Προόδου

«Η κρίση στην ιστορία της ευρωπαϊκής συνείδησης, όταν η θεία πρόνοια αντικαταστάθηκε από την πρόοδο, εκδηλώθηκε στα τέλη του δέκατου έβδομου και στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα. Την χαρακτηρίζει η μετάβαση από το *Λόγο περί της παγκοσμίου ιστορίας* του Bossuet (1681), που αποτελεί την τελευταία θεολογία της ιστορίας κατά το πρότυπο του Αυγουστίνου, στο *Δοκίμιο για τα ήθη και το πνεύμα των εθνών* του Voltaire (1765), που αποτελεί την πρώτη 'φιλοσοφία της ιστορίας'- όρο που πλάστηκε από τον Voltaire. Ο εγκαινιασμός της φιλοσοφίας της ιστορίας αποτελούσε χειραφέτηση από τη θεολογική ερμηνεία και ήταν αντιθρησκευτικός καταρχήν.»³⁰

Γενικές παρατηρήσεις

1. Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Διαφωτισμού ως **απόπειρα απαλλαγής από τη θεολογική ερμηνεία της Ιστορίας**³¹

2. Η διχοτόμηση της Ιστορίας ανάμεσα στο **Μεσαίωνα** και το **Διαφωτισμό**

«Ο Διαφωτισμός, με τη στενή έννοιά του, ως ουσιαστικά πολεμικού κινήματος και κινήματος άρνησης, ως σταυροφορίας εναντίον της θρησκείας, ουδέποτε υψώθηκε πάνω από την πηγή του, και ο Voltaire παρέμεινε ο καλύτερος και μεγαλύτερος εκφραστής του. Αλλά αναπτύχθηκε σε διάφορες κατευθύνσεις χωρίς να χάνει τον πρωτότυπο χαρακτήρα του. Βασισμένος καθώς ήταν στην ιδέα ότι η ανθρώπινη ζωή είναι και υπήρξε πάντοτε κατά κύριο λόγο μια τυφλή και παράλογη υπόθεση, αλλά και ότι είναι ικανή να μετατραπεί σε κάτι λογικό, εμπεριέχει τα **σπέρματα δύο άμεσων αναπτυγμάτων: ενός στραμμένου προς τα πίσω και περισσότερο αυστηρά ιστορικού αναπτύγματος** που επρόκειτο να εκθέσει την παρελθούσα ιστορία με τη μορφή ενός παιγνίου ανορθολογικών δυνάμεων, και **ενός στραμμένου προς τα εμπρός ή περισσότερο πρακτικού και πολιτικού αναπτύγματος**, που προβλέπει και επιχειρεί να φέρει την εποχή της σωτηρίας, κατά την οποία ο νόμος του λόγου θα έχει εγκαθιδρυθεί.»³²

«Το κεντρικό σημείο της ιστορίας, για αυτούς τους συγγραφείς [του Διαφωτισμού], είναι **η ανατολή του επιστημονικού πνεύματος**. Πριν από αυτό, τα πάντα ήσαν προκατάληψη και σκοτάδι, σφάλμα και εξαπάτηση. [...] Έτσι, όσον αφορά το κρίσιμο σημείο, δηλαδή την απαρχή του νεότερου επιστημονικού πνεύματος, αυτοί οι συγγραφείς δεν είχαν αντίληψη των ιστορικών πηγών των διαδικασιών. Ο καθαρός λόγος δεν μπορούσε να προκύψει από το καθαρό ανορθολογικό. Δεν μπορεί να υπάρχει ανάπτυξη που οδηγεί από το ένα στο άλλο. **Η ανατολή του επιστημονικού πνεύματος, από την οπτική γωνία του Διαφωτισμού, αποτελούσε ένα σκέτο θαύμα, που δεν προετοιμάστηκε κατά την προηγούμενη ροή των γεγονότων και δεν προκλήθηκε από μίαν αιτία που θα μπορούσε να είναι επαρκής για ένα τέτοιο αποτέλεσμα.**»³³

³⁰ Λέβιτ Κ., *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σ. 159.

³¹ Βλ. την κριτική παρουσίαση του Μπαγιόνα στις πανεπιστημιακές παραδόσεις του *Η Θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre*, ο.π., σσ. 131-141

³² Collingwood R.G., *The Idea of History*, ο.π., p. 78.

³³ Ο.π., p. 80

3. Η Φιλοσοφία της Ιστορίας ως **Φιλοσοφία της Προόδου**³⁴

-**γραμμαμική αντίληψη του χρόνου**

-**επιστημονικοτεχνική πρόοδος και ηθικώς πράττειν**

(αντίφαση ανάμεσα στον εργαλειακό λόγο της τεχνικής και στο *ηθικό* αίτημα για αυτονομία)

4. Ο **ρόλος των παθών** στην Ιστορία

5. Επιστροφή σε μια **οιονεί θεολογική ερμηνεία της Ιστορίας (;)**

Επιστήμη & Τεχνική: οι νέες θεότητες (;): προανάκρουσμα του κοινωνιολογικού θετικισμού του Auguste Comte

Ρεύματα και τάσεις στη Φιλοσοφία της Ιστορίας του Διαφωτισμού

1. Το ρεύμα της **Φιλοσοφίας της Προόδου** (Condorcet, Turgot)

2. Το ρεύμα του **έλλογου σκεπτικισμού** (Voltaire)

3. Το ρεύμα της **απαισιοδοξίας:** η Ιστορία ως πηγή δυστυχίας (Rousseau)

4. Το ρεύμα της **ιστορικής πολλαπλότητας** (Montesquieu)

³⁴ Όπως παρατηρεί ο Μπαγιόνας, ο.π., σ. 134, «η έννοια της προόδου δε σημαίνει ότι σε κάθε μεταγενέστερη εποχή βελτιώνεται από κάθε άποψη η ζωή του ανθρώπου σε σχέση με την προγενέστερη. [...] **Η πρόοδος της ιστορίας είναι κυρίως πρόοδος του ανθρώπινου πνεύματος.**»

Η Φιλοσοφία της Προόδου: συνηγορία & κριτική

1. CONDORCET

1.1. Εργο-βιογραφικά δεδομένα

[Φιλοσοφία της προόδου στο φως της Γαλλικής Επανάστασης]

Ο Condorcet γεννήθηκε το 1743. Καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια και σπούδασε σε κολέγιο Ιησουϊτών. Ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τα μαθηματικά και τη φιλοσοφία. Ειδικότερα, οι μελέτες του στα μαθηματικά τον ανέδειξαν μέλος της Ακαδημίας Επιστημών, αλλά και της Γαλλικής Ακαδημίας. Υπήρξε μια από τις ηγετικές φυσιογνωμίες της Γαλλικής Επανάστασης. Πρέπει, επίσης, να υπογραμμιστεί ότι σε κάθε περίπτωση διατήρησε την ανεξαρτησία της γνώμης του, γεγονός που του στοίχισε τελικά τη ζωή του, αφού το 1793 κηρύχθηκε εχθρός της Επανάστασης από τους Ιακωβίνους και το 1794 συνελήφθη και οδηγήθηκε στο θάνατο. Το σημαντικότερο έργο του, από την οπτική μιας Φιλοσοφίας της Ιστορίας, υπήρξε το *Σχεδιάγραμμα ενός ιστορικού πίνακα των προόδων του ανθρώπινου πνεύματος*, έργο το οποίο συνέγραψε το διάστημα που προσπαθούσε να αποφύγει τη σύλληψη από τις επαναστατικές αρχές. Το έργο, που αποτελεί προσχέδιο, θα εκδοθεί το 1795, ένα χρόνο μετά το θάνατο του Condorcet.

1.2. Θεμελιώδη ζητήματα

Ο σκοπός του έργου

«Αυτός είναι ο σκοπός του έργου που ανέλαβα, και του οποίου το αποτέλεσμα θα είναι να καταδείξω, με τη λογική επιχειρηματολογία και τα γεγονότα, ότι **δεν έχει τεθεί κανένα τέλος στην τελειοποίηση των ανθρώπινων ικανοτήτων**, ότι η τελειοποιησιμότητα του ανθρώπου είναι πράγματι απεριόριστη, ότι η πρόοδος αυτής της τελειοποιησιμότητας, ανεξάρτητη στο εξής από κάθε δύναμη που θα ήθελε να την ανακόψει, **δεν έχει άλλο τέλος από τη διάρκεια [επιβίωσης] της υφηλίου**, όπου μας έριξε η φύση. Χωρίς αμφιβολία, αυτές οι πρόοδοι μπορούν να ακολουθήσουν μια **πορεία περισσότερο ή λιγότερο ταχεία, αλλά ουδέποτε θα είναι οπισθοδρομική [...]**»³⁵

Το ζήτημα της μεθόδου

«Εάν ο άνθρωπος μπορεί να προβλέψει, με μια ακρίβεια σχεδόν ολοκληρωτική, τα φαινόμενα των οποίων γνωρίζει τους νόμους, εάν, ακόμη και αν του είναι άγνωστοι, μπορεί, σύμφωνα με την εμπειρία του παρελθόντος, να προβλέψει με μια μεγάλη πιθανότητα τα συμβάντα του μέλλοντος, **γιατί να θεωρηθεί ως χιμαιρικό εγχείρημα αυτό της χάραξης με κάποια αληθοφάνεια του πίνακα των μελλοντικών προοπτικών του ανθρώπινου είδους, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ιστορίας του;** Το μόνο θεμέλιο της πίστης στις **φυσικές επιστήμες** είναι αυτή η ιδέα ότι οι **γενικοί νόμοι**, γνωστοί ή άγνωστοι, που ρυθμίζουν τα φαινόμενα του σύμπαντος είναι **αναγκαστικοί και σταθεροί** και **για ποιο λόγο θα έπρεπε αυτή η αρχή να ισχύει λιγότερο για την ανάπτυξη των πνευματικών και ηθικών χαρακτηρισμάτων του ανθρώπου από τις άλλες λειτουργίες της φύσης;** Τελικά, [...] , γιατί να απαγορεύουμε στο φιλόσοφο να στηρίζει τις υποθέσεις του στην ίδια βάση, προνοώντας ωστόσο **να μην τους**

³⁵ Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Flammarion, Paris 1988, pp.80-81 (βλ. και την ελληνική έκδοση του έργου από τον εκδοτικό οίκο «Πόλις», με επιμέλεια Χρυσάνθης Αγαύλη, Αθήνα 2006, σσ. 40-41)

προσδώσει μια βεβαιότητα ανώτερη από εκείνη που μπορεί να γεννηθεί από τον αριθμό, τη σταθερότητα και την ακρίβεια των παρατηρήσεων;»³⁶

*Με τα λόγια του Karl Löwith, «η καθαρή επιστήμη, το πείραμα και ο υπολογισμός 'χωρίς ανάμιξη της δεισιδαιμονίας, της προκατάληψης και της αυθεντίας'- αυτά μετατρέπουν την αυθαίρετη προφητεία σε **έλλογη πρόγνωση** και μας κάνουν ικανούς να αντικαταστήσουμε τη θεία πρόνοια με την **ανθρώπινη πρόβλεψη**».³⁷

Το ζήτημα της προόδου

-**Τελειοποιησιμότητα** (perfectibilité) **χωρίς τέλος & γραμμικότητα** του ιστορικού χρόνου

«Θα βρούμε μέσα στις εμπειρίες του παρελθόντος, μέσα στην παρατήρηση των προόδων που η επιστήμη, ο πολιτισμός έχουν κάνει μέχρις εδώ, μέσα στην ανάλυση της πορείας του ανθρώπινου πνεύματος και της ανάπτυξης των ικανοτήτων του, τα πιο ισχυρά κίνητρα για να πιστέψουμε ότι **η φύση δε θέτει κάποιο τέρμα στις ελπίδες μας**».³⁸

-**Πρόοδος** και στο πεδίο της **ηθικής**

«Με τον ίδιο τρόπο που οι μαθηματικές και φυσικές επιστήμες υπηρετούν την τελειοποίηση των τεχνών που χρησιμοποιούνται για τις πιο απλές ανάγκες μας, δεν είναι εξίσου μέσα στην αναγκαία τάξη της φύσης, που η πρόοδος των ηθικών και πολιτικών επιστημών ασκούν την ίδια επίδραση στα κίνητρα, που κατευθύνουν τα αισθήματά μας και τις ενέργειές μας; [...]

Εν τέλει, η ευημερία που ακολουθεί τις προόδους που επιτελούν οι ωφέλιμες τέχνες, στηριγμένες σε μια υγιή θεωρία, ή αυτές μιας δίκαιης νομοθεσίας, που θεμελιώνεται στις αλήθειες των πολιτικών επιστημών, δεν προδιαθέτουν τους ανθρώπους προς την ανθρωπιά, την αγαθοεργία, τη δικαιοσύνη;

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις [...] δεν αποδεικνύουν ότι **η ηθική καλοσύνη του ανθρώπου, αναγκαίο αποτέλεσμα της οργάνωσής του, υπόκειται, όπως όλα τα άλλα χαρίσματά του, σε μια τελειοποίηση χωρίς όριο, και ότι η φύση ενώνει, με μια αδιάσπαστη αλυσίδα, την αλήθεια, την ευτυχία και την αρετή**; [...].»³⁹

³⁶ Condorcet, *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, Flammarion, Paris 1988, p.266/ σ. 185. Βλ. και, ο.π., pp. 221-223/ σσ. 151-152

³⁷ Λέβιτ Κ., ο.π., σ. 144. Ο Λέβιτ, ο.π., σ. 142, κάνει λόγο για 'άθρησκη πίστη' του Condorcet στην πρόοδο και την τελειοποιησιμότητα. Βλ. εξαιρετική αντίστιξη στην 'άθρησκη πίστη' του Condorcet στην πρόοδο, που αντλεί ο Löwith από τον Τολστόι. (ο.π., σσ. 151-152)

³⁸ Ο.π., pp. 265-267.

³⁹ Ο.π., p. 286

Περίοδοι της Ιστορίας

Από την Αρχαία Ελλάδα στην εποχή των Φώτων και στο μέλλον της 10^{ης} Εποχής (σσ.45-46)

Η σημασία της γραφής

1^ο στάδιο: αρχέγονοι πολιτισμοί (σ.49 κ.ε.)

1^η εποχή: κυνηγοί, ψαράδες/ άτυπες οικογένειες

2^η εποχή: ποιμενική ζωή/ θεσμός της δουλείας

3^η εποχή: γεωργική ζωή/ γραφή

2^ο στάδιο: από τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό ως τη σύσταση της Γαλλικής Δημοκρατίας (σ.73 κ.ε.)

4^η εποχή: Αρχαία Ελλάδα

5^η εποχή: Ρώμη

6^η εποχή: Μεσαίωνας (ως τις Σταυροφορίες)

7^η εποχή: Μεσαίωνας (ως την εφεύρεση της τυπογραφίας)

8^η εποχή: Αναγέννηση

9^η εποχή: Διαφωτισμός

3^ο στάδιο: η μελλοντική κοινωνία (σ.185 κ.ε.)

10^η εποχή

«Δεν απομένει, τελικά, παρά **ο σχεδιασμός ενός τελευταίου πίνακα, αυτού των ελπίδων μας, των προόδων** που επιφυλάσσονται για τις μελλούμενες γενιές, και τις οποίες η σταθερότητα των νόμων της φύσης φαίνεται να διασφαλίζει. Σε αυτόν πρέπει να καταδείξουμε διαμέσου ποιων βαθμίδων αυτό που μας φαίνεται σήμερα μια χιμαιρική ελπίδα πρέπει να γίνει σταδιακά δυνατό και εύκολο. [Πρέπει να καταδείξουμε] για ποιο λόγο, παρά τις **πρόσκαιρες επιτυχίες των προκαταλήψεων**, και τη στήριξη που αυτές απολαμβάνουν από τη **διαφθορά των κυβερνήσεων ή των λαών**, μόνη η αλήθεια μπορεί να κατακτήσει ένα διαρκή θρίαμβο. [Πρέπει να καταδείξουμε] με ποιους δεσμούς η φύση ένωσε ακατάλυτα τις **προόδους των φώτων** και αυτές της **ελευθερίας**, της **αρετής**, του **σεβασμού προς τα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου**. [Πρέπει να καταδείξουμε] αυτά τα μόνα πραγματικά αγαθά, τόσο συχνά αποκομμένα το ένα από το άλλο, ώστε να τα θεωρούμε ακόμη και ασύμβατα, πρέπει αντιθέτως να καταστούν αζεχώριστα, από τη στιγμή που **τα φώτα πρόκειται να φθάσουν ένα ορισμένο όριο σε ένα πιο μεγάλο αριθμό εθνών ταυτοχρόνως, και θα διεισδύσουν σε ολόκληρη τη μάζα ενός μεγάλου λαού**, η γλώσσα του οποίου θα είχε εξαπλωθεί καθολικά, και του οποίου οι **εμπορικές σχέσεις** θα αγκάλιαζαν όλο το εύρος της υφηνίου. Αυτή η συνένωση, έχοντας ήδη λειτουργήσει σε ολόκληρη την τάξη των φωτισμένων ανθρώπων, δε θα μετρούσε πλέον ανάμεσά τους παρά μόνο φίλους της ανθρωπότητας, ασχολούμενους συντονισμένα να επιταχύνουν την **τελειοποίηση** και την ευτυχία της.»⁴⁰

⁴⁰ Ο.π., pp. 86-87/ σ. 46

-Δεδομένα: Μορφές ανισότητας (σσ.190-191)

-ανισότητα μεταξύ των εθνών

-ανισότητα στην κατανομή του πλούτου/ -ανισότητα εχόντων και μη εχόντων

-ανισότητα εκπαίδευσης

«Οι ελπίδες μας για το μέλλον του ανθρώπινου γένους μπορούν να αναχθούν σε αυτά τα τρία σημαντικά σημεία: στην **καταστροφή της ανισότητας ανάμεσα στα έθνη**· στις προόδους της **ισότητας μέσα σε ένα συγκεκριμένο λαό**· τέλος στην **πραγματική τελειοποίηση του ανθρώπου** [...].»⁴¹

-Μέσα επίλυσης του ιστορικού προβλήματος

Ο ρόλος των επαναστάσεων

«Συγκρίνοντας τη διάθεση των πνευμάτων, των οποίων πιο πάνω χάραξα το σχέδιασμα, με αυτό το πολιτικό σύστημα διακυβέρνησης, θα μπορούσαμε εύκολα να προβλέψουμε ότι μια **επανάσταση** ήταν αναπόφευκτη, και δεν ήταν δύσκολο να διακρίνουμε ότι δε μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά **με δύο τρόπους**: έπρεπε, **ή ο λαός να εγκαθιδρύσει ο ίδιος τις αρχές του λόγου και της φύσης**, τις οποίες η φιλοσοφία γνώριζε να καθιστά αγαπητές, **ή οι κυβερνήσεις να σπεύσουν να προφθάσουν το λαό**, και να αναδιατάξουν την πορεία τους σύμφωνα με τις απόψεις του. **Η μια από αυτές τις επαναστάσεις επρόκειτο να είναι πιο πλήρης και ραγδαία, αλλά πιο θυελλώδης. Η άλλη πιο αργή, πιο ανολοκλήρωτη, αλλά πιο ήσυχη.** Στην μία, επρόκειτο να εξαγοράσουμε την ελευθερία και την ευτυχία με φευγαλέα δεινά. Στην άλλη, θα αποφεύγαμε τα δεινά, αλλά καθυστερώντας επί μακρόν, ίσως, την απόλαυση ενός μέρους των αγαθών, που εν τω μεταξύ επρόκειτο αναπόφευκτα να παραγάγει [η επανάσταση].»⁴²

*Ένα σχόλιο σε σχέση με τη θέση του Kant για το δίλημμα 'επανάσταση ή μεταρρύθμιση'

Ο ρόλος του εμπορίου & της επιχειρηματικότητας (σσ.188,191) σε συνδυασμό με αυτόν της δημόσιας διοίκησης (σ.192)

«Είναι εύκολο να αποδείξουμε ότι **οι περιουσίες τείνουν με φυσικό τρόπο προς την εξίσωση**, και ότι η υπερβάλλουσα δυσαναλογία τους ή δεν πρέπει να υπάρχει, ή πρέπει ακριβώς να παύσει, αν **οι αστικοί νόμοι δεν καθιερώνουν τεχνητά μέσα** για να τις διατηρούν και να τις συνενώνουν· αν **η ελευθερία του εμπορίου και της επιχειρηματικότητας** οδηγήσει στην εξαφάνιση του πλεονεκτήματος που κάθε απαγορευτικός νόμος, κάθε φορολογικό δίκαιο παρέχει στον αποκτηθέντα πλούτο [...] [Η δυσαναλογία αυτή θα εκλείψει] αν η **δημόσια διοίκηση** δε διαθέτει επ' ουδενί σε ορισμένους μόνον ανθρώπους άπλετες πηγές πλουτισμού, που παραμένουν αποκλεισμένες για τους υπόλοιπους πολίτες [...].»⁴³

⁴¹ Ο.π., pp. 265-266/ σ. 185

⁴² Ο.π., p. 233/ σ. 160

⁴³ Ο.π., p. 272/ σ. 191

Ο ρόλος της εκπαίδευσης (σ.193 κ.ε.)

«Η **ισότητα στην εκπαίδευση**, που μπορούμε να ελπίζουμε ότι θα φτάσουμε, και η οποία θα ήταν αρκετή, είναι αυτή που **αποκλείει κάθε εξάρτηση** είτε καταναγκαστική είτε εκούσια. [...]»⁴⁴

Αν η εκπαίδευση είναι περισσότερο ίση, γεννιέται μια μεγαλύτερη ισότητα στην επιχειρηματικότητα, και κατ' αυτόν τον τρόπο στις περιουσίες. Και η ισότητα των περιουσιών συμβάλλει αναγκαία σε αυτή της εκπαίδευσης, καθώς η ισότητα ανάμεσα στους λαούς, όπως αυτή που καθιερώνεται για τον καθένα, έχουν ακόμα, η μία στην άλλη, μια αμοιβαία επίδραση.

Εν τέλει, **η εκπαίδευση, καλά διευθυνόμενη, διορθώνει τη φυσική ανισότητα των ικανοτήτων**, αντί να την ενισχύει, όπως οι καλοί νόμοι θεραπεύουν τη φυσική ανισότητα ως προς τα μέσα επιβίωσης [...].»⁴⁵

*Βλ. και σχόλιο Σορέλ, *Οι ψευδαισθήσεις της προόδου*, (Μετάφραση: Φανή Παπαδοπούλου), Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1990, σ.53 κ.επ.

Αντί επιλόγου: Η φιλελεύθερη ουτοπία

-Η εξάλειψη των πολέμων

«Οι πιο φωτισμένοι λαοί, κατακτώντας και πάλι το δικαίωμα να διαθέτουν οι ίδιοι τους εαυτούς τους ως προς τη ζωή και τον πλούτο τους, θα κατανοήσουν σιγά σιγά να θεωρούν **τον πόλεμο ως τη χειρότερη μάστιγα, ως το μεγαλύτερο των εγκλημάτων**. Θα δούμε στην αρχή την εξαφάνιση αυτών [των πολέμων] στους οποίους ενέπλεξαν τα έθνη οι σφετεριστές της κυριαρχίας τους στο όνομα των θεωρούμενων κληρονομικών δικαιωμάτων.

Οι λαοί θα μάθουν ότι δε μπορούν να γίνουν κατακτητές χωρίς να χάσουν την ελευθερία τους, ότι οι διαρκείς συνομοσπονδίες αποτελούν το μόνο μέσο για τη διατήρηση της ανεξαρτησίας τους, ότι πρέπει να αναζητήσουν τη σιγουριά τους και όχι την ισχύ τους. Λίγο λίγο οι εμπορικές προκαταλήψεις θα διαλυθούν. **Ένα κακώς νοούμενο εμπορικό συμφέρον θα απολέσει τη φρικτή εξουσία να αιματοκυλά τη γη και να καταστρέφει τα έθνη με το πρόσχημα ότι θα τα πλουτίσει**. Καθώς οι λαοί θα προσεγγίσουν, συνεπώς, στις αρχές της πολιτικής και της ηθικής, καθώς καθένας απ' αυτούς, προς ίδιον όφελος, θα προσκαλέσει τους ξένους σε μια πιο ισότιμη κατανομή των αγαθών που οφείλονται στη φύση ή στην επιμέλειά του, όλες αυτές οι αιτίες που παράγουν, υποδαυλίζουν, διαιωνίζουν τα μίσση των εθνών, θα εξαφανιστούν λίγο λίγο. Δε θα συνεισφέρουν πλέον στην πολεμοχαρή μανία ούτε τροφή ούτε πρόσχημα.

Θεσμοί, καλύτερα συνδυασμένοι από αυτά τα **σχέδια της διαρκούς ειρήνης**, που απασχόλησαν τον ελεύθερο χρόνο και παρηγόρησαν την ψυχή κάποιων φιλοσόφων, θα επιταχύνουν την **πρόοδο αυτής της αδελφότητας των εθνών** και **οι πόλεμοι** ανάμεσα στους λαούς, όπως οι δολοφονίες, **θα καταγραφούν στον αριθμό αυτών των ακραίων φρικαλεοτήτων** που ταπεινώνουν και επαναστατούν τη φύση, που

⁴⁴ Ο.π., p. 274/ σ. 193

⁴⁵ Ο.π., p. 276/ σσ. 194-195

αποτυπώνουν ένα διαρκές στίγμα στη χώρα, στον αιώνα, τα χρονικά του οποίου έχουν σπιλώσει.»⁴⁶

«Θα φθάσει, λοιπόν, αυτή η στιγμή, που **ο ήλιος δε θα φωτίζει πλέον στη γη, παρά ανθρώπους ελεύθερους που δε θα αναγνωρίζουν άλλο κύριο παρά μόνο το λογικό τους**» που οι τύραννοι και οι σκλάβοι, οι ιερείς και τα βλακώδη ή υποκριτικά εργαλεία τους δε θα ανήκουν πλέον παρά στην ιστορία και στα θέατρα· που δε θα ασχολούμαστε πλέον παρά μόνο με την έκφραση οίκτου για τα θύματά τους και όσους εξαπάτησαν, για να παραμένουμε σε μια ωφέλιμη επιφυλακή, εξαιτίας της φρίκης για τα εγκλήματά τους, για **να μάθουμε να αναγνωρίζουμε και να καταπνίγουμε, κάτω από το βάρος του λόγου, τα πρώτα σπέρματα της προκατάληψης και της τυραννίας, αν ποτέ τολμούσαν να επανεμφανιστούν.**»⁴⁷

-Ο φιλόσοφος και ο πίνακας της Ιστορίας

«Κατά πόσον αυτός ο **πίνακας του ανθρωπίνου είδους**, που έχει αποτινάξει τις αλυσίδες του, διαφεύγοντας της κυριαρχίας της τύχης, όπως και αυτής των εχθρών της προόδου, και **προχωρώντας με ένα σταθερό και σίγουρο βήμα στο δρόμο της αλήθειας, της αρετής και της ευτυχίας**, παρουσιάζει στο φιλόσοφο ένα θέαμα που τον παρηγορεί για τα σφάλματα, τα εγκλήματα, τις αδικίες που ακόμη σπιλώνουν τη γη, και των οποίων είναι συχνά το θύμα; Είναι στη θεώρηση αυτού του πίνακα, που αποδέχεται το βραβείο των προσπαθειών του για **την πρόοδο του λόγου, για την υπεράσπιση της ελευθερίας**. Τολμά, λοιπόν, να τις συνδέσει στην αιώνια αλυσίδα των ανθρωπινων πεπρωμένων. Είναι εκεί, όπου βρίσκει την αληθινή αποζημίωση της αρετής, την ικανοποίηση για το ότι πραγματοποίησε ένα διαρκές καλό, το οποίο δε θα καταστρέψει πλέον η μοίρα με μια θλιβερή ανταπόδοση, φέρνοντας ξανά τις προκαταλήψεις και τη δουλεία. Αυτή η θεώρηση είναι γι' αυτόν ένα άσυλο, όπου η ανάμνηση των διωκτών του δε μπορεί να τον ακολουθήσει, όπου, ζώντας στη σκέψη, με τον άνθρωπο που έχει αποκατασταθεί στα δικαιώματα, όπως στην υπόληψη της φύσης του, λησμονεί αυτόν που η απληστία, ο φόβος ή ο φθόνος βασανίζουν και διαφθείρουν. Είναι εκεί, όπου υπάρχει αληθινά μαζί με τους ομοίους του, στα Ηλύσια Πεδία, που ο λόγος του μπόρεσε να δημιουργήσει, και που η αγάπη του για την ανθρωπότητα ομόρφυνε με τις πιο αγνές απολαύσεις.»⁴⁸

⁴⁶ Ο.π., pp. 287-288/ σσ. 203-204

⁴⁷ Ο.π., p.270/ σ. 190

⁴⁸ Ο.π., p.296/ σ.210. Στους αντίποδες της επιχειρηματολογίας του Condorcet κινείται η κριτική που ασκεί ο Löwith στο έργο του *Το Νόημα της Ιστορίας*, ο.π., σ. 147 κ.ε.

2. TURGOT

Εργο-βιογραφικά δεδομένα

Ο Anne-Robert Turgot γεννήθηκε το 1727. Αφού σπούδασε θεολογία, στράφηκε με πάθος προς τους τομείς της διοίκησης και της οικονομίας. Γνωρίστηκε με τον Voltaire, αλλά και με τους φυσιοκράτες οικονομολόγους, όπως τον Quesnay, τον de Nemours και άλλους. Ένα από τα σημαντικότερα έργα του υπήρξε αυτό με τον τίτλο *Στοχασμοί για τη διαμόρφωση και τη διανομή του πλούτου* (1770). Διατέλεσε Υπουργός των Οικονομικών του Λουδοβίκου του ΙΣΤ΄ ωστόσο η μεταρρυθμιστική πολιτική που επιχείρησε να προωθήσει δημιούργησε έντονες αντιδράσεις από την πλευρά του κατεστημένου, γεγονός που τον οδήγησε στην παραίτηση και την ολοκληρωτική αφοσίωσή του, μέχρι το θάνατό του, το 1781, στις μελέτες του. Από την άποψη μιας Φιλοσοφίας της Ιστορίας, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το συγγραφικό του σχέδιο με θέμα *Ο Λόγος για την Παγκόσμια Ιστορία*, και ιδιαίτερα ο *Δεύτερος Λόγος περί των διαδοχικών προόδων του ανθρωπίνου Πνεύματος*, με κεντρική έννοια αναφοράς αυτή της προόδου.

Θεμελιώδη ζητήματα

Αντικείμενο της Παγκόσμιας Ιστορίας

«Ένας **διαρκής συνδυασμός των προόδων του ανθρώπου με τα πάθη και τα γεγονότα** που αυτά παράγουν διαμορφώνει την Ιστορία του ανθρωπίνου γένους, στα πλαίσια της οποίας **κάθε άνθρωπος δεν είναι τίποτε περισσότερο από τμήμα ενός τεράστιου όλου που διαθέτει, όπως αυτός, την παιδική ηλικία του και τις προόδους του**. Με αυτόν τον τρόπο, η Παγκόσμια Ιστορία περικλείει το στοχασμό των **διαδοχικών προόδων του ανθρωπίνου γένους** και τις λεπτομέρειες των αιτίων που συνέβαλαν σε αυτές. Οι απαρχές των ανθρώπων· η διαμόρφωση, η μίξη των εθνών· η καταγωγή, οι επαναστάσεις των κυβερνήσεων· οι πρόοδοι των γλωσσών, της φυσικής, της ηθικής, των ηθών, των επιστημών και των τεχνών· οι επαναστάσεις που προκάλεσαν τη διαδοχή των αυτοκρατοριών, των εθνών, των θρησκειών· το ανθρωπινό γένος πάντα το ίδιο μέσα στις ανατροπές του, όπως το νερό της θάλασσας στις καταιγίδες, **προχωρώντας πάντα προς την τελειοποίησή του. Η αποκάλυψη της επιρροής των γενικών και αναγκαίων αιτίων, των ειδικότερων αιτίων και των ελεύθερων ενεργειών των μεγάλων ανδρών, και η συσχέτιση όλων αυτών με την ίδια τη συγκρότηση του ανθρώπου· η κατάδειξη των εναντισμάτων και της μηχανικής των ηθικών αιτίων διαμέσου των αποτελεσμάτων τους: ιδού τι είναι η ιστορία στα μάτια του φιλοσόφου.**»⁴⁹

-Ο ρόλος των παθών και της Πρόνοιας στην παγκόσμια Ιστορία

«[Ο]ι ίδιοι οι φιλόδοξοι άνθρωποι, συγκροτώντας τα μεγάλα έθνη, συνεισέφεραν στις **στοχεύσεις της Πρόνοιας**, στην **πρόοδο των φώτων**, και στη συνέχεια στην **κλιμάκωση της ευτυχίας του ανθρωπίνου γένους**, που δεν τους απασχολούσε ωστόσο στο παραμικρό. Τα **πάθη** τους, η ίδια τους η οργή, τους οδήγησαν χωρίς να γνωρίζουν πού πηγαίνουν. Θα ρρώ πως βλέπω **ένα τεράστιο στράτευμα**, του οποίου **ένα ευρύ πνεύμα κατευθύνει όλες τις**

⁴⁹ Turgot, "Plan de deux Discours sur l'Histoire Universelle", *Oeuvres de Turgot*, Édition Schelle, tome I, pp. 276-277.

κινήσεις. [...] Τα θορυβώδη και επικίνδυνα πάθη μετατράπηκαν σε αρχή δράσης, και συνεπώς προόδου [...].»⁵⁰

«Βλέπουμε να εγκαθιδρύονται κοινωνίες, να διαμορφώνονται έθνη που το ένα μετά το άλλο κυριαρχεί πάνω σε άλλα έθνη ή τους υποτάσσονται. Οι αυτοκρατορίες ανέρχονται και καταρρέουν· οι νόμοι, οι μορφές των κυβερνήσεων διαδέχονται οι μεν τις δε· οι τέχνες, οι επιστήμες ανακαλύπτονται και τελειοποιούνται. Με τη σειρά τους, επιβραδυνόμενες και επιταχυνόμενες ως προς την πρόδοό τους, περνούν από το ένα κλίμα στο άλλο. Το **συμφέρον**, η **φιλοδοξία**, η **ματαιοδοξία** αλλάζουν συνεχώς τη σκηνή του κόσμου, κατακλύζουν τη γη με αίμα· και, **εν μέσω των καταστροφών τους, τα ήθη εξημερώνονται, το ανθρώπινο πνεύμα διαφωτίζεται**. Τα απομονωμένα έθνη πλησιάζουν το ένα το άλλο· το **εμπόριο** και η πολιτική επανενώνουν επιτέλους όλα τα μέρη της υφηγίου· και **η συνολική μάζα του ανθρώπινου γένους, διαμέσου εναλλακτικών ηρεμίας και αναστατώσεων, καλών και κακών, πορεύεται πάντα, αν και με αργά βήματα, προς μια μεγαλύτερη τελειοποίηση**.»⁵¹

-Διάκριση περιόδων της Ιστορίας

- α) θεολογικό στάδιο
- β) μεταφυσικό στάδιο
- γ) θετικό στάδιο

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (*ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ)

Bury J.B., *The Idea of Progress*, Dover Publications 1955.

Μπαγιόνας Αύγουστος, *Η έννοια της προόδου και η μεθοδολογία της Ιστορίας*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1970.

Σορέλ Ζωρζ, *Οι ψευδαισθήσεις της προόδου*, (Μετάφραση: Φανή Παπαδοπούλου), Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1990.

⁵⁰ Turgot, "Plan de deux Discours sur l'Histoire Universelle", ο.π., p. 283.

⁵¹ Turgot, "Plan de deux Discours sur l'Histoire Universelle", *Oeuvres de Turgot*, (επανεκτύπωση της έκδοσης του 1844), p. 598 [ηλεκτρονική βιβλιοθήκη Gallica-BNF]

3. VOLTAIRE

«Ο Voltaire ήταν αρκετά ευφυής ώστε να μην παρατεντώνει την ιδέα της προόδου. Πίστευε σε μια μετριοπαθή πρόοδο, διακοπτόμενη από περιόδους οπισθοδρόμησης και υποκείμενη στην τύχη στο βαθμό που δεν επικρατεί ο Λόγος. Αυτή η νηφαλιότητα κρίσεως τον διακρίνει από τις ενθουσιώδεις προσδοκίες του Condorcet και τον ξεχωρίζει από τη χριστιανική ελπίδα σε μια έσχατη τελειοποίηση.»⁵²

I. Εργο-βιογραφικά στοιχεία

1694	Γεννιέται στο Παρίσι (ο πατέρας του ήταν συμβολαιογράφος).
1704	Εγγράφεται σε σχολείο Ιησουϊτών.
1725	Φυλακίζεται στη Βαστίλη μετά από φιλονικία με γάλλο ευγενή.
1726-1729	Ζει στην Αγγλία.
1734	Εκδίδει τις <i>Φιλοσοφικές Επιστολές</i> .
1746	Επανέρχεται στο Παρίσι. Εκλέγεται μέλος της Ακαδημίας.
1750-1753	Παραμένει στην Αυλή του Φρειδερίκου της Πρωσίας στο Βερολίνο.
1759-1778	Εγκαθίσταται και διαμένει στο Ferney στα γαλλο-ελβετικά σύνορα.
1778	Πεθαίνει στο Παρίσι.

II. Κείμενα: *Ιστορία του Καρόλου ΙΒ' (1732)/ 1697-1718*
Ο Αιώνας του Λουδοβίκου του ΙΔ' (1751)/ 1654-1715
Δοκίμιο περί των Ηθών και του Πνεύματος των Εθνών από της εποχής του Καρόλου του Μεγάλου [724-814] μέχρι των ημερών μας [1756-1769]

*Όχι συνέχεια, όπως σχεδίαζε αρχικά, αλλά απόρριψη του έργου του Bossuet *Λόγος περί της παγκοσμίου ιστορίας*.⁵³

«Διέτρεξα αυτό το ευρύ **θέατρο των επαναστάσεων** από την εποχή του Καρλομάγνου, και συχνά ανατρέχοντας ακόμη πιο πέρα, μέχρι και τα χρόνια του Λουδοβίκου ΙΔ'. Ποιος είναι ο καρπός αυτής της εργασίας; Ποιο όφελος μπορεί να προκύψει από την ιστορία; Είδαμε συναφώς τα γεγονότα και τα ήθη· ασ δούμε ποιο πλεονέκτημα θα μας παρέχει η γνώση των μεν και των δε.

Ο σώφρων αναγνώστης θα αντιληφθεί εύκολα ότι δεν πρέπει να πιστέψει παρά **μόνο τα μεγάλα γεγονότα** που έχουν κάποια αληθοφάνεια, και να αντιμετωπίσει **με οίκτο όλους τους μύθους**, των οποίων ο φανατισμός, το ρωμανικό πνεύμα και η πειστικότητα φόρτισαν σε όλους τους καιρούς τη σκηνή του κόσμου.»⁵⁴

«Σε όλα τα έθνη **η ιστορία παραμορφώνεται από το μύθο**, μέχρις ότου επιτέλους η φιλοσοφία έρχεται να διαφωτίσει τους ανθρώπους· και όταν τελικά η **φιλοσοφία** φθάσει στο **κέντρο του σκότους**, βρίσκει τα πνεύματα τόσο τυφλωμένα από τους **αιώνες των λαθών**, που μπορεί με δυσκολία να τα ανασύρει από την **πλάνη**· ανακαλύπτει τελετές, γεγονότα, μνημεία που φτιάχτηκαν για να επιβεβαιώσουν τα ψεύδη.»⁵⁵

«Πρέπει για μια ακόμη φορά να ομολογήσουμε ότι γενικότερα αυτή η ιστορία αποτελεί ένα **συνονθύλευμα εγκλημάτων, παράνοιας και συμφορών**, ανάμεσα στις οποίες είδαμε κάποιες αρετές, κάποιους ευτυχισμένους χρόνους, όπως ανακαλύπτουμε κάποιους οικισμούς διεσπαρμένους εδώ και εκεί σε άγριες ερήμους. [...] Σε ποια ανθούσα κατάσταση θα βρίσκονταν λοιπόν η Ευρώπη χωρίς τους συνεχείς πολέμους που την ταλαιπωρούν για **όχι σοβαρά συμφέροντα, και συχνά για μικρά καπρίτσια!**»⁵⁶

Θέσεις:

1. Η πάλη του φωτός/ προόδου (λογικό) με το σκότος/ οπισθοδρόμηση (παράλογο).
2. Εκτατική και γενική/ όχι εντατική και ολιστική φιλοσοφική προσέγγιση της Ιστορίας.
3. Αντι-συστηματική μέθοδος.

⁵² Λέβιτ Κ., ο.π., σ.169.

⁵³ Λέβιτ Κ., ο.π., σ.161.

⁵⁴ Voltaire, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, Éditions sociales, Paris 1975, p. 295.

⁵⁵ Voltaire, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, ο.π., p. 297.

⁵⁶ Voltaire, *Essai sur les mœurs et l'esprit des nations*, ο.π., pp. 299, 300-301.

4. Ιστορία/ Φιλοσοφία του πολιτισμού (μετατόπιση από το πεδίο της στρατιωτικής και πολιτικής ιστοριογραφίας σε εκείνο της περιγραφής των ηθών, των εθίμων και των θεσμών/ αντι-ηρωική σύλληψη της Ιστορίας).
5. Ρήξη προς θεολογικές ερμηνείες της Ιστορίας (Θεία Πρόνοια).
6. Κάθε εποχή συνιστά αυτοτελή πολιτιστικό κύκλο. (Η Ευρώπη δεν είναι το κέντρο του κόσμου).
7. Οι επιστημονικοτεχνικές ανακαλύψεις καταδεικνύουν ότι η γη και ο άνθρωπος δεν είναι το άπαν ή, έστω, το κέντρο του κόσμου.

Bury: «Δεν είναι ο τόνος του Abbé de Saint-Pierre. Ο οπτιμισμός του Voltaire μετριάζονταν πάντοτε από τον κυνισμό του. Ωστόσο, η ιδέα της Προόδου είναι παρούσα, αν και έχει συλληφθεί σε ήπια μορφή.» (*The Idea of Progress*, p. 150)

Löwith: «ο Θεός [του Voltaire] έχει αποσυρθεί από τη διακυβέρνηση της ιστορίας· μπορεί να βασιλεύει ακόμη, αλλά δεν κυβερνάει παρεμβαίνοντας. Ο σκοπός και το νόημα της ιστορίας είναι να βελτιώσουμε με τη δική μας λογική την κατάσταση του ανθρώπου, να τον καταστήσουμε λιγότερο αμαθή, 'καλύτερο και ευτυχέστερο'. [...] Ο Voltaire ήταν αρκετά ευφυής ώστε να μην παρατεντώσει την ιδέα της προόδου. Πίστευε σε μια μετριοπαθή πρόοδο, διακοπτόμενη από περιόδους οπισθοδρόμησης και υποκείμενη στην τύχη στο βαθμό που δεν επικρατεί ο Λόγος.» (*Το Νόημα της Ιστορίας*, σσ. 164, 169)

Meinecke: «Η πρόθεση του Voltaire συνίστατο στο να παραμείνει κοντά στα προβλήματα της ζωής, προκειμένου να αναδείξει τους τρόπους μιας πρακτικής του βίου. Για τον Voltaire, λοιπόν, η φιλοσοφία της ιστορίας δε σήμαινε τίποτε άλλο, παρά την εξαγωγή 'χρήσιμων αληθειών' από τα γεγονότα του παρελθόντος.» (*Historism, The Rise of a New Historical Outlook*, p. 57)

«Επειδή, σύμφωνα με τον Voltaire, οι συνιστώσες της ανθρώπινης φύσης, ο λόγος και το παράλογο, παραμένουν πάντα οι ίδιες, η σύγκρουση ανάμεσά τους δεν μπορεί παρά να είναι διαρκώς σε ρευστότητα και ουδέποτε θα καταλήξει σε αποφασιστικό αποτέλεσμα. Οι περίοδοι της προόδου και της τελειοποίησης θα ακολουθούνται από αντίστροφες πορείες προς τη βαρβαρότητα.» (*Historism, The Rise of a New Historical Outlook*, pp. 74-75)

Κονδύλης: «Ο Voltaire δεν τολμά να υποτυπώσει, με βάση το ιστορικό υλικό, μια ευθύγραμμη εξέλιξη του ανθρώπινου γένους προς τη βασιλεία του Λόγου. Απεναντίας: ενώ η συνεχής πρόοδος γίνεται δεκτή για την εποχή μετά τον 'Μεσαίωνα', πολλές αποφάνσεις του Voltaire, σχετικές με την πορεία της ιστορίας στο σύνολό της, κινούνται στο πλαίσιο της θεωρίας των κλειστών πολιτισμικών κύκλων. Η ουσία της τελευταίας είναι ότι τις εποχές του αναπτυγμένου πολιτισμού τις ακολουθούν εποχές βαρβαρότητας, πράγμα που φαίνεται να ισχύει για όλους τους λαούς.» (*Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, ο.π., Τόμος Β!, σ. 120)

«Ο Voltaire «αιωρείται ανάμεσα στο Λόγο και στην ιστορική σχετικότητα, στην ουσία και τις τροποποιήσεις της ανθρώπινης φύσης [...]. Αντίστοιχα παραμένει αναποφάσιστος ανάμεσα στην ιδέα της προόδου και στη θεωρία των κλειστών πολιτισμικών κύκλων, υπαινισσόμενος ή διατυπώνοντας αξιωματικά και τις δύο αυτές αντιλήψεις, από διαφορετικές αφορμές, χωρίς να τις αναλύει διεξοδικά.» (*Ο Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, ο.π., Τόμος Β!, σ.119 κ.ε.)

4. ROUSSEAU

I. Εργο-βιογραφικά στοιχεία

28 Ιουνίου 1712

- 1728 Ο Rousseau γεννιέται στη Γενεύη
Φεύγει από τη Γενεύη και αρχίζει τις περιπλανήσεις του, γνωρίζοντας τη Mme. de Warens
- 1740-1741 Εργάζεται ως οικοδιδάσκαλος στον M. de Mably
- 1742-1749 Φθάνει στο Παρίσι, όπου ζει ασχολούμενος επαγγελματικά με τη μουσική και εργαζόμενος ως οικοδιδάσκαλος.
Αναπτύσσει φιλία με τον Diderot και αναλαμβάνει τη συγγραφή άρθρων για τη μουσική στην *Εγκυκλοπαιδεία*.
- 1743-1744 Εργάζεται ως γραμματέας του γάλλου πρέσβη στη Βενετία.
- 1750 Κερδίζει το πρώτο βραβείο στο διαγωνισμό της ακαδημίας της Dijon, συγγράφοντας το *Λόγο περί επιστημών και τεχνών*.
- 1752 Ανεβαίνει η όπερά του με τίτλο *Ο μάγος του χωριού*.
- 1753 Συγγράφει την Επιστολή για τη γαλλική μουσική, όπου υποστηρίζει την ιταλική μουσική σε σχέση προς τη γαλλική.
- 1754-1755 Ολοκληρώνει το *Λόγο περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων*.
Μεταστρέφεται στον προτεσταντισμό και ανακτά τα πολιτικά δικαιώματά του ως πολίτης της Γενεύης
- 1755 Δημοσιεύονται ο *Λόγος περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων* και η *Πολιτική Οικονομία* (ως λήμμα στην *Εγκυκλοπαιδεία*)
- 1756 Εγκαθίσταται στο Hermitage, στην ιδιοκτησία της Mme. d' Ermenonville.
- 1758 Συγγράφει την Επιστολή στον d'Alembert. Διαταράσσονται οι σχέσεις του με τους *philosophes*.
- 1761 Δημοσίευση του έργου του *Julie ou la nouvelle Héloïse*
- 1762 Δημοσιεύονται τα έργα του *Περί του Κοινωνικού Συμβολαίου* και *Αιμίλιος*
Διατάσσεται η καύση τους σε Γενεύη και Παρίσι.
Εκδίδεται εναντίον του Rousseau ένταλμα σύλληψης και ο φιλόσοφος καταφεύγει στο τότε υπό πρωσική κυριαρχία Neuchâtel.
- 1764 Κυκλοφορούν τα *Lettres Écrites de la Montagne*, υπεράσπιση των έργων του *Περί του Κοινωνικού Συμβολαίου* και *Αιμίλιος*, ενώ έχει πάψει να είναι πλέον πολίτης της Γενεύης.
- 1765 Συγγράφει το *Σχέδιο Συντάγματος για την Κορσική*.
- 1766 Με τη μεσολάβηση του Hume, με τον οποίο σύντομα έρχεται σε ρήξη εγκαθίσταται για μικρό διάστημα στην Αγγλία.
- 1768 Νυμφεύεται την Thérèse Levasseur, με την οποία κατά τη διάρκεια της μακροχρόνιας σχέσης τους που είχε προηγηθεί, απέκτησε πέντε παιδιά που παρέδωσε σε ορφανοτροφείο.
- 1770 Ολοκληρώνει τη συγγραφή των *Εξομολογήσεων*
- 1770-1771 Συγγράφει τους *Στοχασμούς για τη διακυβέρνηση της Πολωνίας*
- 1772-1776 Συγγράφει τους *Διαλόγους: Ο Rousseau κριτής του Jean-Jacques*.
- 1777 Συγγράφει τις *Ονειροπολήσεις ενός μοναχικού περιπατητή*.
- 2 Ιουλίου 1778 Πεθαίνει ξαφνικά στο Ermenonville.
- 1794 Η στάχτη του μεταφέρεται στο Πάνθεον

II. Κείμενα

- 1756-1759 *Extrait du Projet de Paix Perpétuelle* (Fragment)
Jugement du Projet de Paix Perpétuelle
Que l' État de Guerre naît de l' État social (Fragments sur la guerre)
Polysynodie de l' Abbé de Saint-Pierre
Jugement sur la Polysynodie

III. Οι φιλοσοφικές θέσεις του Rousseau για την Ιστορία: γενικό πλαίσιο

1. Το ζήτημα της ανθρώπινης φύσης: αγαθότητα

Τι σημαίνει “αγαθότητα” του ανθρώπου στη φυσική κατάσταση;

Διάκριση αγαθότητας και κοινωνικότητας/ιστορικότητας.

Θέση 1^η: Ο άνθρωπος δεν είναι, σύμφωνα με τον Rousseau, φύσει κοινωνικό-ιστορικό ον.

[Π.Α., Μέρος Α!]

2. Το ζήτημα της επίκτητης κοινωνικότητας: η στρεβλή* κοινωνικότητα

Ο ρόλος της ατομικής ιδιοκτησίας.

«Ο πρώτος που έχοντας περιφράξει ένα κομμάτι γης, σκέφτηκε να πει: Αυτό είναι δικό μου, και βρήκε ανθρώπους αρκετά αφελείς ώστε να τον πιστέψουν, υπήρξε ο πραγματικός ιδρυτής της πολιτικής κοινωνίας. Από πόσα εγκλήματα, πολέμους, φόνους, από πόσες αθλιότητες και αίσχη θα είχε απαλλάξει το ανθρώπινο γένος εκείνος που, ξεριζώνοντας τους πασσάλους ή σκεπάζοντας το χαντάκι, θα φώναζε στους συνανθρώπους του: «Μην ακούτε αυτόν τον αγύρτη. Χαθήκατε αν ξεχάσετε πως οι καρποί ανήκουν σε όλους και η γη δεν ανήκει σε κανέναν.»⁵⁷

Ο ρόλος των τεχνών και των επιστημών.

«Οι ψυχές μας διαβρώθηκαν στο μέτρο που οι επιστήμες και οι τέχνες μας προωθήθηκαν προς την τελειότητα. Πρόκειται άραγε για ένα κακό που χαρακτηρίζει ειδικά την εποχή μας; Όχι, κύριοι! τα δεινά που προκαλούνται από τη ματαιόδοξη περιέργειά μας είναι εξίσου παλαιά με τον κόσμο. Η καθημερινή άμπωτις και η παλίρροια των υδάτων του ωκεανού δεν επηρεάζονται περισσότερο από το φεγγάρι που μας φωτίζει τη νύχτα στην περιοδικότητά τους από όσο τα ήθη και η εντιμότητα από την πρόοδο των τεχνών και των επιστημών. Είδαμε την αρετή να δραπετεύει στο μέτρο που το φως [των τεχνών και των επιστημών] υψώνονταν στον ορίζοντά μας, και το ίδιο φαινόμενο παρατηρήθηκε σε όλους τους καιρούς και όλους τους τόπους.»⁵⁸

Θέση 2^η: Η μετάβαση από τη Φύση στην Ιστορία του ανθρώπινου γένους συντελείται με όρους στρεβλής^{59*} κοινωνικοποίησης.

*

3. Το ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού: ηθική & πολιτική

Ο ρόλος του [νέου] κοινωνικού συμβολαίου

[Κ.Σ., Βιβλίο Α!, Κεφ. VI, VIII]

Ο ρόλος του Νομοθέτη/ Παιδαγωγού

[Κ.Σ., Βιβλίο Β!, Κεφ. VII]

Ο ρόλος της Πολιτικής Θρησκείας.

[Κ.Σ., Βιβλίο Δ!, Κεφ. VIII]

Θέση 3^η: Ο κοινωνικός μετασχηματισμός διαμέσου της ηθικής αγωγής και της πολιτικής πράξης αποσκοπεί στην αποκατάσταση της Φύσης μέσα στην Ιστορία σε ένα ανώτερο επίπεδο.

⁵⁷ Ζαν-Ζακ Ρουσό, *Πραγματεία περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους*, (Μετάφραση: Μέλπω Αλεξίου-Καναγκίνη), Εκδόσεις «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1992, σ. 113.

⁵⁸ Rousseau, *Discours sur les sciences et les arts*, όπως περιλαμβάνεται στο Jean-Jacques Rousseau, *Oeuvres complètes*, Éditions Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), Paris 1964, vol. III, pp.11-12. Βλ. Και σχετικό σχολιασμό για την αντίφαση μεταξύ της νοητικής (επιστημονικοτεχνικής) προόδου και της ηθικής οπισθοδρόμησης του ανθρώπου στο: Μπαγιόνας Α., ο.π., σσ. 145-146.

* στρεβλή: αντίθετη προς την ανθρώπινη φύση.

IV. Οι φιλοσοφικές θέσεις του Rousseau για την Ιστορία: σχολιασμός των έργων του Abbé de Saint-Pierre

Θέση 1^η: Ο αβάς του Saint-Pierre ήταν, σε αντίθεση προς τον Rousseau κλασικός υποστηρικτής της φιλοσοφίας της προόδου.

Θέση 2^η: Ο αβάς του Saint-Pierre απευθύνεται στους **ηγεμόνες** για την υλοποίηση του σχεδίου του, ενώ ο Rousseau στρέφεται προς τους **λαούς**.

Θέση 3^η: Ο αβάς του Saint-Pierre εκτιμά θετικό το ρόλο του **εμπορίου** για την υλοποίηση της **αιώνιας ειρήνης**, σε αντίθεση προς τον Rousseau, που αντιμετωπίζει αρνητικά το εμπόριο τόσο σε εσωτερικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.⁶⁰

Θέση 4^η: Σε αντίθεση προς μια **μηχανική ένωση της Ευρώπης**, που ο αβάς του Saint- Pierre εντοπίζει σε στενά **πολιτικό επίπεδο κορυφών**, ο Rousseau προβάλλει μια **οργανική και πολιτιστική ενότητα της Ευρώπης**, απορρέουσα από το φυσικό συναίσθημα του οίκτου ανάμεσα στους ανθρώπους.*

Θέση 5^η: Ο **πόλεμος** είναι αποκλειστικά **αποτέλεσμα της κοινωνικής ζωής** και όχι της ανθρώπινης φύσης. Με αυτή την έννοια, ο πόλεμος υπάρχει στην κυριολεξία όχι ανάμεσα στα άτομα, αλλά ανάμεσα στα κράτη ως πολιτικά μορφώματα. Ως εκ τούτου, ο πόλεμος δεν μπορεί να εξαλειφθεί, παρά μόνο με **μεταρρυθμίσεις των πολιτικών θεσμών**, που θα σημάνουν και μια **αποκατάσταση της ανθρώπινης φύσης**.

«Ο άνθρωπος είναι **εκ φύσεως ειρηνικός και φοβισμένος**, στον παραμικρό κίνδυνο η πρώτη κίνησή του είναι να φύγει. Δε σκληραγωγείται, παρά με την ισχύ της **συνήθειας** και της **εμπειρίας**. Η τιμή, το συμφέρον, οι προκαταλήψεις, η εκδίκηση, όλα τα πάθη, που μπορούν να τον κάνουν να αψηφήσει τους κινδύνους και το θάνατο, είναι μακριά του μέσα στη φυσική κατάσταση. Δεν είναι, παρά **μετά τη συγκρότηση κοινωνίας** με κάποιον άλλον άνθρωπο, που αποφασίζει να **επιτεθεί** σε κάποιον άλλο. Και δε γίνεται **στρατιώτης**, παρά αφού έχει γίνει **πολίτης**. [...]

Δεν υπάρχει, λοιπόν, σε καμιά περίπτωση γενικός πόλεμος ανθρώπου προς άνθρωπο, καθότι το ανθρώπινο είδος δεν έχει φτιαχτεί σε καμία περίπτωση για να καταστρέψει αποκλειστικά ο ένας τον άλλο. [...]

Ο πόλεμος είναι μια διαρκής κατάσταση, που προϋποθέτει σταθερές σχέσεις, και τέτοιες σχέσεις σπάνια υπάρχουν ανάμεσα σε ανθρώπους, όπου τα πάντα ανάμεσα σε άτομα βρίσκονται σε μια συνεχή ροή, που αλλάζει ακατάπαυστα τις σχέσεις και τα συμφέροντα. [...]

Ο άνθρωπος έχει ένα όριο ισχύος και μεγέθους, που καθορίζεται από τη φύση και δεν μπορεί να υπερβεί. [...]

Το κράτος, αντιθέτως, όντας ένα τεχνητό σώμα δεν έχει κανένα καθορισμένο μέτρο, το μέγεθος που του ταιριάζει είναι απροσδιόριστο, μπορεί πάντοτε να το αυξάνει, αισθάνεται αδύνατο, όσο υπάρχουν ισχυρότερα από αυτό. [...]

Ονομάζω, λοιπόν, πόλεμο δυνάμεως προς δύναμη, το αποτέλεσμα μιας αμοιβαίας διάθεσης, σταθερής και εκδηλωμένης για καταστροφή του εχθρικού κράτους, ή τουλάχιστον για εξασθένησή του με όλα τα δυνατά μέσα. Αυτή η διάθεση, καθόσον ανάγεται σε πράξη είναι, στην κυριολεξία, ο πόλεμος. Καθόσον παραμένει ανενεργή, δεν είναι παρά η κατάσταση πολέμου.»⁶¹

Θέση 6^η: Οι **επαναστάσεις** δε συντελούν στην αποκατάσταση ενός καθεστώτος **αιώνιας ειρήνης**. Αντιθέτως, επιδεινώνουν τη διεθνή κατάσταση.

⁶⁰ Rousseau, "Jugement sur le projet de paix" όπως περιλαμβάνεται στο Jean-Jacques Rousseau, *Oeuvres complètes*, ο.π., vol. III, p. 594

* Με τη **μορφή συνομοσπονδίας** και απώτερο στόχο την **προστασία των μικρών κρατών** (βλ. και απόσπασμα από το **βιβλίο V** του **Αιμίλιου**.)

⁶¹ Rousseau, "Que l' état de guerre naît de l' état social", ο.π., pp. 601-607.

«Έτσι, αν και το σχέδιο [του Abbé de Saint-Pierre] υπήρξε τόσο σοφό, υποστηρίζει ο Rousseau, τα μέσα για την εκτέλεσή του απέπνεαν την **απλοϊκότητα** του συγγραφέα του. [...] Ας μην πούμε λοιπόν ότι αν το σύστημα [του Abbé de Saint-Pierre] δεν υιοθετήθηκε, αυτό οφείλεται δήθεν στο ότι δεν ήταν καλό, ώστε να υιοθετηθεί· ας πούμε, αντιθέτως, ότι **ήταν πολύ καλό για να υιοθετηθεί**· καθόσον, το κακό και η κατάχρηση, από τα οποία επωφελούνται οι άνθρωποι, επιβάλλονται ‘εξ ιδίων’· αλλά αυτό που είναι χρήσιμο στο δημόσιο δεν επιβάλλεται παρά μόνο με τη δύναμη, δεδομένου ότι τα επιμέρους συμφέροντα πάντα του αντιτίθενται. Χωρίς αμφιβολία, **η διαρκής ειρήνη είναι προς το παρόν ένα κατεξοχήν παράλογο σχέδιο** [...]. Ας θαυμάσουμε λοιπόν ένα τόσο όμορφο σχέδιο, αλλά ας παρηγορηθούμε ότι δε θα το δούμε να εφαρμόζεται· καθώς **κάτι τέτοιο δε θα μπορούσε να γίνει παρά μόνο με βία και επιβλαβή για την ανθρωπότητα μέσα**.

Δε διαφαίνεται άλλος τρόπος για την καθιέρωση ομοσπονδιακών ενώσεων παρά **μόνο διαμέσου επαναστάσεων**: και, στη βάση μιας τέτοιας αρχής, ποιος από μας θα τολμούσε να πει ότι μια τέτοια ένωση είναι επιθυμητή ή, αντιθέτως, [θα ομολογούσε ότι] προκαλεί **φόβο**; Θα προξενούνταν, πιθανόν ακαριαία, περισσότερα κακά από αυτό που θα μπορούσε να έχει προκληθεί εδώ και αιώνες.»⁶²

Στους αντίποδες (;) μιας φιλοσοφίας της προόδου;

«Ανοίγω τα βιβλία του δικαίου και της ηθικής, σημειώνει ο Rousseau, ακούω τους γνώστες και τους νομομαθείς και, επηρεασμένος από τους υπαινικτικούς λόγους τους, θρηνώ για τις αθλιότητες της φύσης, θαυμάζω την ειρήνη και τη δικαιοσύνη που έχουν εγκαθιδρυθεί από τη δημόσια τάξη, μακαρίζω τη σοφία των πολιτικών θεσμών και παρηγορούμαι που είμαι άνθρωπος βλέποντας ότι είμαι πολίτης. Καλά εκπαιδευμένος ως προς τα καθήκοντά μου και την ευτυχία μου, κλείνω το βιβλίο, βγαίνω από την αίθουσα και κοιτώ γύρω μου· βλέπω λαούς δυστυχείς που βογκούν κάτω από σιδερένιο ζυγό, βλέπω το ανθρωπινό γένος συντετριμμένο από τη γροθιά των καταπιεστών, ένα εξαντλημένο πλήθος, καταβεβλημένο από τον πόνο και την πείνα, ένα πλήθος του οποίου οι πλούσιοι πίνουν ‘εν ειρήνη’ το αίμα και τα δάκρυα, και παντού το ισχυρό σώμα της φοβερής εξουσίας των νόμων ενάντια στον αδύνατο. [...]

Ας τραβήξουμε ένα αιώνιο πέπλο πάνω σε αυτά τα αντικείμενα της αιώνιας φρίκης. Σηκώνω τα μάτια και βλέπω μακριά. Διακρίνω φωτιές και φλόγες, έρημες πεδιάδες, λεηλατημένες πόλεις. Άγριοι άνθρωποι, πού οδηγείτε αυτούς τους ατυχείς; Ακούω έναν φρικώδη θόρυβο· οποίος πάταγος! Οποίες κραυγές! Πλησιάζω· βλέπω ένα θέατρο φόνων, δεκάδες χιλιάδες στραγγαλισμένων ανθρώπων, θανάτους συσσωρευμένους, νεκρούς συνθλιμμένους από τα πόδια μέχρι το κεφάλι, παντού η εικόνα του θανάτου και της αγωνίας. Ιδού λοιπόν ο καρπός αυτών των ειρηνικών θεσμών! Η συμπόνια, η αγανάκτηση αναδύονται από τα βάθη της καρδιάς μου. **Ω βάρβαρε φιλόσοφε! Έλα να μας διαβάσεις το βιβλίο σου πάνω σε ένα πεδίο μάχης!**»⁶³

⁶² Rousseau, “Jugement sur le projet de paix”, ο.π., vol. III, pp. 595, 599-600.

⁶³ Rousseau, “Que l’ état de guerre naît de l’ état social”, όπως περιλαμβάνεται στο Jean-Jacques Rousseau, *Oeuvres complètes*, Éditions de la Pléiade., vol. III, pp.608-609

5. MONTESQUIEU

Εργο-βιογραφικά δεδομένα

Ο Montesquieu έζησε ανάμεσα στα 1689 και στα 1755.

Αριστοκρατικής καταγωγής, νομομαθής

1721: Συγγράφει τις *Περσικές Επιστολές*.

1728-1731: Ταξιδεύει στην Ευρώπη και ζει για δύο χρόνια στην Αγγλία.

1731: Επιστρέφει στη Γαλλία.

1734: Συγγράφει τις *Σκέψεις πάνω στα αίτια του μεγαλείου και της παρακμής των Ρωμαίων*.

1748: Συγγράφει το *Περί του Πνεύματος των Νόμων*.

«Αρχικά εξέτασα τους ανθρώπους και πίστεψα ότι, μέσα σε αυτή την άπειρη ποικιλία νόμων και ηθών, οδηγό τους δεν είχαν μόνο τη φαντασία τους.

Έθεσα τις αρχές και είδα τις ιδιαίτερες περιπτώσεις να υποτάσσονται σε αυτές τις αρχές από μόνες τους, τις ιστορίες όλων των εθνών να είναι επακόλουθό τους, και κάθε ιδιαίτερος νόμος να συνδέεται με έναν άλλο νόμο ή να εξαρτάται από κάποιον άλλον πιο γενικό. [...] Δεν άντλησα τις αρχές μου από τις προκαταλήψεις μου, αλλά από τη φύση των πραγμάτων.»

(Από τον πρόλογο στο *Περί του Πνεύματος των Νόμων*)

Θεμελιώδη ζητήματα

1. Η έννοια του νόμου

«Δεν πραγματεύομαι νόμους, αλλά το **πνεύμα των νόμων**»⁶⁴ [δηλαδή των νόμων] 'ως αναγκαίων σχέσεων που απορρέουν από τη φύση των πραγμάτων'.»⁶⁵

2. Γενικό πνεύμα

«Πολλά πράγματα κυβερνούν τους ανθρώπους: το κλίμα, η θρησκεία, οι νόμοι, οι αρχές της διακυβέρνησης, τα παραδείγματα των παρελθόντων πραγμάτων, τα ήθη, οι τρόποι· από αυτά διαμορφώνεται και απορρέει ένα **γενικό πνεύμα**.»⁶⁶

«Υπάρχει μέσα σε κάθε έθνος ένα **γενικό πνεύμα**, πάνω στο οποίο θεμελιώνεται η ίδια η **ισχύς**· όταν αυτή [η ισχύς] πλήττει αυτό το πνεύμα, πλήττεται η ίδια, και αναγκαστικά αναχαιτίζεται.»⁶⁷

3. Τόνος

«Σε όλες τις κοινωνίες, που δεν είναι παρά μια **ένωση πνεύματος**, διαμορφώνεται ένας κοινός χαρακτήρας. Αυτή η καθολική ψυχή προσλαμβάνει ένα τρόπο σκέψης, που είναι αποτέλεσμα μιας αλυσίδας άπειρων αιτίων, τα οποία πολλαπλασιάζονται και συνδυάζονται από αιώνα σε αιώνα. Από τη στιγμή που ο **τόνος** δίνεται και γίνεται αποδεκτός, είναι μόνος αυτός που κυβερνά, και όλα αυτά που οι κυρίαρχοι, οι άρχοντες, οι λαοί μπορούν να κάνουν ή να φαντασθούν, είτε εμφανίζονται να διαταράσσουν αυτόν τον τόνο είτε να τον ακολουθούν, σχετίζονται πάντοτε προς αυτόν, και αυτός κυριαρχεί μέχρι την πλήρη καταστροφή.»⁶⁸

«Στο μέτρο που, σε κάθε έθνος, **μια από αυτές τις αιτίες**, [το κλίμα, η θρησκεία, οι νόμοι, οι αρχές της διακυβέρνησης, τα παραδείγματα των παρελθόντων πραγμάτων, τα ήθη, οι τρόποι], ενεργεί **με περισσότερη**

⁶⁴ Montesquieu, *De l' Esprit des Lois*, Éditions Gallimard, (Bibliothèque de la Pléiade), Texte présenté et annoté par Roger Caillois, Paris 1949, vol. II, p. 238.

⁶⁵ Ο.π., p. 232.

⁶⁶ Ο.π., p. 558.

⁶⁷ Montesquieu, *Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence*, όπως περιλαμβάνεται στο Montesquieu, *Oeuvres complètes*, ο.π., vol. II, p. 203.

⁶⁸ Montesquieu, *De la Politique*, όπως περιλαμβάνεται στο Montesquieu, *Oeuvres complètes*, ο.π., vol. I, p. 114. Βλ. και *Pensée* 1381.

δύναμη, οι υπόλοιπες υποχωρούν αναλόγως. Η φύση και το κλίμα κυριαρχούν σχεδόν από μόνες τους στους άγριους· οι τρόποι κυβερνούν τους Κινέζους· οι νόμοι τυραννούν τους Ιάπωνες· τα ήθη έδιναν κάποτε τον τόνο στους Λακεδαιμονίους· οι αρχές του πολιτεύματος και τα αρχαία ήθη τον έδιναν στους Ρωμαίους.»⁶⁹

4. Ελευθερία του σφάλλιν

«Ο άνθρωπος, ως **φυσικό ον**, κυβερνάται, όπως και τα άλλα σώματα, από **αμετάβλητους νόμους**. Ως **νοήμον ον**, **παραβιάζει ακατάπαυστα τους νόμους** που έχει εγκαθιδρύσει ο Θεός και μεταβάλλει όσους εγκαθιδρύει ο ίδιος. Πρέπει να αυτοκαθοδηγηθεί: και εν τούτοις είναι ον περιορισμένο· υπόκειται στην άγνοια και στο **λάθος** [...]. Ως αισθητό δημιούργημα υποδουλώνεται σε χίλια **πάθη**.»⁷⁰

5. Η σημασία των κλιματολογικών παραγόντων⁷¹

6. Κύκλος κοινωνιών και πολιτισμών

«Σχεδόν όλα τα έθνη του Κόσμου κυλούν μέσα σε αυτόν τον **κύκλο**: αρχικά, είναι βάρβαρα· κατακτούν, και γίνονται πολιτισμένα έθνη· αυτός ο εκπολιτισμός τα μεγεθύνει, και γίνονται ευγενή έθνη· η ευγένεια τα εξασθενεί· κατακτώνται και γίνονται εκ νέου βάρβαρα: μάρτυρες, οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι.»⁷²

7. Causae & occasiones

«Καθώς οι άνθρωποι είχαν σε όλους τους καιρούς τα ίδια πάθη, οι **occasiones** που προκαλούν τις μεγάλες αλλαγές είναι διαφορετικές, αλλά οι **causes** είναι πάντα οι ίδιες.»⁷³

«Δεν είναι η τύχη που εξουσιάζει τον κόσμο [...]. Υπάρχουν γενικές αιτίες, είτε ηθικές είτε φυσικές, που ενεργούν μέσα σε κάθε μοναρχία, την αναδεικνύουν, την διατηρούν, ή την κατακρημνίζουν· όλα τα συμβαίνοντα υπόκεινται στις αιτίες τους· και, αν η τυχαιότητα μιας μάχης, δηλαδή μια συγκεκριμένη αιτία, κατέστρεψε ένα Κράτος, υπήρχε μια γενική αιτία, που καθιστούσε αναγκαίο αυτό το Κράτος να χαθεί από μια μόνη μάχη: με μια λέξη, η κύρια λειτουργία συμπαρασύρει όλα τα μεμονωμένα συμβάντα.»⁷⁴

8. Πνεύμα & Ιστορία

«Κάθε αιώνας έχει το **ιδιόετερο πνεύμα** του: ένα πνεύμα αταξίας και ανεξαρτησίας διαμορφώθηκε στην Ευρώπη μαζί με τη γοτθική κυβέρνηση· το μοναστικό πνεύμα μόλυνε τους καιρούς του Καρλομάγνου, και στη συνέχεια κυβέρνησε αυτό της ιπποσύνης. Αυτό της κατάκτησης εμφανίστηκε με τα ρυθμισμένα στρατεύματα, και είναι το πνεύμα του εμπορίου, που κυριαρχεί σήμερα.

Αυτό το πνεύμα του **εμπορίου** κάνει να υπολογίζουμε τα πάντα.»⁷⁵

* Αιτιοκρατική και όχι τελεολογική φιλοσοφική θεώρηση της Ιστορίας.

⁶⁹ Montesquieu, *De l' Esprit des Lois*, ο.π., p. 558.

⁷⁰ Montesquieu, *De l' Esprit des Lois*, ο.π., pp. 233-234.

⁷¹ Montesquieu, *De l' Esprit des Lois*, ο.π., pp. 486-489.

⁷² Montesquieu, *Pensée* 236.

⁷³ Montesquieu, *Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence*, ο.π., p. 71.

⁷⁴ Montesquieu, *Considérations sur les Causes de la Grandeur des Romains et de leur Décadence*, ο.π., p. 173.

⁷⁵ Montesquieu, *Pensée* 1228.

Κύκλος 2^{ος} Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Kant

I. Εργοβιογραφικά στοιχεία⁷⁶

- 22 Απριλίου 1724: Γεννιέται στο Königsberg της Ανατολικής Πρωσίας*
*(πόλη εμπορική με ιδιαίτερη κίνηση και πάντως όχι απομονωμένη)
Καταγωγή από μικροαστικά και ευσεβιστική οικογένεια
- 1732 Εγγράφεται στο Collegium Friedericianum
- 1740 Εγγράφεται στο Πανεπιστήμιο του Königsberg.
Σπουδές στη φιλοσοφία, τα μαθηματικά και τη φιλοσοφία
- 1746-1755 Εργάζεται ως οικοδιδάσκαλος.
- 1755 Ανακηρύσσεται διδάκτορας με θέμα διατριβής από το πεδίο της φυσικής επιστήμης
Καταλαμβάνει θέση υφηγητή στο Πανεπιστήμιο του Königsberg.
- 1770 Γίνεται τακτικός καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Königsberg.
- 1787 Αποσύρεται από τα πανεπιστημιακά καθήκοντά του
- 12 Φεβρουαρίου 1804 Πεθαίνει στη γενέτειρά του μετά από μια ζωή, όπως τη θέλει η παράδοση, αυστηρά προγραμματισμένη, λιτή και αφοσιωμένη στο ακαδημαϊκό λειτούργημά του.
- 1781 *Κριτική του Καθαρού Λόγου*
- 1783 *Προλεγόμενα σε κάθε μελλοντική Μεταφυσική*
- 1785 *Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*
- 1788 *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*
- 1790 *Κριτική της Κριτικής Δύναμης (§§82-86)*
- 1793 *Η Θρησκεία μέσα στα όρια του απλού Λόγου*
*(απαγορεύεται η κυκλοφορία του έργου ως το 1797, οπότε πεθαίνει ο Φρειδερίκος-Γουλιέλμος ο Β΄. Απαγορεύεται επίσης η διδασκαλία της καντιανής φιλοσοφίας της θρησκείας από έδρας.)
- 1797 *Μεταφυσική των Ηθών*
- 1784-1798 *Δοκίμια*
- 1784 «Ιδέα μιας γενικής Ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό»
«Απάντηση στο ερώτημα: τι είναι Διαφωτισμός»
- 1786 «Πιθανή αρχή της Ιστορίας των ανθρώπων»
- 1793 «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει»
«Για την αιώνια ειρήνη»
- 1795 «Η διένεξη των πανεπιστημιακών σχολών»
- 1798 «[Πάλι το ζήτημα] αν το ανθρώπινο γένος βρίσκεται σε σταθερή πρόοδο προς το καλύτερο»

⁷⁶ Για τη ζωή και το έργο του Kant, βλ. το έργο του Ernst Cassirer, *Kant. Η ζωή και το έργο του*, (Εισαγωγή-Μετάφραση- Σχόλια: Σταμάτης Γερογιωργάκης, Εκδόσεις Ίνδικτος, Αθήνα 2001.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Allison, Henry E.**, *Kant's theory of freedom*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Arendt, Hannah**, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, The University of Chicago Press, Chicago 1982.
- Bennett, Jonathan**, *Kant's Dialectic*, Cambridge University Press, Cambridge 1974.
- Cavallar Georg**, *Kant and the theory and practice of international right*, University of Wales Press, Cardiff 1999.
- Galston, William A.**, *Kant and the Problem of History*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1975.
- Goldmann, Lucien**, *Kant*, New Left Books, London 1971.
- Habermas, Jürgen**, *Για την αιώνια ειρήνη* (και σε ελληνική μετάφραση στις εκδόσεις «ΠΟΛΙΣ».)
- Murphy, Jeffrie G.**, *Kant: The Philosophy of Right*, MacMillan St Martin's Press, London & Basingstoke 1970.
- Van der Linden, Harry**, *Kantian Ethics and Socialism*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/cambridge 1988.
- Velkley, Richard L.**, *Freedom and the End of Reason*, The University of Chicago Press, Chicago 1989.
- Vlachos, G.**, *La pensée politique de Kant*, Presses Universitaires de France, Paris 1962.
- Williams Howard**, *Kant's Political Philosophy*, Blackwell, Oxford 1983.
- Williams Howard (ed.)**, *Essays on Kant's Political Philosophy*, University of Wales Press, Cardiff 1992
- Yovel, Yirmiyahu**, *Kant and the Philosophy of History*, Princeton University Press, Princeton 1980.
- Ψυχοπαίδης, Κοσμάς**, *Κριτική Φιλοσοφία και Λογική των Θεσμών, Έρευνες για την πολιτική φιλοσοφία του Καντ*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2001.
- Booth, William James**, "Reason and History: Kant's Other Copernican Revolution", *Kant Studien*, 74(1983), pp. 56-71.
- Cavallar Georg.-Reinisch August**, "Kant, Intervention and the 'Failed State'", *Kantian Review*, vol.2 (1998), pp.91-106.
- Dupré, Louis**, "Kant's Theory of History and Progress", *Review of Metaphysics*, 51(1998), pp. 813-828.
- Fackenheim, Emil T.**, "Kant's Concept of History", *Kant Studien*, 48(1956-1957), pp. 381-399
- Höffe, Otfried**, "Some Kantian Reflections on a World Republic", *Kantian Review*, vol. 2 (1998), pp. 51-71.
- Lindstedt D.**, "Kant: Progress in Universal History as a Postulate of Practical Reason", *Kant Studien* 2(1999), pp. 129-147.

II. Οι φιλοσοφικές θέσεις του Kant για την Ιστορία

A) «Ιδέα μιας γενικής Ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό»

«Ο άνθρωπος θέλει ομόνοια· αλλά η Φύση ξέρει καλύτερα τι είναι για το γένος του: αυτή θέλει διένεξη.»

Αυτό το δοκίμιο του Kant συμπίπτει με την έκδοση του πρώτου τόμου του έργου του μαθητή του Johann Gottlieb Herder με τον τίτλο *Ιδέες για τη φιλοσοφία της Ιστορίας της ανθρωπότητας* (1784).

[Βλ. κριτική παρουσίαση Van der Linden, pp. 99-115, Yovel, pp. 125-157]

Ιδέα* μιας γενικής Ιστορίας

«Η Ιστορία [...] παρέχει την **ελπίδα** ότι, άμα θεωρεί [κανείς] **στις μεγάλες γραμμές του το παιχνίδι της ελευθερίας της ανθρώπινης θέλησης**, μπορεί να ανακαλύψει την **κανονική πορεία** της· και έτσι εκείνο που απάνω σε ξεχωριστά υποκείμενα δίνει την εντύπωση του περίπλοκου και του άτακτου, μπορεί πάνω σε ολόκληρο το ανθρώπινο γένος να θεωρηθεί σα μια **σταθερά προχωρούσα, αν και αργή εξέλιξη των αρχικών καταβολών του.**»

*Γιατί **Ιδέα**; Δεν πρόκειται για αλυσίδα αποδείξιμων ιστορικών γεγονότων, αλλά για **υπόθεση εργασίας**, ευριστική ή ρυθμιστική αρχή (Βέικος, σ. 40, υποσημείωση 1), βάσει της οποίας μπορούμε να συλλάβουμε την Ιστορία σαν ολότητα που εξελίσσεται προς την πραγμάτωση των καταβολών του ανθρώπινου γένους.

«[Ο φιλόσοφος] δεν έχει, παρά μόνο [...] να ψάξει μήπως μπορέσει να ανακαλύψει μέσα σ' αυτήν την παράλογη πορεία των ανθρώπινων πραγμάτων μια **πρόθεση της Φύσης**, έτσι ώστε με αυτήν ως βάση να είναι δυνατή, για πλάσματα που ενεργούν χωρίς το δικό τους πρόγραμμα, μια Ιστορία (αναπτυσσόμενη) σύμφωνα με ένα ορισμένο **πρόγραμμα της Φύσης**. - Θα δούμε αν θα σταθούμε τυχεροί να βρούμε το νήμα που θα μας οδηγήσει σε μια τέτοια Ιστορία· έπειτα θα αναθέσουμε στη Φύση να δημιουργήσει τον άνθρωπο τον ικανό να τη συλλάβει με αυτόν τον τρόπο.»

Δόλος της Φύσης

«Οι κατέκαστον άνθρωποι, ακόμη και ολόκληροι λαοί, λίγο στοχάζονται ότι, καθώς ο καθένας ακολουθεί τη **δική του πρόθεση** σύμφωνα με την αντίληψή του, συχνά μάλιστα ο ένας εναντίον του άλλου, **πορεύονται, χωρίς να το καταλαβαίνουν**, εκεί όπου κατευθύνει, νήμα οδηγητικό, η **πρόθεση της Φύσης η άγνωστη σε αυτούς**, και εργάζονται για την πραγματοποίησή της, με όλο που, αν τυχόν την ήξεραν, πολύ λίγο θα τους ένοιαζε [να τη βοηθήσουν να γίνει].»

Πρόταση 1^η

«Όλες οι φυσικές καταβολές ενός πλάσματος προορίζονται να ξετυλιχτούν κάποτε με **πληρότητα** και **σκοπιμότητα**.»

Πρόταση 2^η

«Στον άνθρωπο [...] οι φυσικές καταβολές που σκοπό έχουν να τον κάνουν να χρησιμοποιεί το Λόγο του, προορίζονται να εξελιχτούν τελείως μόνο μέσα στο γένος, όχι μέσα στο άτομο.»

Πρόταση 3^η

«Η Φύση θέλησε: ο άνθρωπος να παράγει **εντελώς από τον εαυτό του** όλα όσα ξεπερνούν τη μηχανική οργάνωση της ζωώδους ύπαρξής του και σε καμιά άλλη ευδαιμονία ή τελειότητα να παίρνει μέρος παρά μόνο σ' εκείνη που ο ίδιος δίνει στον εαυτό του με **το δικό του λογικό, ελεύθερο από το ένστικτο.**»

Πρόταση 4^η

«Το μέσο που μεταχειρίζεται η Φύση, για να προκαλεί την εξέλιξη όλων των καταβολών της, είναι ο **ανταγωνισμός** τους μέσα στην κοινωνία, ενόσω αυτός ο ανταγωνισμός τους μέσα στην κοινωνία γίνεται γι' αυτήν στο τέλος **αιτία μιας έννομης τάξης**. Με ανταγωνισμό εννοώ εδώ την

αντικοινωνική κοινωνικότητα των ανθρώπων, δηλαδή την τάση τους να ζουν μέσα σε μια κοινωνία, τάση όμως που συνδέεται με μια έμμονη αντίσταση που διαρκώς απειλεί να διαλύσει την κοινωνία. [...] Τότε γίνονται τα πρώτα αληθινά βήματα **από τη βαρβαρότητα στον πολιτισμό**, που κυρίως έγκειται στην κοινωνική αξία του ανθρώπου, τότε **εξελίσσονται λίγο-λίγο όλα τα ταλέντα**, μορφώνεται το **γούστο** και γίνεται με **συνεχή διαφωτισμό** η αρχή για τη θεμελίωση ενός λογισμού που μπορεί τη φυσική καταβολή για ηθικές διακρίσεις να μετατρέψει σε ορισμένες πρακτικές [=ηθικές] αρχές, και έτσι τέλος να μεταβάλει σε **ηθική ολότητα μια κοινωνική συμβίωση που έχει συντελεσθεί με παθολογικά [=συναισθηματικά] μέσα εξαναγκασμού.**»

Πρόταση 5^η

«Το **μέγιστο πρόβλημα** για το ανθρώπινο γένος που η Φύση αναγκάζει τον άνθρωπο να το λύσει είναι το πώς θα φτάσει σε μια κοινωνία πολιτών που θα απονέμει γενικά το δίκαιο. Αφού μόνο στην κοινωνία, και μάλιστα σε εκείνη την κοινωνία που έχει την πιο μεγάλη ελευθερία, μαζί και ένα γενικό ανταγωνισμό των μελών της, αλλά και τον ακριβέστερο καθορισμό και την εξασφάλιση των **ορίων** αυτής **της ελευθερίας**, ώστε να μπορεί να συνυπάρχει με την ελευθερία των άλλων [...] μπορεί να πραγματοποιηθεί η πιο υψηλή πρόθεση της Φύσης, στη σφαίρα της ανθρωπότητας, δηλαδή η εξέλιξη όλων των καταβολών της[...]. **Όποιοι και αν είναι οι άνθρωποι που έρχονται σε συγχρωτισμό μεταξύ τους, οι κλίσεις τους το επιβάλλουν να μην μπορούν να ζήσουν πολύν καιρό ο ένας κοντά στον άλλο άμα έχουν άγρια [=απεριόριστη] ελευθερία.**»

Πρόταση 6^η

«Το πρόβλημα τούτο είναι το πιο δύσκολο και συνάμα εκείνο που θα λυθεί αργότερα από όλα από το ανθρώπινο γένος. [Ο] άνθρωπος είναι ένα ζώο που, όταν ζει μαζί με άλλα του είδους του, **χρειάζεται έναν κύριο**. Γιατί σίγουρα **κακομεταχειρίζεται την ελευθερία του** απέναντι στους ομοίους του' και με όλο που ως έλλογο πλάσμα επιθυμεί ένα νόμο που να βάζει **περιορισμούς στην ελευθερία όλων**, εντούτοις τον παρασύρει η **εγωιστική, ζωώδης κλίση** όπου μπορεί να εξαιρεί τον εαυτό του. **Χρειάζεται, λοιπόν, έναν κύριο που να σπάξει τη βούλησή του και να τον αναγκάζει να υπακούει σε μια γενικά έγκυρη βούληση, όπου ο καθένας μπορεί να είναι ελεύθερος**. Από πού όμως να πάρει αυτόν τον κύριο; Από πού αλλού, παρά από το ανθρώπινο γένος. Αλλά και αυτό θα είναι επίσης ένα ζώο που θα έχει ανάγκη έναν κύριο. [...] Αυτό λοιπόν το θέμα είναι το δυσκολότερο από όλα' ίσως μάλιστα να είναι αδύνατη η τέλεια λύση του' από τόσο στραβό ξύλο, όπως είναι εκείνο από το οποίο έχει γίνει ο **άνθρωπος, δεν μπορεί να κατασκευαστεί τίποτε εντελώς ίσιο. Μόνο να προσεγγίσουμε σε αυτή την ιδέα μας έχει από τη Φύση οριστεί.**»

Πρόταση 7^η

«Το πρόβλημα να ιδρυθεί ένα **τέλειο πολίτευμα** εξαρτάται από το πρόβλημα μιας έννομης μεταξύ κρατών σχέσης και δεν μπορεί να λυθεί χωρίς να λυθεί και τούτο το δεύτερο. [...]

Με τη χρησιμοποίηση όλων των δυνάμεων των συλλογικών όντων για **πολεμικούς εξοπλισμούς** των μεν εναντίον των δε, με τις ερημώσεις που φέρνει ο **πόλεμος**, ακόμη περισσότερο με τον αναγκασμό να διατηρεί [το κάθε κράτος] τον εαυτό του πάντοτε έτοιμο για πόλεμο, εμποδίζεται βέβαια η τέλεια εξέλιξη των φυσικών καταβολών στην πρόοδό της, αλλά πάλι **τα δεινά που προκαλούνται απ' αυτή την**

κατάσταση, φέρνουν αναγκαστικά τη σωτήρια αντίδραση πολλών μαζί κρατών, τη βγαλμένη από την ελευθερία τους, για να βρουν ένα νόμο ισορροπίας και μια συλλογική ισχύ που να δώσει σ' αυτό το νόμο επιβολή, και έτσι να εισαγάγουν ένα **κοσμοπολιτικό καθεστώς δημόσιας ασφάλειας** [...].»

Πρόταση 8^η

«Μπορούμε να θεωρήσουμε την ιστορία του ανθρώπινου γένους στις μεγάλες γραμμές σαν την εφαρμογή ενός κρυφού προγράμματος της Φύσης [με την πρόθεση] να δημιουργήσει ένα εσωτερικά και για τούτο το σκοπό εξωτερικά επίσης τέλειο πολίτευμα, ως το μοναδικό καθεστώς όπου μπορεί να αναπτύξει εντελώς τις καταβολές της μέσα στην ανθρωπότητα. [...] Μπορούμε με τη δική μας έλλογη οργάνωση [των πραγμάτων] να φέρουμε **γρηγορότερα** αυτό το τόσο ευχάριστο για τους απογόνους μας χρονικό σημείο. [...] Η **ελευθερία των πολιτών** δεν μπορεί τώρα πια να θιγεί πολύ, χωρίς να γίνει αισθητή η επιζήμια επίδραση του περιορισμού σε όλα τα επαγγέλματα, ιδίως στο **εμπόριο**, με αποτέλεσμα να ελαττωθούν οι δυνάμεις του κράτους στις εξωτερικές του σχέσεις. **Αυτή η ελευθερία όμως ολοένα προχωρεί**. Όταν εμποδίζουμε τον πολίτη να αναζητεί την ευημερία του με όποιον τρόπο του αρέσει, αρκεί μόνο ο τρόπος αυτός να συμβιβάζεται με την ελευθερία των άλλων, εμποδίζουμε τη **ζωηρότητα των οικονομικών επιχειρήσεων** και έτσι [λιγοστεύουμε] πάλι τις δυνάμεις του συνόλου. [...] Όλα προετοιμάζονται να αποτελέσουν στο μακρινό μέλλον ένα μεγάλο κρατικό σώμα που παράδειγμά του δεν έχει να επιδείξει έως τώρα η ιστορία [...]. Υστερα από κάμποσες **επαναστάσεις** [κοινωνικού] ανασχηματισμού θα πραγματοποιηθεί επιτέλους κάποτε αυτό που η Φύση το έχει πρώτη και κύρια πρόθεσή της, δηλαδή ένα **καθολικό κοσμοπολιτικό καθεστώς**, ως εστία όπου θα εξελιχτούν όλες οι αρχικές καταβολές του ανθρώπινου γένους.»

Πρόταση 9^η

«Μια φιλοσοφική προσπάθεια επεξεργασίας της γενικής ιστορίας του κόσμου σύμφωνα με ένα πρόγραμμα της Φύσης που στόχο του έχει την **τέλεια πολιτική συνένωση** μέσα στο ανθρώπινο γένος, πρέπει να θεωρείται δυνατή, ακόμα και ευεργετική για την πραγματοποίηση αυτής της πρόθεσης της Φύσης. Βέβαια είναι παράξενο και κατά το φαινόμενο **άτοπο να θέλει κανείς να συντάξει μια ιστορία για το πώς θα έπρεπε να πάει η πορεία του κόσμου, αν πρόκειται να συμφωνεί με ορισμένους έλλογους σκοπούς**· φαίνεται ότι με μια τέτοια πρόθεση μόνο ένα μυθιστόρημα μπορεί να κατασκευαστεί. Αν μας επιτρέπεται όμως να παραδεχθούμε ότι η ίδια η Φύση μέσα στο παιχνίδι της ανθρώπινης ελευθερίας δεν παίζει χωρίς πρόγραμμα και τελική πρόθεση, τότε θα μπορούσε αυτή η ιδέα να είναι **σίγουρα χρήσιμη**· και με όλο που είμαστε τόσο κοντόφθαλμοι και δε βλέπομε τον απόκρυφο μηχανισμό της δημιουργίας της, θα μπορούσε πάντως αυτή η **ιδέα** να μας χρησιμέψει ως **νήμα οδηγητικό**, ώστε ένα σχέδιο σωρό ανθρώπινων πράξεων να τον εκθέσουμε τουλάχιστον σαν ένα **σύστημα** [...] θα ανακαλύψουμε μια **κανονικά προχωρούσα βελτίωση των πολιτευμάτων** στο δικό μας τμήμα της γης (που κατά πάσαν πιθανότητα θα δώσει κάποτε νόμους σε όλα τα άλλα.)»

«Θα ήταν παρεξήγηση της πρόθεσής μου να υποτεθεί ότι με αυτή την ιδέα μιας παγκόσμιας ιστορίας που κατά κάποιο τρόπο έχει ένα **a priori οδηγητικό νήμα**, θα επιθυμούσα να συνθλίψω την εργασία της κατά κύριο λόγο απλώς εμπειρικά συνθεμένης ιστορίας.»

ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Αν υποθέσουμε ότι

η Ιστορία εξελίσσεται σύμφωνα με ένα πρόγραμμα της Φύσης (χωρίς να το καταλαβαίνουν 'οι κατέκαστον άνθρωποι', ακόμη και επιμέρους λαοί), «που στόχο του έχει την **τέλεια πολιτική συνένωση** μέσα στο ανθρώπινο γένος» (Πρόταση 9^η)

ΠΡΟΤΑΣΗ 1^η

και με το δεδομένο που επιβεβαιώνει η παρατήρηση ότι δηλαδή «όλες οι φυσικές καταβολές ενός πλάσματος προορίζονται να ξετυλιχτούν κάποτε με πληρότητα και σκοπιμότητα»,

ΠΡΟΤΑΣΗ 2^η

γεγονός που σημαίνει, ειδικότερα όσον αφορά το ανθρώπινο γένος- σκοπός της εκτύλιξης των φυσικών καταβολών του είναι η χρήση του Λόγου (=λογικού),

ΠΡΟΤΑΣΗ 3^η

και μάλιστα με μόνες τις δικές μας δυνάμεις, έτσι ώστε να μεταβούμε «από την πιο μεγάλη βαρβαρότητα στην πιο μεγάλη δεξιότητα, στην εσωτερική τελειότητα του λογισμού και μέσω αυτού στην ευδαιμονία»,

αν υποθέσουμε περαιτέρω ότι

ΠΡΟΤΑΣΗ 4^η

γ' αυτή τη μετάβαση, με την οποία μεταβάλλεται σε 'ηθική ολότητα' μια 'κοινωνική συμβίωση', «το μέσο που μεταχειρίζεται η Φύση, για να προκαλεί την εξέλιξη όλων των καταβολών της, είναι ο ανταγωνισμός» = 'αντικοινωνική κοινωνικότητα', χωρίς την οποία «όλα τα ταλέντα θα έμεναν αιώνια κλειστά» [contra στο 'αρκαδικό ποιμενικό ειδύλλιο, αλλά και στη ρουσωική ανθρωπολογία],

τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι

ΠΡΟΤΑΣΗ 5^η

«το μέγιστο πρόβλημα για το ανθρώπινο γένος που η Φύση αναγκάζει τον άνθρωπο να το λύσει είναι το πώς θα φτάσει σε μια **κοινωνία πολιτών** που θα απονέμει γενικά το δίκαιο».

Ζητούμενο είναι, λοιπόν, μια, όπως την επιτάσσει ο Λόγος μια

ΡΕΠΟΥΜΠΛΙΚΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ⁷⁷

Πολίτευμα στη βάση της διάκρισης των εξουσιών και με βάση τις ιδέες/ κανονιστικές αρχές:

- της ελευθερίας/ έννομος προσδιορισμός ορίων, ώστε να μην αναιρεί η ελευθερία του ενός αυτή του άλλου)
- της ισότητας = ισονομίας (contra σε όποιο καθεστώς προνομίων)
- της αυτοτέλειας

⁷⁷ Για μια συνοπτική διατύπωση των καντιανών αρχών του ρεπουμπλικανικού κράτους, βλ. το δοκίμιο του «Απάνω στο κοινό απόφθεγμα: τούτο είναι ορθό στη θεωρία, αλλά για την πράξη δεν ισχύει», όπως περιλαμβάνεται στο Ιμμάνουελ Καντ, *Δοκίμια*, Εκδόσεις «Δωδώνη», Αθήνα 1971, σσ. 111-159, και ειδικότερα: σσ. 128-150.

ΠΡΟΤΑΣΗ 6^η

Αλλά γιατί είναι αυτό «το πιο δύσκολο και συνάμα εκείνο που θα λυθεί αργότερα από όλα από το ανθρώπινο γένος»; Καθώς ο άνθρωπος «κακομεταχειρίζεται την ελευθερία του απέναντι στους ομοίους του», χρειάζεται «έναν κύριο που να σπάζει τη βούλησή του και να τον αναγκάζει να υπακούει σε μια γενικά έγκυρη βούληση, όπου ο καθένας μπορεί να είναι ελεύθερος. Από πού όμως να πάρει αυτόν τον κύριο; Από πού αλλού, παρά από το ανθρώπινο γένος. Αλλά και αυτό θα είναι επίσης ένα ζώο που θα έχει ανάγκη έναν κύριο.».

Συμπέρασμα: «Από τόσο στραβό ξύλο, όπως είναι εκείνο από το οποίο έχει γίνει ο άνθρωπος, δεν μπορεί να κατασκευαστεί τίποτε εντελώς ίσιο. Μόνο να προσεγγίσουμε σε αυτή την ιδέα μας έχει από τη Φύση οριστεί.»

ΠΡΟΤΑΣΗ 7^η

Αναλόγως τίθεται το θέμα και σε διακρατικό επίπεδο: μέσω της ακοινωνησίας, προωθείται η μετάβαση από την κατάσταση του πολέμου όλων εναντίον όλων (‘αδέσμευτη ελευθερία’) σε μια ‘μεγάλη κοινωνία εθνών’, σε ένα ‘κοσμοπολιτικό καθεστώς δημόσιας κρατικής ασφάλειας’.

ΠΡΟΤΑΣΗ 8^η

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: «Μπορούμε να θεωρήσουμε την ιστορία του ανθρώπινου γένους στις μεγάλες γραμμές σαν την εφαρμογή ενός κρυφού προγράμματος της Φύσης [με την πρόθεση] να δημιουργήσει ένα εσωτερικά και για τούτο το σκοπό εξωτερικά επίσης τέλειο πολίτευμα, ως το μοναδικό καθεστώς όπου μπορεί να αναπτύξει εντελώς τις καταβολές της μέσα στην ανθρωπότητα.»

Όπως σημειώνει ο Kant, «η πρόταση αυτή συνάγεται λογικά από τις προηγούμενες».

Εμπειρικά, ωστόσο, αποκαλύπτεται κάποιο ‘ίχνος’ επιβεβαίωσής της πορείας προς την πραγμάτωση ενός ‘καθολικού κοσμοπολιτικού καθεστώτος’: πρόκειται ουσιαστικά για πτυχές ενός φιλελεύθερου κόσμου (πολιτική ελευθερία, εμπόριο-επιχειρηματικότητα, ειρήνη, διαφωτισμός), που τείνουν να εξαπλωθούν στο ιστορικό πεδίο.

ΠΡΟΤΑΣΗ 9^η

Η προσέγγιση αυτή αποτελεί ‘Ιδέα’, ‘νήμα οδηγητικό’, μια υπόθεση εργασίας, που ως τέτοια αποδεικνύεται χρήσιμη «ώστε ένα σχέδιο σωρό ανθρώπινων πράξεων να τον εκθέσουμε τουλάχιστον σαν ένα σύστημα», συμβάλλει δηλαδή στην πραγματοποίηση του προγράμματος της Φύσης, αυτής της ‘τέλειας πολιτικής ένωσης’.

B) «Για την αιώνια ειρήνη»

[Βλ. κριτική παρουσίαση Vlachos, pp.563-582, Williams, pp. 244-271, Habermas]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

Προεισαγωγικά άρθρα για την αιώνια ειρήνη μεταξύ των κρατών

Άρθρο 1^ο

Ακυρότητα κάθε συνθήκης ειρήνης που υποκρύπτει πρόθεση κήρυξης πολέμου

Άρθρο 2^ο

Απόρριψη πρόσκτησης ανεξαρτήτου κράτους από άλλο αιτία κληρονομιάς, πωλήσεως ή δωρεάς

Άρθρο 3^ο

Σταδιακή κατάργηση μονίμων στρατών

Άρθρο 4^ο

Απόρριψη κρατικών χρεών συναρτημένων προς εξωτερικές κρατικές διαφορές

Άρθρο 5^ο

Μη ανάμιξη κράτους με τη βία στα του πολιτεύματος και της διακυβέρνησης άλλου κράτους*

[*ακόμη και σε περίπτωση εμφύλιας σύρραξης, εφόσον αυτή δεν έχει ακόμη κριθεί]

Άρθρο 6^ο

Περιορισμός των μέσων διεξαγωγής του πολέμου με κριτήριο τη διασφάλιση της μεταξύ των κρατών αμοιβαίας εμπιστοσύνης στο μέλλον

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

Οριστικά άρθρα για την αιώνια ειρήνη μεταξύ των κρατών

[*Καθώς η φυσική κατάσταση μεταξύ των ανθρώπων δεν είναι κατάσταση ειρήνης, αλλά πόλεμος, η ειρήνη πρέπει να θεσπιστεί ως τέτοια]

Άρθρο 1ο

Το πολιτειακό καθεστώς κάθε κράτους θα είναι ρεπουμπλικανικό*

[*δηλαδή όχι δεσποτικό, αλλά αντιπροσωπευτικό και στηριγμένο στη διάκριση των εξουσιών: η έστω και έμμεση συμμετοχή του λαού στη λειτουργία του πολιτεύματος μεγιστοποιεί τις πιθανότητες αποφυγής του πολέμου.]

Άρθρο 2ο

Βάση του διεθνούς δικαίου θα αποτελεί ένα ομοσπονδιακό σύστημα ελευθέρων κρατών

-χρήση χομπσιανού ομολόγου σε δια-κρατικό επίπεδο

-προς μια κοινωνία-ομοσπονδία των εθνών-ελευθέρων κρατών, αλλά όχι προς ένα παγκόσμιο Λεβιάθαν

-απαραίτητη μια συμμαχία ειρήνης [αρνητικό υποκατάστατο της θετικής ιδέας της οικουμενικής ρεπουμπλικανικής πολιτείας]

Άρθρο 3ο

Το κοσμοπολιτικό δίκαιο θα περιορίζεται στις προϋποθέσεις της γενικής φιλοξενίας: το δικαίωμα της φιλοξενίας είναι το δικαίωμά του να μην υφίσταται εχθρική μεταχείριση.

*Ο ξένος μπορεί να απελαθεί, αν δεν κινδυνεύει με εξόντωση, αλλά δεν επιτρέπεται να αντιμετωπίζεται εχθρικά ενόσω συμπεριφέρεται ειρηνικά.

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ

Προσθήκη 1^η

Εγγύηση για την αιώνια ειρήνη: ο ρόλος [του δόλου] της Φύσης

Η 'καλλιτέχνιδα Φύση' προνοεί ώστε διαμέσου της διχόνοιας των ανθρώπων, έστω και παρά τη θέλησή τους, να αναδύεται η ομόνοια.

-σε επίπεδο **συνταγματικού δικαίου**: η απειλή πολέμου συντελεί στην εσωτερική ολοκλήρωση του κράτους, ακόμη και ως κράτους δαιμόνων

(κράτος δαιμόνων: όχι ηθικοί άνθρωποι, αλλά καλοί πολίτες)

-σε επίπεδο **διεθνούς δικαίου**, ο δόλος της Φύσης απομακρύνει την εκδοχή ενός παγκόσμιου Λεβιάθαν και οδηγεί στη δυναμική εξισορρόπηση των σχέσεων ανάμεσα στα επιμέρους κράτη και λαούς.

(Ο ρόλος της διαφοράς της γλώσσας και της θρησκείας/ προτιμότερη η κατάσταση πολέμου παρά ο δεσποτισμός μιας κρατικής υπερδύναμης)

-σε επίπεδο **κοσμοπολιτικού δικαίου**: το εμπορικό πνεύμα ωθεί προς την αιώνια ειρήνη

Προσθήκη 2^η

Μυστικό άρθρο για την αιώνια ειρήνη: ο ρόλος των φιλοσόφων

Οι φιλόσοφοι σύμβουλοι των ηγεμόνων, αλλά όχι ηγεμόνες οι ίδιοι (αντιπλατωνικό πρότυπο)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η σχέση ηθικής και πολιτικής

I. Η διάκριση ηθικού πολιτικού και πολιτικού ηθικολόγου

II. Το ζήτημα της εξέγερσης του λαού

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ 1^η ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ & ΗΘΙΚΗ

1. Επίπεδο νομιμότητας

- Res publica nooumenon/ Res publica phaenomenon: *M.H.*, A! Μέρος: *Περί Δικαίου*
- Κράτος δικαίου[και με τη μορφή Κράτους Δαιμόνων (*A.E.*, σσ. 61-62)]
- Δίκαιο των Εθνών
- Κοσμοπολιτικό Δίκαιο

Κρίσιμες έννοιες:

Αρνητική έννοια ελευθερίας (*Θ.Μ.Η.*, σ. 106/*Θ.Π.*, σ. 130)

Ισότητα (*Θ.Π.*, σσ. 131-134)

Αυτοτέλεια (*Θ.Π.*, σσ. 135-138)

2. Επίπεδο ηθικότητας

- Κράτος σκοπών (*Θ.Μ.Η.*, σ. 86 κ. επ.)
(*M.H.*, B! Μέρος: *Περί Αρετής*)

Κρίσιμες έννοιες:

Σεβασμός (*Θ.Μ.Η.*, σσ. 43-45)

Ενδιαφέρον (*Θ.Μ.Η.*, σ. 60)

Πρόσωπο (*Θ.Μ.Η.*, σσ. 80-81)

Αυτονομία (*Θ.Μ.Η.*, σσ. 97-98): Θετική έννοια ελευθερίας (*Θ.Μ.Η.*, σσ. 106-107)

3. Σχέση νομιμότητας και ηθικότητας

Βαρβαρότητα & Πολιτισμός/ Νομιμότητα- Res publica phaenomenon - nooumenon
(*Σ.Π.*, σσ. 192-193, 195)

Μέσω του δόλου της Φύσης ή/ και του ηθικώς πράττειν η εκάστοτε Res publica phaenomenon προσανατολίζεται και προσεγγίζει προς τη Rem publicam nooumenon και το κράτος των σκοπών:

Δόλος της Φύσης ή ηθικώς πράττειν: *ελευθερία επιλογής/ μαχητή αναγκαιότητα;*
(*M.H.*, pp. 209,241)

Williams, p. 44

Van der Linden, pp. 11,36, 153-164, 190-194

Yovel, pp. 137-157

Nicholson, p. 264

Beck, pp. 419-422

Axinn, p. 431

Galston, pp.225-246

Σχέση πολιτικής και ηθικής

(*A.E.*, σ. 69 κ. επ.)

Η πρόοδος στο επίπεδο της νομιμότητας συνεπάγεται πρόοδο και στο ηθικό επίπεδο;

(*I.G.I.*, σ. 29, *Θ.Π.*, σσ. 153-155, *T.Π.*, σ. 167, *Σ.Π.*, σσ. 193-194, *REL.*, pp. 86-87)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Kemal, Salim, "Kant, Morality and Society", *Kantian Review*, vol. 2(1998), pp. 14-50.

Paton, H.J., *The Moral Law*, Hutchinson University Library, London 1948.

Roullet, Scott M., *Kantian Virtue at the Intersection of Politics and Nature*, North American Kant Society, Studies in Philosophy, vol. 7(2004)

Wakler, Ralph, *Καντ, Ο Καντ και ο ηθικός νόμος*, Εκδόσεις Ενάλιος, Αθήνα 2003.

Watson, Stephen H., "Kant on Autonomy, the Ends of Humanity, and the Possibility of Morality", *Kant Studien* 77(1986), pp. 165-182

Χένκμαν Βόλφαρτ, "Το «στρεβλό ξύλο» και το πρόβλημα της ηθικοποίησης", *Νέα Εστία*, Δεκέμβριος 2004, Τεύχος 1773, σσ. 774-788.

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ 2^η

ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ή ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ;

Γ) «[Πάλι το ζήτημα] αν το ανθρώπινο γένος βρίσκεται σε σταθερή πρόοδο προς το καλύτερο» (1797)

1. Το ζητούμενο είναι κατά πόσον το ανθρώπινο γένος μπορεί να προοδεύσει όχι μόνο στο επίπεδο της **νομιμότητας**, αλλά και σε κείνο της **ηθικότητας**, όπως έδειχνε να προεξοφλεί ο Kant στο δοκίμιο «Ιδέα για μια γενική Ιστορία της ανθρωπότητας με πρίσμα κοσμοπολιτικό»(4^η πρόταση)

2. Τρεις απαντητικές εκδοχές ως προς το κατά πόσον το ανθρώπινο γένος μπορεί να προοδεύσει όχι μόνο στο επίπεδο της **νομιμότητας**, αλλά και σε κείνο της **ηθικότητας**:

-ηθικός τερρορισμός

-ευδαιμονισμός

-αβδηριτισμός (ο μύθος του Σισύφου)

3. Κατά τον Kant, όμως, «το πρόβλημα της προόδου δεν μπορεί να λυθεί άμεσα από την εμπειρία»: η αμφισημία της ανθρώπινης φύσης και η ελευθερία του ανθρώπου

«Και αν ακόμη ήθελε διαπιστωθεί ότι το ανθρώπινο γένος, θεωρούμενο στο σύνολό του, βρίσκεται επί μακρό χρονικό διάστημα [έως σήμερα] σε διαρκή προς τα εμπρός πορεία και πρόοδο, πάλι **κανείς δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι τώρα ακριβώς, εξαιτίας της φυσικής καταβολής του είδους μας, δεν μπαίνει στην εποχή της οπισθοδρόμησής του· και αντίστροφα**, και εάν ακόμη πηγαίνει [έως σήμερα] προς τα πίσω και με επιταχυνόμενη πτώση προς το χειρότερο, πάλι σε κανένα δεν επιτρέπεται να αποκλείσει ότι ακριβώς εδώ βρίσκεται το σημείο στροφής προς το αντίθετο [...], όπου χάρη στην ηθική καταβολή [που υπάρχει] στο γένος μας, η πορεία του στρέφεται άλλη μια φορά προς το καλύτερο. [...] Γιατί **έχομε να κάνουμε με όντα που ενεργούν ελεύθερα, για τα οποία μπορεί να υπαγορευτεί το τι οφείλουν να πράξουν, όχι όμως και να προειπωθεί το τι θα πράξουν** [...].»

4. Η αδυναμία ασφαλούς πρόγνωσης για την σταθερή ηθική βελτίωση του ανθρώπινου γένους απορρέει:

-από τον χαρακτήρα των ανθρώπινων πράξεων ως ελεύθερων, καθότι οι πράξεις αυτές «από τον άνθρωπο μπορούν να ιδωθούν, αλλά όχι και να προβλεφθούν με βεβαιότητα.»

-από το γεγονός ότι

«το **κακό είναι μέσα στην καταβολή του ανάμεικτο με το αγαθό**, σε ποσότητες που δεν τις γνωρίζει [ο άνθρωπος], και [συνεπώς], ο ίδιος δεν ξέρει τίνος από τα δύο το αποτέλεσμα να περιμένει.»

5. Υπάρχει, ωστόσο, *signum rememorativum, demonstrativum, prognostikon*, ένδειξη που

«να μπορεί να αποδείχνει την **τάση του ανθρώπινου γένους στο σύνολό του**», **προς το καλύτερο**. Το γεγονός αυτό δεν είναι 'σπουδαία έργα ή εγκλήματά', αλλά είναι απλώς «η **νοοτροπία των θεατών που αποκαλύπτεται δημόσια κατά το παιχνίδι μεγάλων αναστατώσεων**, [...], αυτή η νοοτροπία αποδεικνύει ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα του ανθρώπινου γένους στο σύνολό του και συνάμα (εξαιτίας της ανιδιοτέλειας), ένα ηθικό χαρακτηριστικό του, τουλάχιστο στην καταβολή [...].»

6. Η νοοτροπία των θεατών, ένδειξη για την ηθική καταβολή στο ανθρώπινο γένος, εκφράστηκε καθαρά ως ενθουσιασμός των παρατηρητών της 'μεγάλης αναστάτωσης' της Γαλλικής Επανάστασης.

«Η επανάσταση ενός πλούσιου στο πνεύμα λαού, που την είδαμε να γίνεται στις μέρες μας, μπορεί να επιτύχει ή να αποτύχει· μπορεί να γεμίσει από αθλιότητα και πράξεις τρόμου σε τέτοιο βαθμό, ώστε ένας στοχαστικός άνθρωπος, εάν μπορούσε να ελπίζει ότι, άμα την επιχειρήσει για δεύτερη φορά, θα την έβγαζε πέρα αίσια, δε θα αποφάσιζε ποτέ να κάνει το πείραμα με τόσο βαριά έξοδα- η επανάσταση αυτή, λέγω, **βρίσκει ωστόσο μέσα στις ψυχές των θεατών (που δεν έχουν μπλεχτεί οι ίδιοι σε αυτό το παιχνίδι) μια κατά την επιθυμία [τους] συμμετοχή που φτάνει κοντά στα σύνορα του ενθουσιασμού, ως είναι η εκδήλωσή της συνδεδεμένη με κίνδυνο· τούτο δεν μπορεί λοιπόν**

να έχει άλλη αιτία παρά μιαν ηθική καταβολή μέσα στο ανθρώπινο γένος.»

*Ο ενθουσιασμός αυτός ενδεικνύει την ηθική αιτία με δύο μορφές:

-κατά το *δίκαιο*, καθώς ένας λαός δεν πρέπει να εμποδίζεται από άλλες δυνάμεις να δώσει στον εαυτό του το πολίτευμα που στον ίδιο φαίνεται ότι είναι καλό, και

-κατά τον *σκοπό*, κατά το ότι εκδηλώνεται υπέρ της πραγμάτωσης ενός πολιτεύματος που οδηγεί στην αποφυγή των επιθετικών πολέμων, πηγής όλων των δεινών και της διαφθοράς των ηθών.

7. Μετά από ένα τέτοιο γεγονός, που σηματοδοτεί όχι η επανάσταση (*revolutio*) αυτή καθαυτή, αλλά η εξέλιξη (*evolutio*) ενός πολιτεύματος προς τον δεοντικό τύπο του δημοκρατικού κράτους, θα υπάρχει πλέον για το ανθρώπινο γένος -και ανεξάρτητα από την έκβαση του συγκεκριμένου ιστορικού συμβάντος- η υπόμνηση ότι το ανθρώπινο γένος είναι σε θέση να προοδεύσει και πολιτικά και ηθικά.

«Γιατί ένα τέτοιο φαινόμενο μέσα στην ανθρώπινη ιστορία **δεν ξεχνιέται πλέον**, επειδή έχει αποκαλύψει μέσα στην ανθρώπινη φύση μια καταβολή και μιαν ικανότητα για το καλύτερο. [...] Το ανθρώπινο γένος πάντοτε πορεύτηκε το δρόμο προς το καλύτερο και θα τον πορευτεί στο μέλλον, πράγμα που, όταν κανείς αποβλέψει όχι απλώς σε ό,τι μπορεί να συμβεί σε έναν οποιονδήποτε λαό, αλλά και στο άπλωμα πάνω από όλους τους λαούς της γης, που σιγά-σιγά μπορούν να λάβουν μέρος σε αυτή την πορεία προς τα εμπρός, ανοίγει ορίζοντα στην προσδοκία ενός μακρινού μέλλοντος.[...]»

8. Ποιο θα είναι το περιεχόμενο ('καρπός') της προόδου του ανθρώπινου γένους προς το καλύτερο;

Διαμέσου του διαφωτισμού [από 'ελεύθερους δασκάλους του δικαίου'-διαφωτιστές ή/και πολλαπλών ρήξεων και πολέμων διαρκής προσέγγιση ['από πάνω προς τα κάτω'] του ιδεώδους της νομιμότητας (*respublica nouumenum*)], όπου 'όσοι υπακούουν στο νόμο πρέπει συνάμα ενωμένοι να θέτουν το νόμο», όχι όμως και αντίστοιχη στο επίπεδο της ηθικότητας:

«Οχι ένα πάντοτε αυξανόμενο ποσό ηθικότητας στο φρόνημα, αλλά **πολλαπλασιασμό των προϊόντων της νομιμότητάς του σε πράξεις σύμφωνες με το καθήκον, από οποιαδήποτε ελατήρια και αν προκαλούνται [...]. Σιγά-σιγά θα γίνεται λιγότερη η βιαιοπραγία** από το μέρος των ισχυρών και περισσότερη η υπακοή απέναντι στους νόμους. Περισσότερη αγαθοεργία, λιγότερες διενέξεις σε δίκες, μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην τήρηση του λόγου κτλ. θα απορρέουν ενμέρει από φιλοτιμία και εν μέρει από καλώς εννοούμενο ατομικό συμφέρον μέσα στην κοινότητα, και [το πνεύμα τούτο] θα απλώνεται τέλος και στους λαούς, στις αμοιβαίες εξωτερικές σχέσεις τους, έως την κοσμοπολιτική κοινωνία, χωρίς παράλληλα να μπορεί να μεγαλώσει στο ελάχιστο το ηθικό υπόβαθρο μέσα στο ανθρώπινο γένος, αφού για τούτο θα χρειαζότανε ένα είδος νέας δημιουργίας[...].»

«Οι άνθρωποι θα ιδούν τον εαυτό τους **αναγκασμένο το πιο μεγάλο εμπόδιο της ηθικής, τον πόλεμο, αιτία οπισθοδρόμησης, να τον κάνουν πρώτα ολόένα πιο ανθρώπινο, ύστερα πιο σπάνιο και τέλος να τον εξαφανίσουν ως πόλεμο επιθετικό, για να ιδρύσουν ένα πολίτευμα που, θεμελιωμένο κατά τη φύση του απάνω σε γνήσιες αρχές δικαίου, μπορεί, χωρίς να αδυνατίζει, να προχωρεί σταθερά προς το καλύτερο.**»

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Axin, Sidney, "Kant, Authority and the French Revolution", *Journal of the History of Ideas*, XXXII(1971), pp. 423-432.

Beck, Lewis W., "Kant and the Right of Revolution", *Journal of the History of Ideas*, XXXII(1971), pp. 411-422.

D' Hondt, Jacques, «Ο Καντ και η γαλλική επανάσταση», *Ουτοπία*, 12 (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1994), σσ. 81-92.

Lilla, Mark, "Kant's Theological-Political Revolution", *Review of Metaphysics*, 52(2)(1998), pp. 397-434.

Nicholson, Peter P., "Kant on the Duty Never to Resist the Sovereign", *Ethics*, LXXXVI (1976), pp. 214-230.

Nicholson, Peter P., "Kant, Revolutions and History", όπως παρατίθεται στο Howard Williams (ed.), *Essays on Kant's Political Philosophy*, University of Wales Press, Cardiff 1992, pp. 249-268.

Reiss, Hans, "Kant and the Right of Rebellion", *Journal of the History of Ideas*, vol. 17(1956), pp. 179-192.

Seeböhm, Thomas, "Kant's Theory of Revolution", *Social Research* 48(1981), pp. 557-587.

Tosel, André, *Kant révolutionnaire. Droit et Politique*, Presses Universitaires de France, Paris 1988.

Van der Linden, Harry, *Kantian Ethics and Socialism*, Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge 1988, pp. 165-189.

Vlachos, G., *La pensée politique de Kant*, Presses Universitaires de France, Paris 1962, pp. 515-557.

Williams Howard, *Kant's Political Philosophy*, Blackwell, Oxford 1983, pp. 198-220.

[Symposium], "Kant on Revolution", *Journal of the History of Ideas*, XXXII(1971).

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ 3^η
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΚΡΑΤΟΣ ή ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΚΡΑΤΩΝ;

1. Εξέλιξη καντιανής προσέγγισης

-Μέχρι το 1793 ο Kant δείχνει να κινείται στη λογική ενός παγκόσμιου κράτους.
-Το 1793, ο γερμανός φιλόσοφος διατυπώνει επιφυλάξεις για μια δεσποτική εκτροπή του παγκόσμιου κράτους και καταγράφει, χωρίς ακόμη να υιοθετεί, την εκδοχή μιας ομοσπονδίας κρατών.
-Μετά το 1793 υιοθετεί την άποψη μιας ελεύθερης ομοσπονδίας κρατών ως μεταβατικού σταδίου προς την παγκόσμια πολιτική ολοκλήρωση με διαδικασίες μιας ηθικής πολιτικής.

Πώς εξηγείται αυτή η καντιανή μετατόπιση;

-πραγματιστικά: η ομοσπονδία προβάλλει πλέον εφικτή, ενώ το παγκόσμιο κράτος παραπαίει μεταξύ δεσποτισμού και αναρχίας.
-νομικά: το δίκαιο των εθνών προϋποθέτει ότι το έθνος-κράτος, ως υποκείμενο δικαίου, παραμένει εν ισχύ και δεν αίρεται στο πλαίσιο ενός παγκόσμιου κράτους.
-ηθικά: μια παγκόσμια ομοσπονδία πρέπει και μπορεί να προκύψει μόνο με συναίνεση. [Σχέση μέσων και σκοπού, πολιτικής και ηθικής]

[Επιχειρηματολογία Cavallar, pp. 113-120, 126-131, Vlachos, pp. 578-582, Williams, pp. 244-271]

2. Τεκμηρίωση διακυμάνσεων καντιανής προσέγγισης

*Κείμενα αναφοράς:

«Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό»: 7^η και 8^η θέση (1784)

«Θεωρία και Πράξη», σσ. 155-159 (1793)

«Για την αιώνια ειρήνη»: Δεύτερο οριστικό άρθρο, σ. 42 κ. επ. (1795)

Μεταφυσική των Ηθών: Το Δίκαιο των Εθνών, §§53-61 (1797)

«Ιδέα μιας γενικής ιστορίας με πρίσμα κοσμοπολιτικό»

Κοσμοπολιτικό καθεστώς: παγκόσμιο κράτος (Χομπσιανό ανάλογο: 'ένα μεγάλο κρατικό σώμα')

«Θεωρία και Πράξη»

Κοσμοπολιτικό καθεστώς ή ομοσπονδία; (Επιφυλάξεις για τον κίνδυνο ενός 'τρομακτικού δεσποτισμού': τελική υποστήριξη 'οικουμενικού κράτους των λαών' και απόρριψη πιθανότητας 'ισορροπίας δυνάμεων στην Ευρώπη' σαν δρόμου προς την αιώνια ειρήνη)

«Για την αιώνια ειρήνη»

Ομοσπονδιακή ένωση ελευθέρων κρατών (Μερική απόρριψη χομπσιανού αναλόγου): Συμμαχία ειρήνης (διάκριση από συνθήκη ειρήνης) ως αρνητικό υποκατάστατο της θετικής ιδέας της οικουμενικής ρεπουμπλικανικής πολιτείας

Μεταφυσική των Ηθών

Διαρκές Συνέδριο των Κρατών (Απόρριψη της Ομοσπονδίας τύπου ΗΠΑ): σκοπός όχι η ανάμιξη στα εσωτερικά των συμμάχων, αλλά η προστασία έναντι τρίτων

3. Επισημάνσεις και κριτική στην καντιανή προσέγγιση

-Από το δόλο της Φύσης και τον πόλεμο στην αιώνια ειρήνη (I.G.I. σσ. 35, 38, A.I., 67-68, Θ.Π., 155-159, A.E., σ. 57 κ. επ.). Βλ. την ανάλυση του Hassner, που -μέσα από μια γενικότερη σύγκριση των θέσεων του Saint-Pierre και του Rousseau- αναδεικνύει τους δύο καντιανούς δρόμους προς την αιώνια ειρήνη: αυτόν του δόλου της Φύσης και εκείνον του ηθικού νόμου. Βλ. επίσης τη σύγκριση της καντιανής αντίληψης για την πρόνοια με την επικούρεια ανάλυση του Λουκρήτιου που επιχειρεί η Nussbaum, για να

καταλήξει στο συμπέρασμα ότι «ο Kant εναντιώνεται στην αντιτελεολογική αντίληψη του Λουκρήτιου για τη φύση και υιοθετεί τη στωική πίστη στη θεία πρόνοια».

-Ίδεολογική ή επίκληση φυσικών δικαιωμάτων για τη 'νομιμοποίηση' του πολέμου (A.E., σ. 44)

-Μερική υιοθέτηση-απόρριψη του χομπσιανού αναλόγου του πολέμου όλων εναντίον όλων σε διεθνές επίπεδο (A.E., σσ.45-46): Για την επιρροή της χομπσιανής φιλοσοφίας στην καντιανή θεωρία του πολέμου και της ειρήνης επιχειρηματολογεί θετικά ο Tuck.

-Ηθική προδιάθεση του ανθρώπου προς το δίκαιο- A.E., σ. 45 [βλ. όμως και 'φιλοπόλεμη ροπή, έμφυτη στον άνθρωπο'- A.E., σσ. 29, 35]

-Πυρήνας της συμμαχίας των εθνών 'κάποιοι ισχυρός και φωτισμένος λαός με ρεπουμπλικανική πολιτεία': συσχετισμός ρεπουμπλικανικού τύπου διακυβέρνησης με καθεστώς ειρήνης- A.E., σσ. 46-47- (βλ. και Vlachos, p.574, όπου ως τέτοιο λαό θεωρεί το γαλλικό)

Στην κριτική του ο Habermas, όπως και οι Rawls και Williams, θεωρεί ότι καμία εγγύηση για την αιώνια ειρήνη δεν παρέχει ο λεγόμενος δόλος της Φύσης και υποστηρίζει ότι ο Kant προεξοφλεί αυθαίρετα:

1. τον ειρηνικό χαρακτήρα των ρεπουμπλικανικών πολιτειών
2. τον κοινωνικοποιητικό χαρακτήρα του εμπορίου (βλ. και Vlachos, pp. 576-577)
3. τη διεύρυνση και εμβάθυνση του δημόσιου χώρου σε παγκόσμιο επίπεδο

Ανάλογη κριτική στις θέσεις του Kant ασκεί και ο Mertens, ο οποίος ωστόσο θεωρεί δειλές και ανεπαρκείς τις διορθώσεις της καντιανής θέσης που προτείνουν οι Habermas και Rawls.

Στη δική του κριτική ο Höffe θεωρεί ότι:

Ο Kant, υιοθετώντας την εκδοχή της συμμαχίας των εθνών, έρχεται σε αντίφαση προς το χομπσιανό ανάλογο που βρίσκεται στην αφετηρία της σκέψης του.

Το χομπσιανό ανάλογο θα μπορούσε να οδηγήσει στην υιοθέτηση της ερμηνευτικής άποψης ότι η αιώνια ειρήνη προϋποθέτει ένα παγκόσμιο κράτος με ελάχιστες, αλλά υπαρκτές πάντως αρμοδιότητες κυριαρχίας. Αυτή η παγκόσμια πολιτεία αντιδιαστέλλεται τόσο προς ένα παγκόσμιο χομπσιανό Λεβιάθαν, όσο και προς τη θέση των *communitarians* που, στο όνομα της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας των επιμέρους κοινοτήτων, αρνούνται εξουσία σε μια παγκόσμια πολιτεία.

Από την πλευρά της η Kleingeld υποστηρίζει ότι με αφετηρία την καντιανή θέση για ένα κοσμοπολιτικό δίκαιο, η προστασία του ανθρώπου ως πολίτη του κόσμου απαιτεί μια ελάχιστη θεσμοποίηση κοσμοπολιτικής εξουσίας, που δεν είναι απαραίτητο να προσλάβει τη μορφή ενός παγκόσμιου κράτους.

Σύμφωνα με τον Γεώργιο Βλάχο (p. 557 ff.), ο Kant δεν αρκείται σε μια ιδέα ειρηνικής-αρνητικής συνύπαρξης ανάμεσα στα κράτη· προχωρεί στην υποστήριξη μιας θετικής διεθνούς πολιτικής με τη μορφή της ελεύθερης ομοσπονδίας κρατών, που προϋποθέτει ωστόσο ένα 'ελάχιστο δομικής ομοιογένειας' μεταξύ των συμμετεχόντων κρατών.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Cavallar Georg, *Kant and the theory and practice of international right*, University of Wales Press, Cardiff 1999.

Cavallar Georg-Reinisch August, "Kant, Intervention and the 'Failed State'", *Kantian Review*, vol. 2(1998), pp. 91-106.

Habermas, Jürgen, *La paix perpétuelle. La bicentenaire d'une idée kantienne*, Les Éditions du CERF, Paris 1996 (και σε ελληνική μετάφραση στις εκδόσεις «ΠΟΛΙΣ».)

Hassner, Pierre, "Les Concepts de Guerre et de Paix", *Revue française de science politique*, XI(1961), pp.642-670.

Höffe, Otfried, "Some Kantian Reflections on a World Republic", *Kantian Review*, vol. 2(1998), pp. 51-71.

Kleingeld Pauline, "Kant's Cosmopolitan Law: World Citizenship for a Global Order", *Kantian Review*, vol. 2(1998), pp. 72-90.

- Mertens, Thomas, "From 'Perpetual Peace' to the 'Law of Peoples': Kant, Habermas and Rawls on International Relations", *Kantian Review*, vol. 6(2002), pp. 60-85.
- Nussbaum M., «Ο Καντ και ο στωικός κοσμοπολιτισμός», *Δευκαλίων*, Τόμος 18, τεύχος 2, Δεκέμβριος 2000, σσ. 157-192.
- Rawls, J., *Το Δίκαιο των Λαών*, Εκδόσεις Ποιότητα, Αθήνα 2002.
- Tuck, Richard, *The Rights of War and Peace, Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*, Oxford University Press, Oxford 1999.

Δ) Κριτική της Κριτικής Δύναμης (§§82-86)

§82 Ο άνθρωπος ως έσχατος σκοπός της φύσης:

Φυσικό βασίλειο

Ζωικό βασίλειο

«Τέλος υπάρχει το ερώτημα: **σε τι αποσκοπούν όλα αυτά τα βασίλεια της φύσης;** Είναι **για τον άνθρωπο**, για την ποικίλη χρήση, την οποία τον διδάσκει η διάνοιά του να κάνει όλων αυτών των πλάσμάτων· και είναι **αυτός ο έσχατος σκοπός δημιουργίας** εδώ στη γη, διότι είναι το μόνο ον σ' αυτήν, το οποίο μπορεί να σχηματίσει μια έννοια των σκοπών και να δημιουργήσει με το **Λόγο** του από ένα άθροισμα σκοπίμως σχηματισμένων πραγμάτων ένα σύστημα σκοπών.»

§83 Ειδικότερα: Η καλλιέργεια (*Kultur*) του ανθρώπου ως έσχατος σκοπός της φύσης

«Ο άνθρωπος είναι, λοιπόν, πάντοτε μόνο ένα μέλος στην αλυσίδα των φυσικών σκοπών· αποτελεί βεβαίως **αρχή σε σχέση με κάποιους σκοπούς**, για τους οποίους φαίνεται να τον έχει ορίσει η φύση μέσα στη διάρθρωσή της, **συγχρόνως όμως είναι μέσον για τη διατήρηση της σκοπιμότητας στο μηχανισμό των υπόλοιπων μελών**. Ως **το μόνο ον στη γη, που έχει νου και συνεπώς την ικανότητα να θέτει στον εαυτό του αυθαιρέτως σκοπούς**, είναι βεβαίως τιτλούχος κύριος της φύσης και, αν τη θεωρήσουμε ως τελολογικό σύστημα, **σύμφωνα με τον προορισμό του ο έσχατος σκοπός της φύσης**. [...]

Για να ανακαλύψουμε όμως, τι πρέπει να θεωρήσουμε, τουλάχιστον στον άνθρωπο, ως εκείνον τον έσχατο σκοπό της φύσης, πρέπει να αναζητήσουμε αυτό που είναι σε θέση να προσφέρει η φύση, για να τον προετοιμάσει για ό,τι πρέπει να κάμει ο ίδιος, ώστε να είναι τελικός σκοπός [...].

Από όλους λοιπόν τους σκοπούς του στη φύση απομένει μόνον ο **υποκειμενικός μορφικός όρος**, θέλω να πω η δεξιότητα να θέτει εν γένει στον εαυτό του σκοπούς και [...] να χρησιμοποιεί τη φύση ως μέσο σύμφωνα με τους γνώμονες των ελεύθερων σκοπών του εν γένει· η φύση, εν όψει του τελικού σκοπού που βρίσκεται έξω απ' αυτήν, μπορεί να το κατορθώσει τούτο και συνεπώς μπορεί να θεωρηθεί ως ο έσχατος σκοπός της. **Η δημιουργία της δεξιότητας ενός ελλόγου όντος για οιοσδήποτε σκοπούς εν γένει (συνεπώς κατά την ελευθερία του) είναι η καλλιέργεια [πολιτισμός]**. Συνεπώς μόνον ο πολιτισμός μπορεί να είναι ο έσχατος σκοπός, τον οποίο έχουμε λόγο να αποδώσουμε στη φύση σε σχέση με το ανθρώπινο γένος [...].»

Καλλιέργεια της δεξιότητας, που, όμως,

«δεν μπορεί να αναπτυχθεί καλά στο ανθρώπινο γένος παρά μέσω της **ανισότητας μεταξύ των ανθρώπων**.»

Καλλιέργεια της πειθαρχίας, που

«συνίσταται στην **απελευθέρωση της θέλησης από τη δεσποτεία των επιθυμιών**, λόγω των οποίων καθιστάμεθα ανίκανοι, προσκολλημένοι σε ορισμένα πράγματα της φύσης, να επιλέξουμε οι ίδιοι, με το **να εκλαμβάνουμε ως δεσμά τις ορμές, τις οποίες μας έδωσε η φύση αντί για οδηγητικούς μίτους**, ώστε να μην παραμελούμε ή τραυματίζουμε τον προορισμό της ζωώδους φύσης εντός μας, ενώ βεβαίως είμαστε αρκετά ελεύθεροι να τις επιτείνουμε ή να τις βραχύνουμε, **αναλόγως με το τι απαιτούν οι σκοποί του Λόγου**.»

*Η καλλιέργεια της δεξιότητας προϋποθέτει ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων, και ουσιαστικά την ύπαρξη μιας μεγάλης πλειονότητας ανθρώπων που παρέχουν σε μια μειοψηφία τα απαραίτητα για τη σχόλη και την άνεσή της, και η οποία μειοψηφία επεξεργάζεται επιστήμη και τέχνη. Στην κατώτερη τάξη επεκτείνονται σιγά-σιγά στοιχεία πολιτισμού από την ανώτερη.

Όρια σύγκλισης και απόκλισης προς τον Rousseau:

«Οι πληγές αυξάνουν κατά την πρόοδο του πολιτισμού (η αποκορύφωση της οποίας, όταν η κλίση προς το περιττό αρχίζει ήδη να ζημιώνει το απαραίτητο, λέγεται πολυτέλεια) το ίδιο έντονα και στις δύο πλευρές, στη μια πλευρά λόγω ασκήσεως ξένης βίας και στην άλλη λόγω εσωτερικής απληστίας· όμως η λαμπρή αθλιότητα συνδέεται ασφαλώς με την ανάπτυξη των φυσικών καταβολών στο ανθρώπινο γένος και με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται βεβαίως ο σκοπός της ίδιας της φύσης, μολονότι δεν είναι δικός μας σκοπός.»

Σύμφωνα με τον Kant, αν και δεν είναι δυνατό να παραγνωριστεί η 'εκλέπτυνση της καλαισθησίας' και η 'πολυτέλεια στις επιστήμες' ως πηγή δυστυχίας, δεν μπορεί εξίσου να παραγνωριστεί ότι οι καλές τέχνες και οι επιστήμες καθιστούν τον άνθρωπο 'αν όχι ηθικώς καλύτερο, πάντως πολιτισμένο' και

«περιορίζουν πάρα πολύ την τυραννία των αισθησιακών κλίσεων και με τον τρόπο αυτό προετοιμάζουν τον άνθρωπο για μια κυριαρχία, στην οποία οφείλει να ασκεί εξουσία μόνον ο Λόγος».

Μορφικός όρος πραγμάτωσης της τελικής πρόθεσης της φύσης: συγκρότηση κράτους δικαίου

«[Στο πλαίσιο ενός κράτους δικαίου], στον περιορισμό της αμοιβαίας αντιμαχόμενης ελευθερίας αντιπαράτίθεται η νόμιμη βία σε ένα σύνολο που ονομάζεται αστική κοινωνία· διότι μόνο σε τούτη μπορεί να συμβεί η μέγιστη ανάπτυξη των φυσικών καταβολών.»

Σε μια τέτοια ανάπτυξη των φυσικών καταβολών, θα συνεισέφερε και ένα κοσμοπολιτικό σύνολο,

«δηλαδή ένα σύστημα όλων των κρατών που κινδυνεύουν να ζουν το ένα επιζημίως εις βάρος του άλλου»

εάν οι άνθρωποι ήσαν αρκούντως έξυπνοι να το συλλάβουν και εξίσου σοφοί να του υποταχθούν.

Ελλείψει τούτου, ο πόλεμος είναι αναπόφευκτος, αλλά και προωθητικός στην εξής κατεύθυνση:

«αν όχι να θεσπίσει τη νομιμότητα με την ελευθερία των κρατών και με τον τρόπο αυτό την ενότητα ενός ηθικά θεμελιωμένου συστήματός τους, πάντως να την προετοιμάσει και ασχέτως των φρικωδέστερων βασάνων, με τα οποία βαρύνει το ανθρώπινο γένος και ίσως και ακόμη μεγαλύτερων, με τα οποία το καταπιέζει η πολεμική ετοιμότητα στον καιρό της ειρήνης, παρ' όλα αυτά είναι ένα επί πλέον ελατήριο να αναπτυχθούν στον ύψιστο βαθμό όλα τα τάλαντα που συμβάλλουν στον πολιτισμό.»

§84 Ο άνθρωπος ως τελικός σκοπός της δημιουργίας

«Τελικός σκοπός είναι εκείνος ο σκοπός που δε χρειάζεται έναν άλλον ως όρο της δυνατότητάς του.»

Καθώς, όμως, στη φύση δεν υπάρχει τίποτε (ως αισθητό ον), του οποίου η καθοριστική αρχή που υπάρχει στην ίδια τη φύση, να μην είναι και πάλι εξαρτημένη, μόνον ο άνθρωπος, και μάλιστα μόνον ως νοούμενο ηθικό ον μπορεί να θεωρηθεί τελικός σκοπός της δημιουργίας, δεδομένου ότι γι' αυτόν,

«δεν μπορεί να τεθεί το περαιτέρω ερώτημα: για ποιον σκοπό υπάρχει. Η ίδια του η ύπαρξη ενέχει μέσα της τον ύψιστο σκοπό.»

§85 Φυσική θεολογία

«Η φυσική θεολογία είναι η προσπάθεια του Λόγου να συναγάγει από τους σκοπούς της φύσης (που μόνον εμπειρικάς μπορούν να γνωσθούν) την ανώτατη αιτία της φύσης και τις ιδιότητές της.»

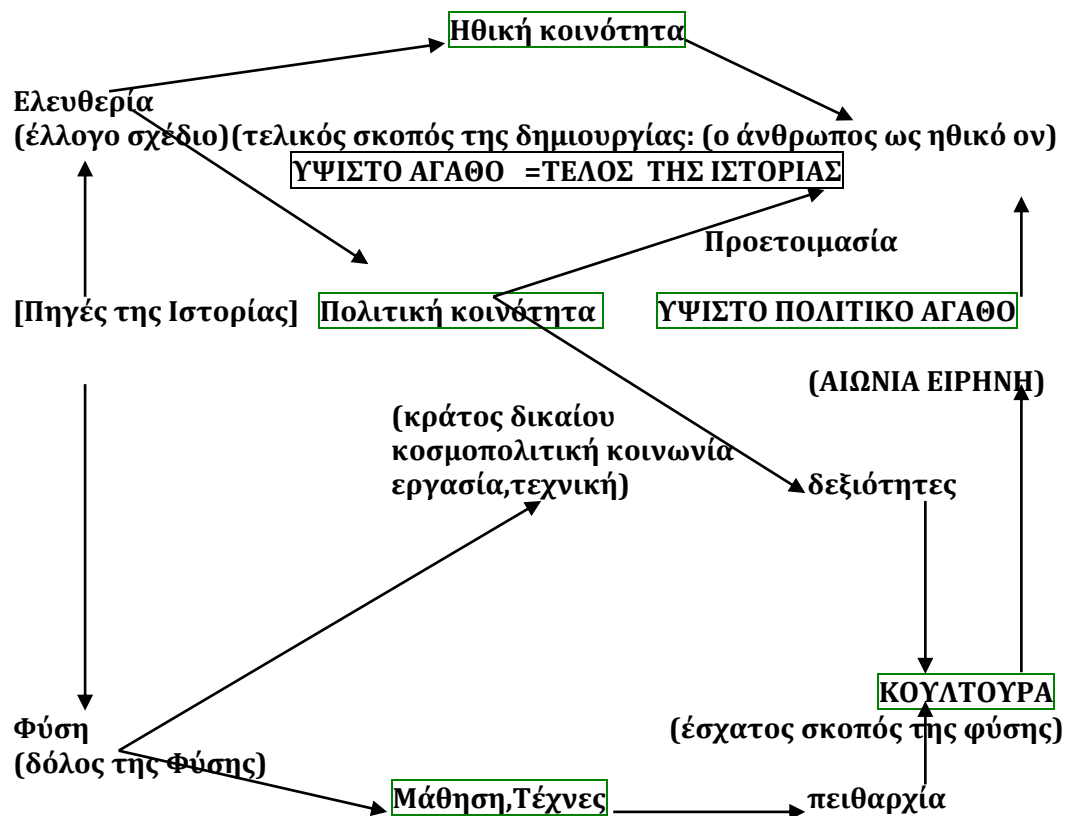
«Η φυσική θεολογία οσοδήποτε και αν προωθηθεί, δεν μπορεί να μας γνωρίσει τίποτε για τον τελικό σκοπό της δημιουργίας [...]. [Η φυσική θεολογία] δεν μπορεί καν να θέσει το ερώτημα για το σκοπό, για τον οποίο υπάρχει η ίδια η φύση.»

§86 Ο ρόλος του ανθρώπου σε σχέση προς το ζήτημα του τελικού σκοπού

«[...] Χωρίς τον άνθρωπο, ολόκληρη η δημιουργία θα ήταν μια απλή έρημος, μάταιη και χωρίς τελικό σκοπό.»

ΚΑΝΤΙΑΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σχηματική απεικόνιση

(Ανάλυση & σχήμα από Yovel, pp. 185-198, κριτική από Williams, pp. 262-263)

Κύκλος 3^{ος} Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Herder

I. Εργοβιογραφικά στοιχεία

- 25 Αυγούστου 1744 Γεννήθηκε ο Herder στην πόλη Mohrungen της Ανατολικής Πρωσίας.
- 1749 Γεννιέται ο Goethe.
- 1762-1764 Σπουδές θεολογίας, φιλοσοφίας, φιλολογίας και ιατρικής στην Königsberg, όπου έχει καθηγητή τον Kant και συνδέεται με φιλία προς τον Hamann. Μελετά Rousseau, Lessing και Winkelmann.
- 1764 Ταξιδεύει στη Ρίγα, όπου εγκαθίσταται, διδάσκει και κηρύττει.
- 1769 Ταξιδεύει ανά την Ευρώπη*
(* Συγγράφει το αυτοβιογραφικό *Το ημερολόγιο ενός ταξιδιού μου*, ταξιδεύοντας από τη Ρίγα στη Νάντη)
- 1770 Γεννιέται ο Hegel.
- Γνωρίζεται με τον Goethe.
- 1771 Εγκαθίσταται στο Bückeburg, όπου και διορίζεται ιεροκήρυκας.
- 1774 Δημοσιεύει ανωνύμως το *Άλλη μια Φιλοσοφία της Ιστορίας*.
- 1776 Τοποθετείται γενικός επιθεωρητής και αρχιερέας στη Βαϊμάρη, με τη μεσολάβηση του Goethe.
- Την ίδια χρονιά δημοσιεύεται το έργο του Klinger *Sturm und Drang*, που σηματοδοτεί τη γέννηση του ομώνυμου ρομαντικού κινήματος.
- 1784-1791 Συγγράφει το ημιτελές *Ιδέες για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας της ανθρωπότητας*, έργο που θα προκαλέσει την κριτική του Kant.
- 4 μέρη, αποτελούμενα από 5 βιβλία το καθένα. Το σχεδιαζόμενο πέμπτο μέρος δε γράφηκε ποτέ.
- Από την προϊστορική περίοδο ως το 1500 μ.Χ.
- 1794-1797 Συγγράφει τις *Επιστολές για την πρόοδο του Ανθρωπισμού*.
- 18 Δεκεμβρίου 1803 Ο Herder πεθαίνει στη Βαϊμάρη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Beiser, F.C., "The Political Theory of J.G.Herder", όπως περιλαμβάνεται στο *Enlightenment, Revolution and Romanticism, The Genesis of German Political Thought*, Harvard University Press, Cambridge 1992, pp. 189-221.

Berlin, I., *Vico and Herder*, The Hogarth Press, London 1992.

(Βλ. και την ελληνική έκδοση της μελέτης σε μετάφραση Γ.Μερτίκα και επιμέλεια Γερ. Λικιαρδόπουλου από τον εκδοτικό οίκο Κριτική)

(Forster M. N. ed.), *Herder. Philosophical Writings*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

Linker, D., "The Reluctant Pluralism of J.G.Herder", *The Review of Politics*, Spring 2000, pp. 267-293.

Lovejoy, A.O., "Herder and the Enlightenment Philosophy of History", όπως περιλαμβάνεται στο *Essays in the History of Ideas*, Capricorn Books, New York 1960, pp. 166-182.

Meinecke, F., *Historism. The Rise of a New Historical Outlook*, Routledge and Kegan Paul, London 1972, pp.295-372.

Wells G.A., "Herder's Determinism", *Journal of the History of Ideas*, 1(1958), pp. 105-113.

Wells G.A., "Herder's Two Philosophies of History", *Journal of the History of Ideas*, 4(1960), pp. 527-537.

Herder, *Philosophie de l' Histoire de l' humanité*, A.Lacroix et Cie Éditeurs, Paris 1874. [Nouvelle Édition]

Herder, *Histoire et cultures. Une autre philosophie de l' histoire*, (présentation Alain Renaut), Flammarion Paris 2000.

-----, *J.G.Herder on Social and Political Culture*, (trans., edited and with an introduction by F.M.Barnard), Cambridge University Press, Cambridge 1969.

-----, *Herder. Philosophical Writings*, (trans., edited and with an introduction by Michael N. Forster), Cambridge University Press, Cambridge 2002.

II. Οι φιλοσοφικές θέσεις του Herder για την Ιστορία

Όλα τα πράγματα στη γη μας υπήρξαν αυτά που μπορούσαν να είναι, εν μέρει σύμφωνα με την κατάσταση και τις ανάγκες του τόπου, εν μέρει σύμφωνα με τις περιστάσεις και το χαρακτήρα του χρόνου, το γηγενές ή συγκυριακό πνεύμα των λαών.

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, A.Lacroix et Cie Éditeurs, Paris 1874. [Nouvelle Édition], tome II, p. 286)

Ο χρόνος, ο τόπος, ο εθνικός χαρακτήρας, με μια λέξη, η συνένωση όλων των ενεργών δυνάμεων μέσα στην ατομικότητά τους την πλέον προσδιορισμένη, κυβερνά όχι μόνον όλα τα φυσικά φαινόμενα, αλλά επίσης τα ανθρώπινα συμβάντα.

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome II, p. 288)

Το πιο όμορφο όνειρο της μελλοντικής ζωής είναι να φανταστούμε ότι θα ζήσουμε μια μέρα σε μια αδελφική κοινότητα με τους σοφούς και τους δίκαιους, που εργάστηκαν για το καλό του ανθρώπινου γένους.

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome III, p. 122)

1. Προσέγγιση της Φιλοσοφίας της Ιστορίας του Herder ως καρπού συνάντησης Διαφωτισμού και Ρομαντισμού.

Ο καρπός αυτής της συνάντησης μπορεί να ακούσει στο όνομα **Ιστορισμός** ή/ και **Θεοδικία**

(‘πορεία του Θεού διαμέσου των εθνών’, *This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity*, p. 340)

«Η πορεία της Πρόνοιας προχωρεί προς το σκοπό της ακόμη και πάνω από εκατομμύρια πτώματα.»

(This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity, p. 350)

«Τι έργο, στο οποίο ανήκουν τόσες σκιώδεις ομάδες εθνών και εποχών, κολοσσιαία αγάλματα χωρίς σχεδόν οπτική γωνία ή θέα! Τόσα τυφλά εργαλεία, που ενεργούν όλα με την ψευδαίσθηση της ελευθερίας και ούτε που γνωρίζουν τι κάνουν και γιατί, που δεν έχουν εποπτεία και ενεργούν ωστόσο με ζήλο, λες και η μυρμηγκοφωλιά τους ήταν το σύμπαν –τι έργο είναι αυτό το όλο!»

(This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity, p. 357)

«Ο Θεός που ψάχνω μέσα στην ιστορία πρέπει να είναι ο ίδιος με αυτόν που υπάρχει στη φύση, δεδομένου ότι ο άνθρωπος δεν είναι παρά ένα μικρό μέρος του όλου, και η ιστορία του, όπως αυτή του εντόμου, είναι εγγενώς συνδεδεμένη με τον ιστό όπου υφαίνεται η ζωή του.»

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, tome III, p. 116)

Ιστορικές περίοδοι

-Ανατολικός δεσποτισμός

-Αίγυπτος & Φοινίκη*

(*Φοίνικες: ‘ένας νέος κόσμος στη θάλασσα’)

-Ελλάδα (η νιότη του κόσμου)

-Ρώμη (η ‘στιγμή’ του άνδρα)

-Χριστιανισμός/ Φεουδαρχία/ Μεσαίωνας*

(*‘γιγαντιαίο βήμα στην πορεία της ανθρώπινης μοίρας’)

-Αναγέννηση, Μεταρρύθμιση

-Διαφωτισμός

2. Έννοιες κλειδιά για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας του Herder: έθνος, κοινότητα, πνεύμα του λαού.

3. Ο άνθρωπος αποτελεί κρίκο στην αλυσίδα της Φύσης και σκοπό/ τέλος της δημιουργίας: τελεολογική θεώρηση

«Τίποτε παρά ατομικό εργαλείο στο σχέδιο της αμέτρητης Πρόνοιας.»

(This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity, p.357)

«Το καθετί συγκρατείται μέσα στη φύση· μια κατάσταση προκαλεί και προετοιμάζει μια άλλη. Αν λοιπόν ο άνθρωπος είναι ο τελευταίος και πιο προωθημένος κρίκος που τερματίζει και κλείνει την αλυσίδα της επίγειας οργάνωσης, πρέπει να είναι ταυτόχρονα ο κατώτερος κρίκος από τον οποίο ξεκινά η αλυσίδα των όντων μιας ανώτερης τάξης, διαμορφώνοντας το σύνδεσμο ανάμεσα σε δύο εφραπτόμενα συστήματα δημιουργίας.»

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome I, p. 248)

4. Ο άνθρωπος και η ελευθερία επιλογής του αυτοπροσδιορισμού:

«Ο άνθρωπος είναι το πρώτο και μόνο από τα δημιουργήματα που επρόκειτο να είναι ελεύθερο· περπατάει ορθά, ελέγχει την ισορροπία ανάμεσα στο καλό και το κακό, το αληθές και το εσφαλμένο, μπορεί να συζητεί τις πράξεις του, μπορεί να κάνει επιλογή. [...]

Ως εκ τούτου μπορεί να είναι ένας βασιλιάς που απολαμβάνει την ελευθερία του ακόμη και όταν κάνει τη χειρίστη χρήση της. Η επιλογή του είναι ακόμη ελεύθερη, και όταν ακόμη υπάρχει για να επιλέξει το κακό· είναι ο ίδιος κύριος του εαυτού του και είναι σε θέση, με τη βούλησή του, να επιδοθεί στις πιο καταδικαστέες υπερβολές.»

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome I, pp. 183-184)

«Μέσα στη γενική ιστορία, όπως μέσα στη ζωή των πλέον αστόχαστων ατόμων, τα λάθη, η παραφροσύνη αυξάνονται στο άπειρο, μέχρις ότου, υπό την πίεση της αναγκαιότητας, ο άνθρωπος επιστρέφει επιτέλους στο λόγο και στη δικαιοσύνη. [...] Σε κάθε περίπτωση, ο ανθρώπινος λόγος ακολουθεί την πορεία του κατά μήκος όλων των γενεών [...]. Στην πάλη του με τα πάθη, δυναμώνει και φωτίζεται. [...] Δεν αποτελεί μάταιη ελπίδα να πιστέψουμε ότι στο μέλλοντα χρόνο, παντού όπου κατοικούν άνθρωποι, εκεί θα υπάρχουν άνθρωποι έλλογοι, δίκαιοι, ευτυχείς, ευτυχείς όχι λόγω του ατομικού λόγου τους, αλλά λόγω της καλοσύνης και του λόγου όλων.»

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome III, pp. 120-122)

5. Κοινωνικοποίηση & Παράδοση

«Η κοινωνία είναι η φυσική κατάσταση του ανθρώπου.»

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome II, p. 107)

Ο άνθρωπος δημιουργείται τόσο λίγο από μόνος του, τόσο όσον αφορά τις διανοητικές ικανότητές του, που δε γεννά μοναχός του, όσο και όσον αφορά τη σωματική γέννησή του. [...]

Αυτή είναι πράγματι η ουσία της ιστορίας της ανθρωπότητας· χωρίς αυτή δε θα μπορούσε να υπάρξει τέτοια ιστορία [...]. Συνεπώς η ιστορία της ανθρωπότητας είναι αναγκαστικά ένα όλο, δηλαδή μια αλυσίδα διαμορφωμένη από τον πρώτο ως τον τελευταίο κρίκο από τη μορφοποιητική διαδικασία της κοινωνικοποίησης και της παράδοσης.

(Philosophie de l' Histoire de l' humanité, ο.π., tome II, pp. 74-75)

6. Humanität, Kräfte, Bildung

*η Humanität και ως δυνατότητα/ ιδιότητα και ως πανανθρώπινο ιδανικό.

**το αριστοτελικό στοιχείο (δυνάμει και ενεργεία) στη φιλοσοφική ανθρωπολογία του Herder.

7. Έθνος ή Κράτος; Φύση εναντίον Πολιτικής → Πολιτισμός

Αντίθετος στην καντιανή θέση για την αναγκαιότητα του κράτους:

«Ο άνθρωπος που έχει ανάγκη από έναν κύριο δεν είναι παρά ένα ζώο· από τη στιγμή που κατακτά τη θέση του ανθρώπινου όντος αυτή η ανάγκη εξαφανίζεται. Η φύση δε σχεδίασε κύριο για το ανθρώπινο είδος· μόνον άγρια ελαττώματα και πάθη τον καθιστούν αναγκαίο.»

(*Philosophie de l' Histoire de l' humanité*, ο.π., tome II, p. 115)

«Πατέρας και μητέρα, παιδί και αδελφός, φίλος και ανθρώπινο όν, ιδού φυσικές σχέσεις, που μας καθιστούν ευτυχείς· αυτό που το κράτος μπορεί να μας δώσει, είναι τεχνητά εργαλεία. Δυστυχώς, μπορεί να μας αποσιλώσει από κάτι πολύ πιο ουσιαστικό: από εμάς τους ίδιους.»

(*Philosophie de l' Histoire de l' humanité*, ο.π., tome II, p. 70)

Το χερντεριανό έθνος δεν έχει πολιτικό, αλλά πολιτιστικό χαρακτήρα:

«Αν μέσα στην ιστορία του κόσμου τίποτε δε μας έδειχνε την κατάπτωση και την κατωτερότητα του ανθρώπινου είδους, η ιστορία των κυβερνήσεων θα αρκούσε να την καταδείξει. [...]

Έτσι, όλες οι κυβερνήσεις, γεννημένες από την ανάγκη, δεν υπάρχουν παρά διαμέσου αυτής και μαζί με αυτήν.[...]

[Τ]ο έθνος είναι ένα φυσικό δημιούργημα, μόνο που διαθέτει πολυάριθμα κλαδιά.

Όπως ο βασικός σκοπός κάθε ανθρώπινης συνένωσης συνίσταται στη διασφάλιση για τον καθένα της βοήθειας και της προστασίας όλων, το καλύτερο των καθεστώτων είναι η φυσική τάξη, δηλαδή αυτή στο πλαίσιο της οποίας ο καθένας είναι αυτό που η μοίρα τον προόρισε να είναι.»

(*Philosophie de l' Histoire de l' humanité*, ο.π., tome II, pp. 112, 116-117)

Beiser

«Τα θεμέλια της πολιτικής τάξης πρέπει να είναι μια κοινή κουλτούρα ή ένας εθνικός χαρακτήρας, όχι ένα συγκεντρωτικό γραφειοκρατικό κράτος. Αυτό που ενώνει το λαό δεν πρέπει να είναι το κράτος, αλλά η κοινή γλώσσα, η ιστορία και η θρησκεία.»

(Beiser F.C., "The Political Theory of J.G.Herder", όπως περιλαμβάνεται στο *Enlightenment, Revolution and Romanticism, The Genesis of German Political Thought*, Harvard University Press, Cambridge 1992, p. 211)

Berlin

«Για τον Herder, όπως και για τον Nietzsche, το κράτος είναι το ψυχρότερο από όλα τα ψυχρά τέρατα. [...] Το κράτος είναι το υποκατάστατο ενός μηχανισμού στη θέση της ζωής, μια προοπτική και μια πραγματικότητα, που τον τρώμαξε περισσότερο όχι λιγότερο από όσο τον Rousseau.»

(Berlin I., *Vico and Herder*, The Hogarth Press, London 1992, p. 162)

«Ο εθνικισμός του Herder δεν υπήρξε ποτέ πολιτικός. Αν καταγγέλλει τον ατομικισμό, απεχθάνεται εξίσου το κράτος, που καταπιέζει και ακρωτηριάζει την ελεύθερη ανθρώπινη προσωπικότητα. Το κοινωνικό όραμα είναι ανταγωνιστικό προς την κυβέρνηση, την εξουσία και την κυριαρχία. [...] Ο Herder δεν επιδιώκει εξουσία και δεν επιθυμεί να επιβεβαιώνει την ανωτερότητα της δικής του τάξης ή κουλτούρας ή έθνους. Επιθυμεί τη δημιουργία μιας κοινωνίας στην οποία οι άνθρωποι, όποιοι και αν είναι, να μπορούν να ζουν αθέατοι τη ζωή τους, να φθάνουν στην ελεύθερη αυτο-έκφραση, να είναι 'κάποιοι' και θεωρεί ότι όσο λιγότερη κυβέρνηση τόσο το καλύτερο.»

(Berlin I., *Vico and Herder*, ο.π., p. 181)

8. Πολιτιστικός πλουραλισμός: Μοναδικότητα και Οικουμενικότητα

«Η ευρωπαϊκή μας κουλτούρα δε θα μπορούσε να είναι το μέτρο της καθολικής ανθρώπινης καλοσύνης· δεν είναι κριτήριο ή [είναι] ψευδές. [...] Το πνεύμα της ανθρώπινης φυσικής ιστορίας ζει μέσα σε και με κάθε λαό ως εάν αυτός ο λαός ήταν ο μόνος στον κόσμο.»

(Επιστολή 116)

«Κάθε λαός έχει την περίοδο της ανάπτυξης, της άνθησης και της παρακμής· κάθε ένα από τα κράτη που αλλάζουν διήρκεσε το πολύ μικρό διάστημα χρόνου που του δόθηκε στον τροχό της ανθρώπινης μοίρας.»

(*This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity*, p. 293)

«Ποιος υπήρξε ο ευτυχέστερος λαός στην ιστορία; Αν ορθώς κατανοώ το ερώτημα [...] μια τέτοια χρονική στιγμή έφθασε σε κάθε λαό σε συγκεκριμένο χρόνο [...].»

(*This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity*, p. 296)

«Κάθε έθνος έχει το κέντρο της ευτυχίας του εντός του, όπως κάθε σφαίρα το κέντρο βάρους της.»

(*This too a Philosophy of History for the Formation of Humanity*, p. 297)

Berlin

«[Για τον Herder], καθετί είναι προτιμότερο από ένα σύστημα που επιβάλλει το ιδεώδες μιας κουλτούρας πάνω σε μια άλλη και τακτοποιεί, προσαρμόζει, διαμορφώνει ομοιόμορφες “φυσιογνωμίες”. καθετί είναι προτιμότερο από ένα σύστημα που αντιτίθεται προς μια κατάσταση που είναι “φυσική”, προς μια κατάσταση “δημιουργικής αταξίας”, όπου μόνη η ατομικότητα και η ελευθερία ζουν και αναπτύσσονται.»⁷⁸

(Berlin I., *Vico and Herder*, ο.π., p. 177)

Barnard

«Η κεντρική θέση της φιλοσοφίας της ιστορίας και πολιτικής του Herder, μιλώντας μεταφορικά, είναι ότι ο δρόμος από τη διαφορετικότητα στην ενότητα, από τα συγκυριακά γεγονότα της αλλαγής στη σκόπιμη συνέχεια της ανθρώπινης δραστηριότητας, είναι μια βασανιστική και όχι μια προφανής διαδρομή “προόδου”.»

(Barnard F.M., στο *J.G.Herder on Social and Political Culture*, (trans., edited and with an introduction by F.M.Barnard), Cambridge University Press, Cambridge 1969, p. 34)

Linker

«Κάθε κουλτούρα στην ιστορία πρέπει να έχει το δικό της κριτήριο ευτυχίας μέσα στον ίδιο της το είναι- πρέπει να είναι σκοπός καθ'αυτόν και επιπροσθέτως μέσο προς έναν ανώτερο σκοπό. Μόνον έτσι μπορεί ο κόσμος, πέρα από κάθε επιμέρους κουλτούρα, να γίνει αντιληπτός ως ένα όλο που ισορροπεί και συνθέτει μονιστικά και πλουραλιστικά στοιχεία. Η όλη φιλοσοφία της ιστορίας του Herder πρέπει να γίνει κατανοητή ως μια ιδιαίτερα φιλόδοξη προσπάθεια να καταδειχθεί ότι ο κόσμος είναι, πράγματι, ένα τέτοιο όλο πολλαπλότητας μέσα στην ενότητα.»

(Linker D., “The Reluctant Pluralism of J.G.Herder”, *The Review of Politics*, Spring 2000, pp. 279-280)

Linker

«Η θρησκεία της ανθρωπότητας, που ο Herder υποστηρίζει ότι εντοπίζεται στο τέλος μιας ανθρώπινης ιστορικο-πολιτιστικής ανάπτυξης, αποτελεί ένα όλο στο πλαίσιο του οποίου ο ύψιστος βαθμός διαφορετικότητας ή διαφοράς συνδυάζεται με το μέγιστο βαθμό ενότητας. Πρόκειται για μια μορφή μονισμού που πήρε το μάθημά του από τον πλουραλισμό.»

(Linker D., “The Reluctant Pluralism of J.G.Herder”, ο.π., p. 283)

⁷⁸ Γλαφυρή στο σημείο αυτό αποδεικνύεται και η προτεινόμενη από τον Θεοδωρακόπουλο, *Μαθήματα Φιλοσοφίας της Ιστορίας και του Πολιτισμού*, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Αθήνα 1968, σσ. 20-21, παρομοίωση του Herder προς ένα γλύπτη, «που τακτοποιεί και πλάθει την ιστορία [βάζοντας] τη μια μορφή δίπλα στην άλλη. Η μια μορφή είναι γι' αυτόν ισοδύναμη με την άλλη.»

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ

Σύγκριση της καντιανής και της χερντεριανής Φιλοσοφίας της Ιστορίας*

Σε αντίθεση προς τον Kant, ο Herder αναδεικνύει θεμέλιο και πηγή της φιλοσοφίας της Ιστορίας του την εμπειρία, τη φαντασία και το συναίσθημα, αρνούμενος την καντιανή διάκριση σε φαινόμενο και νοούμενο.

1. Ο Herder, προαναγγέλλει, αν και με διαφορετικό προς τον Hegel τρόπο, τη φιλοσοφική προσέγγιση της Ιστορίας ως Θεοδικίας, διαφοροποιούμενος έτσι ριζικά προς την καντιανή Φιλοσοφία της Ιστορίας, που συλλαμβάνεται και εκτίθεται ως υπόθεση εργασίας, υπαγορευόμενη από την ανάγκη ενός καθαρού πρακτικού λόγου. Με αυτή την έννοια, και ο Λόγος, για τον Herder, δεν είναι καθαρός, αλλά γέννημα-θρέμμα της Ιστορίας. Με άλλα λόγια, ο Θεός του Herder αποκαλύπτεται μέσα στην Ιστορία.
2. Σε αντίθεση προς τον Kant, ο Herder θεωρεί ότι ο άνθρωπος δεν ρέπει εκ φύσεως προς το κακό, συνεπώς δεν έχει ανάγκη κυρίου. Δε συμμερίζεται, συνεπώς, την καντιανή θέση ότι το κράτος είναι *conditio sine qua non* για την ύπαρξη και λειτουργία κοινωνίας. Αυτονόητο ότι τόσο ο Kant, όσο και ο Herder είναι αντίπαλοι της απόλυτης μοναρχίας.
3. Η ιδέα του ρεπουμπλικανικού πολιτεύματος κατά Kant αποτελεί για τον Herder προκρούστεια κατασκευή για την πολυμορφία της ανθρωπότητας.
4. Η καντιανή ιδέα της προόδου με πεδίο αναφοράς αυτό της νομιμότητας και της πολιτικής ολοκλήρωσης δεν υιοθετείται από τον ιστορισμό του Herder, σύμφωνα με τον οποίο κάθε εποχή και κάθε έθνος έχουν τη δική τους αλήθεια και το δικό τους αξιολογικό κριτήριο.

* Η κριτική του Kant στις Ιδέες για τη Φιλοσοφία της Ιστορίας της Ανθρωπότητας, δημοσιεύτηκε το 1785 στην *Allgemeine Literaturzeitung*. Σχετικό προς την κριτική αντιμετώπιση της Φιλοσοφίας της Ιστορίας του Herder, και το καντιανό δοκίμιο: «Πιθανή Αρχή της Ιστορίας των Ανθρώπων» (1786).

Κύκλος 4^{ος} Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel

I. Εργοβιογραφικά στοιχεία

27 Αυγούστου 1770	Γεννιέται στη Στουτγάρδη ο Georg Wilhelm Friedrich Hegel. Ο πατέρας του δημόσιος υπάλληλος στην κυβέρνηση της Βυρτεμβέργης
1783	Πεθαίνει η μητέρα του.
1788-1793	Σπουδάζει θεολογία στο Πανεπιστήμιο του Tübingen. Αναπτύσσει φιλία με τους Hölderlin και Schelling.
1793-1796	Οικοδιδάσκαλος στη Βέρνη
1797-1800	Οικοδιδάσκαλος στη Φρανκφούρτη (*Μελετά ιστορία της θρησκείας, πολιτική και πολιτική οικονομία.)
1799	Πεθαίνει ο πατέρας του.
1801-1807	Θέση άμισθου καθηγητή φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Ιένας
1807-1808	Μετά την κατοχή της Ιένας από τα στρατεύματα του Ναπολέοντα, αναλαμβάνει συντάκτης σε εφημερίδα της Βαμβέργης.
1808-1816	Γυμνασιάρχης σε Γυμνάσιο της Νυρεμβέργης
1811	Νυμφεύεται τη Marie von Tücher.
1816-1818	Διορίζεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης. Αναπτύσσει αντι-εθνικιστική δράση από κοινού με τους φοιτητές του.
1817	Αρχίζει τις παραδόσεις του στη Φιλοσοφία του Δικαίου.
1818-1831	Διορίζεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου.
1829	Ανακηρύσσεται πρύτανης του Πανεπιστημίου του Βερολίνου.
1831	Πεθαίνει από χολέρα..

Από τα έργα του επισημαίνουμε τα εξής:

	Νεανικά Θεολογικά Έργα [εκδίδονται από τον Nohl το 1907]
1798-1802	Το Γερμανικό Σύνταγμα
1801	Διαφορά ανάμεσα στα φιλοσοφικά συστήματα του Fichte και του Schelling
1802-1803	System der Sittlichkeit
1803	Άρθρο για το Φυσικό Δίκαιο
1803-1804	Realphilosophie I
1805-1806	Realphilosophie II
1807	Φαινομενολογία του Πνεύματος
1812-1816	Επιστήμη της Λογικής
1817	Εγκυκλοπαίδεια των Φιλοσοφικών Επιστημών Διαδικασίες της Συνέλευσης των Stände
1821	Αρχές της Φιλοσοφίας του Δικαίου
1831	Δοκίμιο για την Εκλογική Μεταρρύθμιση στην Αγγλία
1832	Παραδόσεις Φιλοσοφίας της Θρησκείας
1833-1836	Παραδόσεις Ιστορίας της Φιλοσοφίας
1835-1838	Παραδόσεις Αισθητικής
1837	Παραδόσεις Φιλοσοφίας της Ιστορίας

Ο Hegel και η εποχή του

«[Δ]εν είναι δύσκολο να δούμε ότι η εποχή μας είναι μια εποχή γέννησης και μετάβασης σε μια νέα περίοδο. Το πνεύμα έχει αποκοπεί από τον μέχρι τώρα κόσμο της συγκεκριμένης του ύπαρξης και της παράστασής του, και είναι έτοιμο να το βυθίσει μέσα στο παρελθόν και στην εργασία του δικού του μετασχηματισμού. Πράγματι το πνεύμα δε βρίσκεται ποτέ σε ηρεμία, αλλά τελεί σε μια διαρκή προχωρητική κίνηση. Αλλά όπως στην περίπτωση του παιδιού μετά από μια μακρά και σιωπηρή διατροφή, η πρώτη αναπνοή διακόπτει εκείνη τη βαθμιαία πορεία μιας ποσοτικής ανάπτυξης –πρόκειται για ένα ποιοτικό άλμα-και το παιδί είναι τώρα πια γεννημένο, έτσι και το πνεύμα στην πορεία της διαμόρφωσής του ωριμάζει αργά και σιωπηρά, ώσπου να φθάσει στη νέα του μορφή, διαλύει τμηματικά το οικοδόμημα του προγενέστερου κόσμου του, τα τραντάγματα του οποίου παρεμφανίζονται μόνο από σποραδικά συμπτώματα· η ακρισία και η πλήξη που κατακλύζουν καθετί το υφιστάμενο ακόμη, η ακαθόριστη προαίσθηση τινός αγνώστου, προαγγέλλουν ότι κάτι επίκειται. Αυτό ο βαθμιαίος καταθρυμματισμός, που δεν αλλοίωσε τη φυσιογνωμία του όλου, διακόπτεται από την ανατολή του ηλίου, που με μια λάμψη ιχνογραφεί μεμιάς την όψη του νέου κόσμου.»

(Φαινομενολογία του Πνεύματος §11)

II.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Άντερσον Π.**, *Θεωρίες για το τέλος της ιστορίας*, (Μετάφραση: Α. Οικονόμου), Εκδόσεις «Στάχυ», Αθήνα 1994, σσ. 19-28.
- Δεσποτόπουλος Κ.**, «Η Ειρήνη και ο Πόλεμος στον Πλάτωνα και τον Χέγκελ», *Επιστημονική Σκέψη*, Νοέμβρης-Δεκέμβρης 1981, τ.4, σσ. 80-82.
- Παπαϊωάννου Κ.**, *Χέγκελ*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, (Μετάφραση: Γ.Φαράκλας, πρόλογος: Γ.Καραμπελιάς, επιμέλεια: Μ.Παπανικολάου, Χ.Στασινοπούλου), Αθήνα 1992.
- Ψυχοπαίδης Κ.**, *Κανόνες και αντινομίες στην πολιτική*, Εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 1999.
- Avineri S.**, *Hegel's Theory of the Modern State*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Habermas J.**, "Hegel's Critique of the French Revolution", *Theory and Practice*, Polity Press, Cambridge 1988, pp. 121-141.
- Hyppolite J.**, *Introduction à la philosophie de l'histoire de Hegel*, Seuil, Paris 1983.
- Kaufmann W.**, (ed.), *Hegel's Political Philosophy*, Atherton Press, New York 1970.
- Λεφέβρ Ζ.-Π. & Μασερέ Π.**, *Ο Έγελος και η Κοινωνία*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1998.
- Marcuse H.**, *Reason and Revolution*, Routledge and Kegan Paul, London 1986.
- McCarney J.**, *Hegel on History*, Routledge, London 2000.
- Meinecke Fr.**, *Machiavellism*, Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey 1998, pp. 343-369.
- Popper K.R.**, *The Open Society and its Enemies*, Routledge, London and New York 1966(1945), volume 2(Hegel & Marx).
- Pelczynski Z.A.**, (ed.), *Hegel's Political Philosophy, problems and perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Ρίττερ Γ.**, *Ο Έγελος και η Γαλλική Επανάσταση*, (Πρόλογος, μετάφραση, εργογραφία, βιβλιογραφία: Γ.Φαράκλας), Βιβλιοπωλείο της «Εστίας», Αθήνα 1999.
- Singer P.**, *Χέγκελ*, Εκδόσεις Πολύτροπον, Αθήνα 2006.
- Taylor Ch.**, *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1979.
-
- Από τα έργα του Hegel ιδιαίτερο φιλοσοφικοϊστορικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα:
- Χέγκελ**, *Φαινομενολογία του Πνεύματος*, (Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Δ.Τζωρτζόπουλος), Δωδώνη, Αθήνα 1993.
- Hegel's Philosophy of Right**, (translated with notes by T.M.Knox), Oxford University Press, Oxford 1967.
- Χέγκελ**, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*, (μτφρ. Α.Μανούση), Εκδόσεις Νεφέλη, Αθήνα 1980,1981-τόμοι Α! και Β!]
- (Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction**, (Translated by H.B.Nisbet with an introduction by Duncan Forbes), Cambridge University Press, Cambridge 1980)
- *Βλ. και την έκδοση: ΧΕΓΚΕΛ. *Ο Λόγος στην ιστορία. Εισαγωγή στη φιλοσοφία της ιστορίας*, Μετάφραση-Προλεγόμενα-Ερμηνευτικά σχόλια: Παναγιώτης Θανασάς, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2006.

III. ΚΡΙΣΙΜΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

ΛΟΓΟΣ & ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

«Καθετί το λογικό είναι και πραγματικό και ό,τι είναι πραγματικό είναι και λογικό. [...] Το μείζον ζήτημα είναι η κατανόηση στην εκδήλωση του προσωρινού και του μεταβατικού την υπόσταση που είναι εμμενής και το αιώνιο που είναι παρόν. Διότι καθώς η λογικότητα (που είναι συνώνυμη της Ιδέας) εξωτερικεύεται ταυτόχρονα με την ενεργοποίησή της, αναδύεται με έναν άπειρο πλούτο μορφών, σχημάτων και εκφάνσεων. [...]

Η κατανόηση αυτού που είναι, αυτός είναι ο σκοπός της φιλοσοφίας, διότι αυτό που είναι είναι το λογικό. Ό,τι και να συμβαίνει, κάθε άτομο είναι παιδί του καιρού του· έτσι και η φιλοσοφία είναι η εποχή της κατανοημένη σε σκέψεις. Είναι ακριβώς αυθαίρετο να φανταστεί κανείς ότι η φιλοσοφία μπορεί να υπερβεί το σύγχρονό της κόσμο, όπως και το να φανταστεί ότι ένα άτομο μπορεί να πηδήξει πάνω από τη Ρόδο. [...] Όταν η φιλοσοφία χρωματίζει το γκρίζο της με γκρίζο, τότε το σχήμα της ζωής έχει ήδη γεράσει. Με το γκρίζο της φιλοσοφίας δεν μπορεί να αναγεννηθεί, παρά μόνο να κατανοηθεί. Η κουκουβάγια της Αθηνάς ανοίγει τα φτερά της μόνο την ώρα που βραδιάζει.»

(Φιλοσοφία του Δικαίου - Πρόλογος)

ΟΛΟΤΗΤΑ

«Το αληθές είναι το **όλο**. Αλλά το όλο είναι μόνο η ουσία που φθάνει στην τελειώσή της μέσα από την ανάπτυξή της. Για το Απόλυτο πρέπει να πούμε ότι ουσιαστικά είναι αποτέλεσμα, ότι στο τέλος μόνον είναι ό,τι είναι στ' αλήθεια και ότι σ' αυτό ακριβώς συνίσταται η φύση του, να είναι δηλαδή πραγματικό, υποκείμενο ή ένα αυτογίνεσθαι.»

(Φαινομενολογία του Πνεύματος §20)

ΑΝΤΙΦΑΣΗ

«Κάτι είναι ζωντανό, μόνο στο βαθμό, που εμπεριέχει **αντίφαση** [...]»

(Science of Logic, p. 440)

ΥΠΕΡΒΑΣΗ

« **Aufheben** [...] αποτελεί μια από τις πιο σημαντικές φιλοσοφικές έννοιες. Αποτελεί θεμελιώδη προσδιορισμό, που απαντάται επανειλημμένα σε όλη τη φιλοσοφία, το νόημα του οποίου πρέπει να νοηθεί με σαφήνεια και να διακριθεί ιδιαίτερα από το μηδέν. Αυτό που αίρεται δεν ανάγεται, συνεπώς, στο μηδέν. [...] 'Aufheben' έχει διπλό νόημα στη γλώσσα: από τη μία πλευρά σημαίνει διατηρώ, συντηρώ,, και σημαίνει εξίσου την πρόκληση της παύσης, το να θέτεις τέλος.»

(Science of Logic, pp. 106-107)

«Το **πεπερασμένο** δεν είναι, δηλαδή δεν είναι η αλήθεια, αλλά απλά το πέρασμα και η ανάδυση σε κάτι ανώτερο.»

(Φιλοσοφία του Πνεύματος §386)

ΚΡΑΤΟΣ

«Η επιστήμη του κράτους δεν είναι τίποτε άλλο παρά το εγχείρημα κατανόησης και απεικόνισης του κράτους ως εγγενούς έλλογου. Ως έργο της φιλοσοφίας, [αυτό το βιβλίο] πρέπει να απέχει παρασάγγες από μια προσπάθεια να οικοδομήσουμε το κράτος όπως πρέπει να είναι. Η διδασκαλία που μπορεί να περιλαμβάνει δεν μπορεί να συνίσταται στο να διδάξει το κράτος το τι πρέπει να είναι· μπορεί μόνο να καταδείξει πώς το κράτος, αυτό το ηθικό σύμπαν, πρέπει να κατανοηθεί.»

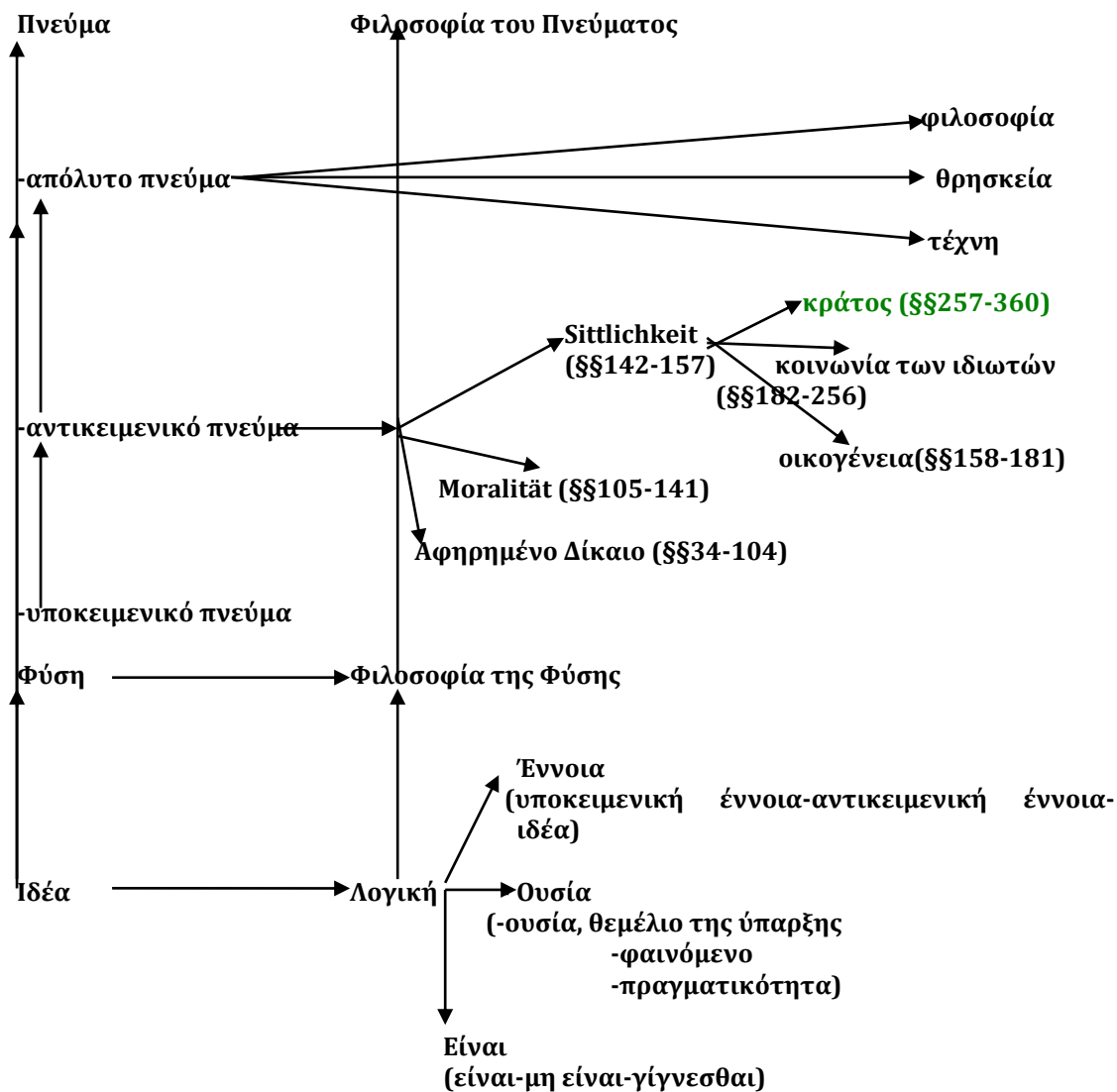
(Φιλοσοφία του Δικαίου- Πρόλογος)

«Το να θέλει κανείς να δώσει σε ένα λαό ένα έστω λίγο ή πολύ ορθολογικού περιεχομένου a priori πολίτευμα- αυτή η έμπνευση θα παρέβλεπε ακριβώς τη στιγμή χάρη στην οποία αυτό θα ήταν κάτι περισσότερο από πλάσμα της σκέψης. Κάθε λαός έχει συνεπώς το πολίτευμα που του είναι κατάλληλο και του αρμόζει.»

(Φιλοσοφία του Δικαίου §274-παρατήρηση)

IV. ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ & ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ

ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΧΕΓΚΕΛΙΑΝΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

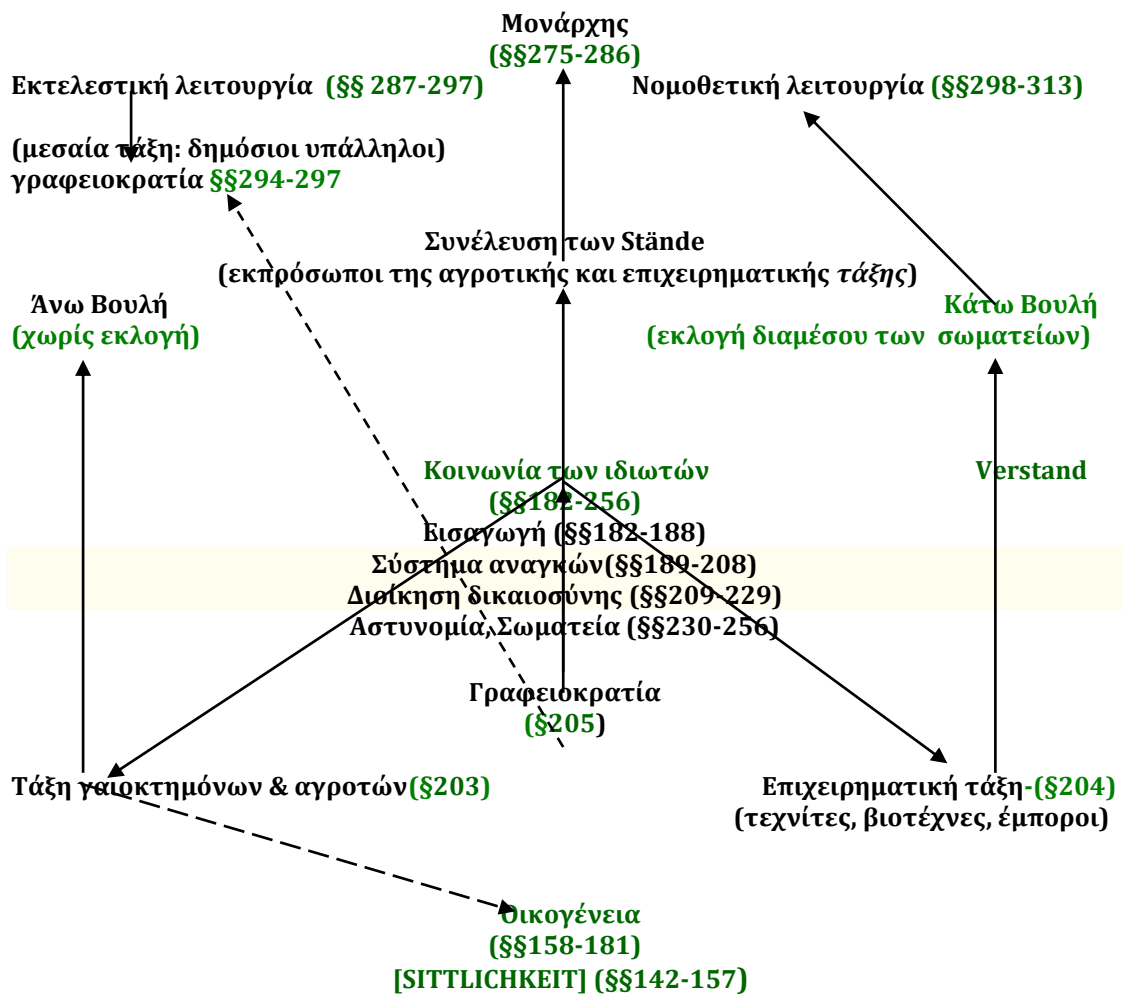
Κράτος
(§§257-360)

Vernunft

Παγκόσμια Ιστορία (§§341-360)
Διεθνές Δίκαιο (§§330-340)
Συνταγματικό δίκαιο (§§260-329)
[*Σχέση κράτους προς ξένα κράτη] (§§321-329)

Κοινή γνώμη/ δημόσια χρήση του λόγου (§§314-320)

Πολιτικό κράτος (*με τη στενή/αυστηρή έννοια -§267)

Κράτος

«[Der Staat] kein Mechanismus, sondern das vernünftige Leben des selbstbewußten Freiheit, das System der sittlichen Welt ist». §270-παρατήρηση

«Το κράτος καθαυτό και δι' εαυτό είναι το ηθικό όλο, η πραγμάτωση της ελευθερίας και αποτελεί απόλυτο σκοπό του λόγου να είναι η ελευθερία πραγματική. Το κράτος είναι το πνεύμα στη γη, που πραγματώνει συνειδητά τον εαυτό του εκεί. Στη φύση, από την άλλη πλευρά, το πνεύμα πραγματώνεται μόνον ως το δικό του άλλο, ως κοιμώμενο πνεύμα. Μόνον όταν είναι παρόν στη συνείδηση, μόνον όταν γνωρίζει τον εαυτό του ως πράγματι υπάρχον αντικείμενο, είναι το κράτος. [...] Η πορεία του Θεού στον κόσμο, ιδού τι είναι το κράτος. Η βάση του κράτους είναι η ισχύς του λόγου που πραγματώνει τον εαυτό του». (Φιλοσοφία του Δικαίου §258-προσθήκη/ βλ. και §258-παρατήρηση: το κράτος δεν πρέπει να συγχέεται με την κοινωνία των ιδιωτών)

«Το κράτος είναι το πραγματικό και η πραγματικότητα του συνίσταται στο ότι το συμφέρον του όλου πραγματώνεται μέσα στους μερικούς σκοπούς. Η πραγματικότητα είναι πάντοτε ενότητα καθολικότητας και μερικότητας, ο διαμελισμός της καθολικότητας στη μερικότητα, η οποία εμφανίζεται σαν αυθυπόστατη, αν και αυτή μόνο μέσα στο όλο συγκρατείται και συνεχεται. Στο βαθμό που αυτή η ενότητα δεν προκύπτει, ένα πράγμα δεν είναι πραγματικό, αν και έχει περιέλθει στην ύπαρξη. Ένα κακό κράτος είναι ένα τέτοιο [πράγμα], που απλώς υπάρχει. Ένα άρρωστο σώμα υπάρχει επίσης, αλλά δεν έχει κάποια αληθινή πραγματικότητα. Ένα χέρι κομμένο, φαίνεται ακόμη σα χέρι, και υπάρχει, χωρίς όμως να είναι πραγματικό. Η αληθινή πραγματικότητα είναι αναγκαιότητα. Ό,τι είναι πραγματικό, είναι καθαυτό αναγκαίο.» §270-προσθήκη

«Δεδομένου ότι το πνεύμα είναι ενεργά πραγματικό μόνον ως αυτό, ως εκείνο το οποίο γνωρίζει τον εαυτό του, και ότι η πολιτεία, ως πνεύμα ενός λαού, είναι συνάμα ο νόμος που διαπερνά όλες τις αναφορές του, τα ήθη και τη συνείδηση των ατόμων του, εξαρτάται το πολίτευμα ενός ορισμένου λαού γενικώς από τον τρόπο και την παιδεία (ή πολιτισμό) της αυτοσυνειδησίας του· σ' αυτήν έγκειται η υποκειμενική ελευθερία του και συνεπώς η ενεργός πραγματικότητα του πολιτεύματος.» §274

«Στην οργάνωση του κράτους –που σημαίνει εδώ συνταγματική μοναρχία- δεν πρέπει να έχουμε κάτι άλλο μπροστά στα μάτια μας, παρά την εσωτερική αναγκαιότητα της Ιδέας. Όλες οι άλλες οπτικές πρέπει να εξαφανιστούν. Το κράτος πρέπει να αντιμετωπίζεται ως η μεγάλη αρχιτεκτονική δομή, ως το ιερογλυφικό του λόγου που αποκαλύπτει τον εαυτό του στην πραγματικότητα.» §279-προσθήκη)

Stände

(«Σε αυτές η υποκειμενική στιγμή στην καθολική ελευθερία –η ιδιωτική κρίση και η ιδιωτική βούληση της σφαίρας που αποκαλείται 'κοινωνία των ιδιωτών'- εμφανίζεται σε πλήρη συνάρτηση με το κράτος. §301-προσθήκη»)

*§302: ανάπτυξη του διαμεσολαβητικού ρόλου των Stände

**§279-παρατήρηση: απόρριψη της άγριας & ατομοκεντρικής ιδέας του 'λαού'

Κοινωνία των ιδιωτών* (Verstand: Tätigkeit des Scheidens)

Διαφορά, Εξωτερικότητα, Επίφαση κοινωνίας, Σύστημα αναγκών**, Klasse***

(Η 'αόρατος χείρ' του Smith δεν οδηγεί σε εναρμόνιση του συστήματος)

*»Η κοινωνία των ιδιωτών συνιστά «πεδίο μάχης, όπου το ιδιωτικό ατομικό συμφέρον του καθενός συναντάται με αυτό κάθε άλλου, έτσι εδώ έχουμε πάλι α) των ιδιωτικών συμφερόντων για ειδικά ζητήματα κοινού ενδιαφέροντος και β) όλων αυτών από κοινού εναντίον της οργάνωσης του κράτους και της υψηλότερης έκφρασής του» §273-παρατήρηση)

** «Όταν οι άνθρωποι εξαρτώνται, λοιπόν, ο ένας από τον άλλον και σχετίζονται αμοιβαία κατά τη διάρκεια της εργασίας τους και της ικανοποίησης των αναγκών τους, η υποκειμενική αυτο-αναζήτηση μετατρέπεται σε συμβολή στην ικανοποίηση των αναγκών του κάθε άλλου. Αυτό σημαίνει ότι, με μια διαλεκτική προώθηση, η υποκειμενική αυτο-αναζήτηση μετατρέπεται σε διαμεσολάβηση του επιμέρους διαμέσου του καθολικού, με αποτέλεσμα κάθε άνθρωπος αποκτώντας, παράγοντας και απολαμβάνοντας για λογαριασμό του αυτομάτως παράγει και αποκτά για λογαριασμό του κάθε άλλου.» (§199)/ §189-προσθήκη)

*** «όταν η κοινωνία των ιδιωτών λειτουργεί απρόσκοπτα, υπάγεται σε μια ενδογενή πληθυσμιακή και βιομηχανική πρόοδο. –Με τη γενίκευση αφενός μεν της συνάρτησης των ανθρώπων διαμέσου των αναγκών τους, αφετέρου δε των τρόπων προετοιμασίας και παροχής των μέσων για την εξυπηρέτησή τους, αυξάνεται η συσσώρευση πλούτου [...] από τη μια πλευρά, όπως από την άλλη οξύνεται ο μεμονωμένος και περιορισμένος χαρακτήρας της επιμέρους εργασίας και συνεπώς η εξάρτηση και η ανέχεια της τάξης που είναι δέσμια αυτής της εργασίας, κάτι που συνδέεται με την αδυναμία αίσθησης και απόλαυσης των παραπέρα ελευθεριών και κυρίως των πνευματικών ωφελιμάτων της κοινωνίας των ιδιωτών.» (§243)

«Η πτώση μιας μεγάλης μάζας ανθρώπων κάτω από το μέτρο ενός ορισμένου τρόπου επιβίωσης, που ρυθμίζεται αυτομάτως ως το απαραίτητο για ένα μέλος της κοινωνίας- και η παρεπόμενη απώλεια του αισθήματος του δικαίου, της νομιμότητας και της τιμής της αυτοσυντήρησής σου από την εργασία σου- προκαλεί τη δημιουργία του όχλου, που με τη σειρά της προκαλεί ταυτοχρόνως την πιο εύκολη συγκέντρωση δυσανάλογου πλούτου σε λίγα χέρια.» (§244)

«[...] Καθίσταται λοιπόν προφανές ότι, παρά το πλεόνασμα πλούτου μια κοινωνία των ιδιωτών δεν καθίσταται αρκούντως πλούσια, δηλαδή οι πηγές της είναι ανεπαρκείς, προκειμένου να ελέγξουν την περίσσια φτώχεια και τον πενόμενο όχλο.» (§245)

«Αυτή η εσωτερική διαλεκτική της κοινωνίας των ιδιωτών την οδηγεί συνεπώς [...] στην ώθηση πέραν των ορίων της και στην αναζήτηση αγορών, και συνεπώς των αναγκαίων μέσων επιβίωσης, σε άλλες χώρες, που είτε είναι ελλειμματικές στα αγαθά που η ίδια υπερπαρήγαγε, είτε γενικότερα καθυστερημένες σε βιομηχανία κτλ.» (§246)

Οικογένεια

(αυθόρμητο, συναίσθημα, φυσική κοινωνία, όχι ανεξάρτητη ύπαρξη, όχι πρόσωπο καθεαυτό, παιδί)

V. ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ HEGEL ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

*Η παγκόσμια Ιστορία είναι το παγκόσμιο δικαστήριο.
Η παγκόσμια Ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο από την
ανάπτυξη της Ιδέας της Ελευθερίας*

*Ο Hegel διακρίνει σε:

- αρχέγονη ιστορία
- αναστοχαστική ιστορία
- φιλοσοφική ιστορία

** Η Φιλοσοφία της Ιστορίας του Hegel μπορεί να διακριθεί σε δύο μέρη:

- σε ένα εισαγωγικό, όπου εκτίθεται η θεωρία της ιστορίας ή μια θεωρία για την ιστοριογραφία, και
- στο κυρίως μέρος, όπου εκτίθενται οι μακροπερίοδοι της παγκόσμιας Ιστορίας (βλ. Μπαγιόνας, σσ. 160-161)

1. Η Ιστορία ως Θεοδικία (* σύγκριση με τη θεοδικία του Bossuet)

«Η ιστορία είναι η εκδίπλωση της φύσης του Θεού ως ειδικού, καθορισμένου στοιχείου, έτσι ώστε μόνο μια καθορισμένη μορφή γνώσης να είναι δυνατή και κατάλληλη γι' αυτό, σημειώνει ο Hegel στις Παραδόσεις της Φιλοσοφίας της Ιστορίας.

Έφθασε ο καιρός ασφαλώς για μας να κατανοήσουμε ένα τόσο πλούσιο προϊόν του δημιουργικού λόγου όπως η παγκόσμια ιστορία. Ο σκοπός της ανθρώπινης γνώσης συνίσταται στην κατανόηση του γεγονότος ότι οι προθέσεις της αιώνιας σοφίας πραγματοποιούνται όχι μόνο στο φυσικό κόσμο, αλλά επίσης στο βασίλειο του [πνεύματος] που είναι ενεργητικά παρόν στον κόσμο. Από αυτή την άποψη, η έρευνά μας μπορεί να θεωρηθεί ως θεοδικία, μια δικαίωση των τρόπων του Θεού [...].»

(Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, ο.π., p. 42)

2. Σκοπός της Ιστορίας: η πραγμάτωση της έννοιας της ελευθερίας

«Είναι η Ιδέα γενικά αυτή που πρέπει να μελετήσουμε, και ειδικότερα η λειτουργία της διαμέσου του ανθρώπινου πνεύματος· πιο συγκεκριμένα, είναι η Ιδέα της ανθρώπινης ελευθερίας. Η Ιδέα αποκαλύπτεται στην καθαρότερη μορφή της στη σκέψη, και είναι από αυτή την οπτική που προχωρεί η λογική. Εκφράζεται σε άλλη μορφή στη φύση και η τρίτη μορφή που προσλαμβάνει είναι αυτή του πνεύματος με την απόλυτη έννοιά του.

Αλλά στο θέατρο, όπου πρόκειται εμείς να παρακολουθήσουμε τις λειτουργίες του -δηλαδή στο θέατρο της παγκόσμιας ιστορίας- είναι που το πνεύμα προσλαμβάνει την πιο συγκεκριμένη πραγματικότητα του.[...].»

«Η παγκόσμια ιστορία συνίσταται στην πρόοδο της συνείδησης της ελευθερίας -μια πρόοδο την αναγκαιότητα της οποίας είναι έργο μας να κατανοήσουμε.»

(Hegel *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, ο.π., pp. 46, 54)

**Συσχετισμός της χεγκελιανής προς την καντιανή έννοια της ελευθερίας

***Η τομή της Γαλλικής Επανάστασης

3. Πώς πραγματώνεται η Ιδέα μέσα στην Ιστορία; Η διαλεκτική της Ιστορίας

(Περιοδολόγηση της Ιστορίας με βάση τη βαθμίδα πραγμάτωσης της έννοιας της ελευθερίας: Ανατολή, Ελλάδα-Ρώμη, Γερμανικός κόσμος /Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, ο.π., pp. 54, 129-131, 196-209)

-List der Vernunft (*σχόλιο για τη διάκριση του χεγκελιανού *List der Vernunft* προς τον καντιανό *List der Natur* και υπαινιγμός για έναν μαρξικό *List der Produktion*)

«Όλες οι εκφράσεις της ατομικής και εθνικής ζωής, στην αναζήτηση και πραγμάτωση των σκοπών τους, αποτελούν ταυτοχρόνως, μέσα και εργαλεία ενός υψηλότερου σκοπού και ενός ευρύτερου εγχειρήματος, το οποίο οι ίδιες αγνοούν και τον οποίο, ωστόσο, χωρίς συνείδηση διεκπεραιώνουν.»

(Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction, ο.π., p. 74)

«Κατά κανόνα, το μερικό είναι ανεπαρκές απέναντι στο καθολικό, ως εκ τούτου τα άτομα θυσιάζονται και εγκαταλείπονται. Η Ιδέα πληρώνει το φόρο που αξιώνουν η ύπαρξη και ο παροδικός κόσμος όχι με τις δικές της δυνάμεις, αλλά με τα πάθη των ατόμων.»

(Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction, ο.π., p. 89)

-Ιδέα και Πάθος

«[Η ιδέα και το ανθρώπινο πάθος] είναι το στημόνι και το υφάδι στον τάπητα της παγκόσμιας ιστορίας. Η Ιδέα ως τέτοια είναι η πραγματικότητα, και τα πάθη είναι ο βραχίων που την υπηρετεί. Αυτά είναι τα άκρα, και το κεντρικό σημείο, στο οποίο αυτά συναντώνται και στο οποίο ενώνονται, είναι το καθεστώς της ηθικής ελευθερίας.»

(Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction, ο.π., p. 71)

-Μεγάλοι άνδρες

(*σχόλιο για τη διάκριση του χεγκελιανού μεγάλου άνδρα προς τον χεγκελιανό φιλόσοφο)

«Μεγάλοι άνδρες της ιστορίας, θα μας πει ο Hegel, είναι αυτοί που συλλαμβάνουν αυτό το υψηλότερο γενικό καθολικό και το καθιστούν σκοπό τους. Είναι αυτοί που συνειδητοποιούν το σκοπό που είναι συμβατός προς την υψηλότερη έννοια του πνεύματος. Σε αυτή την έκταση μπορεί να αποκληθούν ήρωες.[...] Τέτοια άτομα, γνωρίζουν τι είναι αναγκαίο και επίκαιρο και έχουν μια βαθύτερη γνώση του περί τίνος πρόκειται. [...] Υπάρχει μια δύναμη [μέσα στους μεγάλους άνδρες] που είναι ισχυρότερη από τους ίδιους, ακόμη και αν τους φαίνεται σαν κάτι το εξωτερικό και το ξένο που έρχεται σε αντίθεση προς αυτό που συνειδητά πιστεύουν ότι επιθυμούν. Καθώς το πνεύμα στην περαιτέρω εξέλιξή του είναι η εσωτερική ψυχή όλων των ατόμων, ωστόσο αυτό παραμένει μη συνειδητό, μέχρις ότου οι μεγάλοι άνδρες το καλέσουν στη ζωή. Είναι το αληθινό αντικείμενο των βουλήσεων όλων των ανθρώπων, και είναι γι' αυτό το λόγο που ασκεί τέτοια δύναμη πάνω τους, έτσι ώστε να του παραδίδονται ακόμη και με το κόστος της άρνησης της συνειδητής βούλησής τους. Γι' αυτό οι άλλοι ακολουθούν αυτούς τους ψυχ-αγωγούς, γιατί αισθάνονται την ακαταμάχητη ισχύ του δικού τους εσωτερικού πνεύματος να τους έλκει προς την ίδια κατεύθυνση.»

(Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction, ο.π., pp. 84-85)

***Το μεγαλείο και η πτώση του Ναπολέοντα ως φορέα του παγκόσμιου πνεύματος και δυστυχισμένης συνείδησης**

«Είδα τον Αυτοκράτορα -αυτή την παγκόσμια ψυχή- ιππεύοντας έξω από την πόλη όλος αναγνώριση. Ήταν πράγματι μια θαυμάσια αίσθηση το να βλέπεις ένα τέτοιο άτομο, που, ευρισκόμενο εδώ σε ένα σημείο, έφιππο, εφορμά στον κόσμο και τον κυριαρχεί.»

(Hegel to Niethammer, October 13, 1806)

«Σπουδαία συμβάντα μας αποκαλύπτονται. Είναι φοβερό το θέαμα μιας ιδιοφυίας που καταστρέφει τον εαυτό της. Δεν υπάρχει τίποτε πιο τραγικό. Η όλη μάζα της μετριότητας, με την ακαταμάχητη δύναμη της μολυβένιας βαρύτητάς της, πιέζει σα μολύβι χωρίς σταματημό και συμφιλίωση, μέχρι να κατορθώσει να ρίξει στο δικό της επίπεδο ή και χαμηλότερα ό,τι είναι υψηλό. Το σημείο μεταστροφής του όλου, ο λόγος για τον οποίο αυτή η μάζα έχει ισχύ και -εν χορώ- επιβιώνει και παραμένει στην κορυφή, συνίσταται στο γεγονός ότι το μεγάλο άτομο πρέπει το ίδιο να δώσει στη μάζα το δικαίωμα να κάνει ό,τι κάνει, επιταχύνοντας έτσι την πτώση του.»

[Hegel to Niehammer, April 29, 1814]

(βλ. 1.περιγραφή του **μεγάλου άνδρα** από Κανελλόπουλο

2.διάκριση **ηθικολογικής και ηθικής αξιολόγησης του ρόλου του μεγάλου άνδρα στην Ιστορία** από Θεοδωρακόπουλο)

«Το κράτος είναι ένα οργανικό όλο, αλλά ηθικής φύσης. Η ελευθερία δεν είναι ζηλόφθονη· επιτρέπει στις επιμέρους όψεις του να προσλαμβάνουν διαφορετικές μορφές, καθώς το καθολικό παραμένει αρκετά ισχυρό, ώστε να διατηρεί την ενότητα ανάμεσα στο ίδιο και τους επιμέρους προσδιορισμούς του.»

«Το καλύτερο κράτος είναι αυτό στο οποίο επικρατεί ο μέγιστος βαθμός **ελευθερίας**. Αλλά αυτό εγείρει το ερώτημα τι συνιστά την πραγματικότητα της ελευθερίας. Η ελευθερία γίνεται συνήθως αντιληπτή ως η κατάσταση στην οποία παρεμβαίνει η υποκειμενική βούληση όλων των ατόμων στις πλέον σημαντικές υποθέσεις του κράτους. Σε αυτή την περίπτωση η υποκειμενική βούληση θεωρείται ως ο έσχατος και πλέον αποφασιστικός παράγοντας. Αλλά η φύση του κράτους συνίσταται στην ενότητα της αντικειμενικής και της καθολικής βούλησης, οπότε και η υποκειμενική βούληση αίρεται στο σημείο που απορρίπτει τη μερικότητα.»

(*Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, pp. 115-119)

4. Ποιο το υλικό πραγμάτωσης της έννοιας της ελευθερίας ως σκοπού της Ιστορίας;

«Το κράτος είναι η πραγμάτωση της συγκεκριμένης ελευθερίας. Η συγκεκριμένη ελευθερία συνίσταται σε αυτό, στο ότι η προσωπική ατομικότητα και τα μερικά συμφέροντα όχι μόνο επιτυγχάνουν την πλήρη ανάπτυξή τους και κερδίζουν τη ρητή αναγνώρισή τους για λογαριασμό τους [...], αλλά αφενός μεν μεταβαίνουν από τη δική τους συμφωνία στο καθολικό συμφέρον και, αφετέρου, γνωρίζουν και θέλουν το καθολικό· το αναγνωρίζουν ακόμη ως το δικό τους ουσιώδες πνεύμα· το προσλαμβάνουν ως το σκοπό και στόχο τους και ενεργοποιούνται στην επιδίωξή του. Το αποτέλεσμα είναι ότι το καθολικό δεν επικρατεί, ούτε ολοκληρώνεται, παρά μόνο διαμέσου των μερικών συμφερόντων και της συνεργασίας των επιμέρους γνώσεων και βουλήσεων· και παρομοίως τα άτομα δε ζουν ως ιδιωτικά πρόσωπα μόνο για τους δικούς τους σκοπούς, αλλά μέσα από την ίδια τη βούληση [των επιμέρους σκοπών] επιθυμούν το καθολικό στο φως του καθολικού, και η δραστηριότητά τους στοχεύει συνειδητά σε τίποτε άλλο παρά στον καθολικό σκοπό.» (§260)

«[Μόνον] ό,τι υπακούει το νόμο είναι ελεύθερο: διότι υπακούει τον εαυτό του και είναι αυτοδύναμο και συνεπώς ελεύθερο. Όταν το κράτος ή η πατρίδα συνιστά κοινότητα ύπαρξης, και όταν η υποκειμενική βούληση των ανθρώπων υποτάσσει τον εαυτό της σε νόμους, η αντίθεση ελευθερίας και αναγκαιότητας εξαφανίζεται.»

(*Hegel Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, p. 97)

«[Η **ελευθερία**] δε διαθέτει άμεση και φυσική ύπαρξη. Μένει να αποκτηθεί και να κερδηθεί με τη συνεχή διαμεσολάβηση της πειθαρχίας πάνω στις δυνάμεις της γνώσης και της βούλησης. [...] Αυτή είναι η αιώνια παρεξήγηση της ελευθερίας: ότι τη γνωρίζουμε μόνο με την απόλυτα τυπική και υποκειμενική έννοια, σε αφαίρεση από τα ουσιώδη αντικείμενα και τους σκοπούς της· έτσι, τα ένστικτα, οι επιθυμίες και τα πάθη - που ανήκουν από τη φύση τους αποκλειστικά στο μεμονωμένο άτομο- καθώς και η αυθαιρεσία και οι τυχαίες κλίσεις ταυτίζονται με την ελευθερία, ενώ κάθε περιορισμός που επιβάλλεται σε αυτές, αντιμετωπίζεται σαν περιορισμός στην ίδια την ελευθερία. Αντιθέτως, αυτοί οι περιορισμοί είναι μάλλον όροι 'εκ των ων ουκ άνευ', υπό τους οποίους προκύπτει η απελευθέρωση, ενώ η κοινωνία και το κράτος είναι η κατάσταση μέσα στην οποία η ελευθερία μπορεί να πραγματοποιηθεί.»

(Hegel *Lectures on the Philosophy of World History. Introduction*, p. 99)

«Το καθολικό πρέπει να προωθείται, αλλά η υποκειμενικότητα από την άλλη πλευρά πρέπει να φθάνει στην πλήρη και ζωντανή ανάπτυξή της. Είναι μόνο όταν και οι δύο αυτές στιγμές διατηρούνται εν ισχύι, που το κράτος μπορεί να θεωρείται αρθρωμένο και γνήσια οργανωμένο.» (§260-προσθήκη)

«Τα μερικά συμφέροντα δεν πρέπει να παραμερίζονται ή να εξαλείφονται εξ ολοκλήρου. Αντιθέτως, πρέπει να τίθενται **σε αντιστοιχία με το καθολικό**, και κατ'αυτόν τον τρόπο τόσο αυτά, όσο και το καθολικό διατηρούνται.» (§261-παρατήρηση)

«Σε αντίστιξη προς τις σφαίρες των ιδιωτικών δικαιωμάτων και της ιδιωτικής ευημερίας (οικογένεια, κοινωνία των ιδιωτών), το κράτος είναι από μια άποψη μια εξωτερική αναγκαιότητα και η υψηλότερη αυθεντία τους· η φύση του είναι τέτοια, που οι δικοί τους νόμοι και συμφέροντα υπάγονται σε αυτό και εξαρτώνται από αυτό. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, αποτελεί το σκοπό, που είναι εμμενής σε αυτές, και η δύναμή του έγκειται στην **ενότητα του δικού του καθολικού σκοπού και στόχου με τα μερικά συμφέροντα των ατόμων**, κατά το γεγονός ότι τα άτομα έχουν καθήκοντα σε σχέση προς το κράτος σε αντιστοιχία προς τα δικαιώματα που έχουν απέναντί του.» (§261)

5. Η διαλεκτική του πολέμου και η χίμαιρα της αιώνιας ειρήνης

-Έθνος οδηγός και το πνεύμα του έθνους (*σύγκριση με το χερντεριανό έθνος)

«Ένα έθνος δεν εκκινεί όντας κράτος. Η μετάβαση από μια οικογένεια, μια ορδή, μια φυλή, ένα πλήθος κτλ. σε πολιτικές συνθήκες είναι η πραγμάτωση της Ιδέας με τη μορφή του έθνους.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §349]

«Ένα έθνος-κράτος είναι πνεύμα στην ορθολογικότητα της υπόστασής του και άμεση πραγματικότητα. Είναι, συνεπώς, η απόλυτη ισχύς επί της γης.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §330]

«Κάθε στάδιο της παγκόσμιας ιστορίας συνιστά την παρουσία μιας αναγκαίας στιγμής στην Ιδέα του παγκόσμιου πνεύματος, και αυτή η στιγμή αποκτά το απόλυτο δικαίωμά της σε αυτή τη βαθμίδα. Το έθνος, η ζωή του οποίου ενσαρκώνει αυτή τη στιγμή, διασφαλίζει την καλή τύχη και φήμη του, και οι ενέργειές του καρποφορούν.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §345]

Οι συγκεκριμένες Ιδέες, τα πνεύματα των εθνών, έχουν την αλήθεια τους και τη μοίρα τους στη συγκεκριμένη Ιδέα που συνιστά απόλυτη καθολικότητα, δηλαδή παγκόσμιο πνεύμα. Γύρω από το θρόνο του,

στέκονται ως εκτελεστές της διαδικασίας πραγμάτωσής του [τα πνεύματα των εθνών] ως σημεία και στολίδια του μεγαλείου του.
[Φιλοσοφία του Δικαίου §352]

-Πόλεμος

«Αυτή η **εσωτερική διαλεκτική της κοινωνίας των ιδιωτών** την οδηγεί [...] να ωθήσει πέραν των ορίων της και να αναζητήσει αγορές, και συνεπώς τα αναγκαία μέσα επιβίωσής της, σε άλλες χώρες που είναι είτε ελλειμματικές σε αγαθά που υπερπαρήγαγε είτε γενικά καθυστερημένες στη βιομηχανία κτλ.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §246]

«Όπως σημείωσα αλλού, ο **πόλεμος** έχει μεγάλη σπουδαιότητα, διότι με τη λειτουργία του συντηρεί την **ηθική υγεία των λαών** που αδιαφορούν για τη στασιμότητα των πεπερασμένων σταθμών' όπως ακριβώς το φύσημα των ανέμων προστατεύει τη θάλασσα από τη μετατροπή της σε τέλμα που θα ήταν αποτέλεσμα μιας παρατεταμένης ηρεμίας, έτσι και η διαφθορά των εθνών θα ήταν το προϊόν μιας παρατεταμένης και, μάλιστα, "διαρκούς" ειρήνης.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §324R]

«**Δεν υπάρχει Πραίτωρ να δικάσει ανάμεσα σε κράτη** στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να υπάρξει ένας διαιτητής ή μεσολαβητής, αλλά ακόμη και αυτός ασκεί τις λειτουργίες του μόνο συγκυριακά, δηλαδή σε εξάρτηση προς τις ειδικές βουλήσεις των αντιμαχομένων. Ο Kant είχε την ιδέα της διασφάλισης "αιώνιας ειρήνης" από μια Ένωση των Εθνών, προκειμένου να ρυθμίζεται κάθε αμφισβήτηση. Επρόκειτο να είναι μια εξουσία αναγνωρισμένη από κάθε ατομικό κράτος και να διαιτητεύει σε όλες τις περιπτώσεις διαφωνίας, προκειμένου να καθιστά αδύνατο για τους αντιμαχόμενους να καταφεύγουν στον πόλεμο για να τις διευθετούν. Αυτή η ιδέα προϋποθέτει συμφωνία ανάμεσα σε κράτη' κάτι τέτοιο θα στηρίζονταν σε ηθικούς, θρησκευτικούς ή άλλους λόγους και σκέψεις, αλλά σε κάθε περίπτωση θα εξαρτιόταν σε τελική ανάλυση από μία ειδική κυρίαρχη βούληση , και για το λόγο αυτό θα παρέμενε μολυσμένο με τυχειότητα.»

[Φιλοσοφία του Δικαίου §333]

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ 1η

Χεγκελιανή Φιλοσοφία της Ιστορίας και Γαλλική Επανάσταση

- Φαινομενολογία του Πνεύματος §§582-595
- Φιλοσοφία του Δικαίου §§5 [+A], 258
- Φιλοσοφία της Ιστορίας (ΜΕΡΟΣ IV, ΤΜΗΜΑ III, ΚΕΦΑΛΑΙΟ III)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Habermas, J., "Hegel's Critique of the French Revolution", *Theory and Practice*, Polity Press, Cambridge 1988, pp. 121-141.
- Hyppolite, J., "The Significance of the French Revolution in Hegel's *Phenomenology*", pp. 35-69.
- Ritter, J., *Hegel and the French Revolution, Essays on the Philosophy of Right*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 1984.
- Schmidt, J., "Cabbage Heads and Gulps of Water: Hegel on the Terror", *Political Theory*, February 1998, vol.26, N°1, pp. 4-32.
- Shanks, A., *Hegel's Political Theology*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, pp. 114-116.
- Solomon, R.C., *In the Spirit of Hegel*, Oxford University Press, Oxford 1985, pp.559-564.
- Suter, J.-F., "Burke, Hegel and the French Revolution", στο Z.A.Pelczynski (ed.), *Hegel's Political Philosophy, problems and perspectives*, Cambridge University Press, Cambridge 1971, pp. 52-72.
- Taylor, Ch., *Hegel and Modern Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1974, pp. 100-125
- Wokler, R., "Contextualizing Hegel's Phenomenology of the French Revolution and the Terror", *Political Theory*, February 1998, vol. 26, N°1, pp. 33-55.

1. Ο πλατωνικός δεσποτισμός και ο ατομικισμός των νεοτέρων χρόνων

Ο Πλάτων στην *Πολιτεία* του κάμει το κάθε τι να εξαρτάται από την κυβέρνηση, και καθιστά το χαρακτήρα αρχή του κράτους· από αυτή την άποψη, δίνει την έμφαση στην παιδεία. Η νεότερη θεωρία αντιτίθεται διαμετρικά σε αυτό, ανάγοντας τα πάντα στην ατομική βούληση. Αλλά με τον τρόπο αυτό δεν έχουμε οποιαδήποτε διασφάλιση ότι η προκείμενη βούληση έχει τον ορθό χαρακτήρα που είναι ουσιώδης για τη σταθερότητα του κράτους.

Είναι λοιπόν σε συνάρτηση προς αυτές τις αφετηριακές σκέψεις που πρέπει να ανιχνεύσουμε την πορεία της Γαλλικής Επανάστασης και την αναδιαμόρφωση του κράτους σε συμφωνία προς την Ιδέα του Δικαίου. (*Φιλοσοφία της Ιστορίας*)

2. Η αρχή και το τέλος της επαναστατικής κυβέρνησης

Θεωρητικά, [η κυβέρνηση] απορρέει από το λαό· στην πραγματικότητα από την Εθνοσυνέλευση και τις Επιτροπές. Οι δυνάμεις που τώρα κυριαρχούν είναι οι αφηρημένες αρχές -η Ελευθερία, και όπως υπάρχει μέσα στα όρια της υποκειμενικής βούλησης- η Αρετή. [...] Η Αρετή είναι σε αυτή την περίπτωση μια αφηρημένη αρχή και διακρίνει τους πολίτες σε δύο τάξεις -σε εκείνους που διάκεινται ευνοϊκά απέναντί της και σε εκείνους που όχι. Αλλά η διάθεση μπορεί να αναγνωρισθεί και να κριθεί μόνον από τη διάθεση. Αναδύεται, λοιπόν, η υποψία· αλλά από τη στιγμή που η αρετή υπόκειται στην υποψία, έχει ήδη καταδικαστεί. Η υποψία απέκτησε μια τρομακτική δύναμη και οδήγησε στο ικρίωμα το μονάρχη, η υποκειμενική βούληση του οποίου είναι η θρησκευτική συνείδηση ενός καθολικού. Ο Ροβεσπιέρος έθεσε ως ανώτερη την αρχή της Αρετής, και μπορεί να ειπωθεί ότι με αυτόν τον άνδρα η Αρετή ήταν μια πραγματικότητα. Η Αρετή και ο Τρόμος συνιστούσαν ημερήσια διάταξη, καθώς η υποκειμενική αρετή, η ισχύς της οποίας βασίζεται στο χαρακτήρα και μόνο, φέρνει μαζί της την πιο φοβερή τυραννία. Ασκήει την

εξουσία της χωρίς νομικές τυπικότητες, και η τιμωρία που επιβάλλει είναι εξίσου απλή –θάνατος. Αυτή η τυραννία δεν μπορούσε να διαρκέσει, καθώς όλα τα συμφέροντα, όλες οι κλίσεις, ο ίδιος ο λόγος επαναστάτησαν εναντίον αυτής της τερατωδώς συνεπούς Ελευθερίας, η οποία στη συγκεντρωτική έντασή της εξέφρασε ένα τόσο φανατικό σχήμα. (Φιλοσοφία της Ιστορίας)

3. Από το Διευθυντήριο στο Ναπολέοντα

Η απόλυτη αναγκαιότητα μιας κυβερνητικής εξουσίας οδηγεί από το ασταθές Διευθυντήριο των Πέντε στον Αυτοκράτορα Ναπολέοντα:

[Καθιέρωσε] τον εαυτό του ως ατομική βούληση στην κεφαλή του κράτους: γνώριζε πώς να κυβερνά, και σύντομα ρύθμισε τις εσωτερικές υποθέσεις της Γαλλίας. Τους δικηγόρους, τους ιδεολόγους, τους ανθρώπους των αφηρημένων αρχών, που επιχειρούσαν να προβάλουν τους εαυτούς τους εξάπτεστε, και η ισχύς της δυσπιστίας αντικαταστάθηκε από εκείνη του σεβασμού και του φόβου. (Φιλοσοφία της Ιστορίας)

4. Από τον Ναπολέοντα και την Παλινόρθωση στη 'στιγμή' του Φιλελευθερισμού

Ο φιλελευθερισμός, που ξεκινώντας από τη Γαλλία επεκτείνεται στην υπόλοιπη Ευρώπη, συνιστά την αποθέωση της 'ατομικιστικής αρχής', «αυτής που επιμένει στην ισχύ των ατομικών βουλήσεων». Ως εκ τούτου, η κινητικότητα και η αναταραχή συνεχίζονται, αποτελώντας το πρόβλημα με την επίλυση του οποίου δεν μπορεί παρά να ασχοληθεί πλέον η Ιστορία και να κατανοήσει η Φιλοσοφία.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Joachim Ritter

-Η στάση του Hegel απέναντι στη Γαλλική Επανάσταση αποδεικνύεται διαλεκτική: αφενός μεν θεωρεί την Επανάσταση αναγκαία στιγμή στην πορεία του Παγκόσμιου Πνεύματος (άρα αντιμάχεται την Παλινόρθωση), αφετέρου θεωρεί ότι η Επανάσταση θέτει ζητήματα που δεν είναι σε θέση να επιλύσει (άρα δεν αρκείται στην Επανάσταση).

-Το θεμελιώδες ζήτημα που έθεσε, χωρίς να είναι σε θέση να επιλύσει, η Γαλλική Επανάσταση είναι αυτό της ελευθερίας:

Ανέδειξε την ελευθερία ως (φυσικό) δικαίωμα

Δεν κατόρθωσε να διασφαλίσει ιστορικά/ πολιτικά την ελευθερία ως δυνατότητα του ανθρώπου να είναι ο εαυτός του.

-Ο Hegel αντιμάχεται την καντιανή ερμηνεία της Γαλλικής Επανάστασης και τον καντιανό καθαρό πρακτικό λόγο: Τα προβλήματα που έθεσε η Επανάσταση δε διαβάζονται στα σημάδια ότι το ανθρώπινο γένος βαδίζει σταθερά προς την πρόοδο, ούτε παραπέμπουν στον καθαρό σχεδιασμό ενός νέου κόσμου. Η αφετηρία της Επανάστασης εντοπίζεται μέσα στους κόλπους της κοινωνίας των ιδιωτών, που διεκδικεί την αποδέσμευσή της από τους φραγμούς του φεουδαρχικού παρελθόντος και του Παλιού Καθεστώτος.

Jürgen Habermas

-Ο Hegel πανηγύρισε τη Γαλλική Επανάσταση, προκειμένου να την ξορκίσει: «Μόνον αφού την είχε προσδέσει σταθερά στην παλλόμενη καρδιά του παγκόσμιου πνεύματος, αισθάνθηκε αρκετά ασφαλής.»

-Ο Hegel πανηγυρίζει στο πρόσωπο του Ναπολέοντα όχι απλά το θρίαμβο του Παγκόσμιου Πνεύματος, αλλά και εκείνο του ίδιου του Ναπολέοντα επί του Ροβεσπιέρου. Είναι η στιγμή που οι θεσμοί νικούν την επανάσταση, η στιγμή που η ζέουσα επαναστατική πραγματικότητα επιτέλους παγώνει, θεσμοποιείται. (Ναπολεόντειος Κώδικας)

-Με αυτή την έννοια, «ο Hegel επιθυμεί την επαναστατικοποίηση της πραγματικότητας χωρίς οποιουσδήποτε επαναστάτες. [...] Ο Hegel καθιστά την επανάσταση καρδιά της φιλοσοφίας του, προκειμένου να διαφυλάξει τη φιλοσοφία από το να γίνει προαγωγός της επανάστασης.»

Jean Hyppolite

-«Το κριτήριο της νέας εποχής δεν είναι τίποτε άλλο από την αρχή του Rousseau και του Kant, δηλαδή την αρχή της Απόλυτης Ελευθερίας.»

(*Με μια διαφορά: ό, τι για τον Kant ήταν Ιδέα, ρυθμιστική αρχή, ο Robespierre και οι Ιακωβίνοι επιχείρησαν να το πραγματώσουν βιάζοντας την Ιστορία και τρομοκρατώντας τον άνθρωπο. -σημ. δική μας.

«Ανάμεσα στους Γερμανούς η άποψη της Απόλυτης Ελευθερίας δεν προσέλαβε άλλη όψη πέραν αυτής της ήρεμης θεωρίας, αλλά οι Γάλλοι επιθύμησαν να της προσδώσουν πρακτική συνέπεια.» Hegel, *Φιλοσοφία της Ιστορίας*)

-Σύμφωνα με τις επιταγές του Rousseau, στη νέα κοινωνία δεν επιτρέπεται να υπάρχουν ομάδες, αν πρόκειται να εκφραστεί αυθεντικά η γενική βούληση. Μόνον άτομα, ένα πλήθος μεμονωμένων ατόμων, που ο δεσμός του συνίσταται στη γενική βούληση. Αλλά αν η κυβέρνηση, όπως πιστεύει ο Hegel είναι απόλυτη αναγκαιότητα, μία τουλάχιστον ομάδα, και μάλιστα φορτωμένη υποψία και, ως εκ τούτου, εμπνέουσα φόβο και ασκούσα τρόμο, θα υπάρχει. Δεν υπάρχουν πλέον ιδιώτες, αλλά μόνον πολίτες:

Εν συντομία, το μέγα μεταφυσικό γεγονός [έκφραση του Hegel για τη Γαλλική Επανάσταση -σημ. δική μας] που έγινε πράξη το έτος 1794 υπήρξε η πλήρης πραγμάτωση της Απόλυτης Ελευθερίας και η δημιουργία μιας νέας σχέσης πολιτικής και θανάτου. Μια καθολική δημοκρατία αναδύθηκε, αλλά ως το ακριβές αντίθετο από αυτό που ισχυρίστηκε ότι θα είναι. Μετατράπηκε σε εκδήλωση του πιο κυριολεκτικού ολοκληρωτισμού ή αντι-φιλελεύθερης δημοκρατίας, δεδομένου ότι απορρόφησε εξ ολοκλήρου το ιδιωτικό άτομο σε πολίτη και ανήγαγε την υπερβατική θρησκεία σε θρησκεία του κράτους.

-Με τη διαμεσολάβηση της πανουργίας του Λόγου με το πρόσωπο του Ναπολέοντα, το κράτος επιστρέφει ανανεωμένο: «Η συνέπεια κάθε επανάστασης, δείχνει να πιστεύει ο Hegel, είναι απλά η ενδυνάμωση του κράτους.»

ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ 2η

Χεγκελιανή Φιλοσοφία της Ιστορίας και σύγχρονες θεωρίες για το τέλος της Ιστορίας

1. Ο Hegel και η έννοια του τέλους της Ιστορίας

Είμαστε τώρα και -ελπίζουμε για πάντα- ασφαλείς απέναντι σε όλη την [τρέχουσα] ταραχή. Αλλά αυτοί παραμένουν ανήσυχοι καιροί, κατά τη διάρκεια των οποίων κάθε τι που προηγουμένως εθεωρείτο σταθερό και ασφαλές δείχνει να παραπαίει. [Hegel to Christiane Hegel, January 18, 1831]

-Διάκριση τέλους/σκοπού [Zweck] και τέλους/λήξης [Ende]: Ο Hegel ασχολείται ουσιαστικά με την πρώτη εκδοχή.

-Η Γαλλική Επανάσταση του 1789 σηματοδοτεί ταυτόχρονα ένα τέλος και μια αρχή με την πολιτική απελευθέρωση της ατομικότητας: θέτει το πρόβλημα της ελευθερίας με πολιτικούς όρους, αλλά δεν το επιλύει.

-Το τέλος/σκοπός της Ιστορίας αποτυπώνεται στη βαθμίδα του κράτους ως θεσμοποίησης του αντικειμενικού πνεύματος, όπως περιγράφεται από το φιλόσοφο στη *Φιλοσοφία του Δικαίου* του. [§§257, 260]

-Στο επίπεδο της παγκόσμιας Ιστορίας δεν υπάρχει τέλος/λήξη: η διαλεκτική του πολέμου → η έννοια του παγκόσμιου κράτους δεν είναι χεγκελιανή

-Η διαλεκτική της Ιδέας δεν ολοκληρώνεται στη βαθμίδα του αντικειμενικού πνεύματος. Προωθείται στη στιγμή του απόλυτου πνεύματος: Τέχνη, Θρησκεία, Φιλοσοφία.

2. Ο Nietzsche και ο γερμανικός ιστορισμός

Στ' αλήθεια σε παραλύει και σε γεμίζει θλίψη η πίστη πως είσαι στερνός επίγονος των περασμένων εποχών' είναι ωστόσο φοβερό και καταστροφικό όταν κάποια στιγμή, μ' ένα θρασύ αναποδογύρισμα, μια τέτοια πίστη θεοποιεί αυτό το στερνό επίγονο και τον ανάγει σε αληθινό νόημα και σκοπό όλων όσα έχουν συμβεί ίσαμε τώρα, όταν η άθλια γνώση του εξομοιώνεται με την ολοκλήρωση της παγκόσμιας ιστορίας.[...]

Αυτή την εγελιανή εκδοχή της ιστορίας την έχουν αποκαλέσει σκωπτικά διαβίωση του Θεού επάνω στη Γη -ο οποίος όμως Θεός, από τη μεριά του, μόνο διαμέσου της ιστορίας πλάθεται. Αλλά αυτός ο Θεός έγινε διάφανος και κατανοητός στον ίδιο τον εαυτό του μόνο μέσα στα αυλάκια του εγελιανού εγκεφάλου και έχει κιόλας ανεβεί όλα τα διαλεκτικώς δυνατά σκαλοπάτια του δικού του γίγνεσθαι έως την αυτοαποκάλυψή του, έτσι ώστε το αποκορύφωμα και το καταληκτικό σημείο της κοσμικής διαδικασίας να ταυτίζεται, για τον Hegel, με τη δική του ζωή στο Βερολίνο. Θα 'πρεπε μάλιστα να είχε πει ότι ύστερα από αυτόν όλα τα πράγματα ουσιαστικά είναι απλώς ένα μουσικό κλείσιμο στο ρόντο της παγκόσμιας ιστορίας ή, πιο σωστά, όλα τους θα 'πρεπε να αξιολογηθούν ως περιττά. Αυτό δεν το είπε, κι έτσι φύτεψε στις γενιές που ζυμώθηκαν μαζί του εκείνον το θαυμασμό για τη 'δύναμη της ιστορίας', ο οποίος στην πράξη μετατρέπεται ανά πάσα στιγμή σε σκέτο θαυμασμό της επιτυχίας και οδηγεί στην ειδωλολατρία του πραγματικού. [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, (Εισαγωγή-μετάφραση-σημειώσεις: Ν.Μ.Σκουτερόπουλος), Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1993, σσ. 82-83.]

Αν η ιστορία δεν ήταν τίποτε άλλο παρά 'το κοσμικό σύστημα του πάθους και της πλάνης', ο άνθρωπος θα έπρεπε να τη διαβάσει έτσι όπως ο Goethe συνιστούσε να διαβάζεται ο *Βέρθερος*, ωσάν δηλαδή να του φώναζε η ιστορία: «Να είσαι άντρας και να μη με ακολουθήσεις». Αλλά, ευτυχώς, η ιστορία διατηρεί στη μνήμη της και εκείνους τους μεγάλους μαχητές που πολέμησαν *ενάντια στην ιστορία*, δηλαδή ενάντια στην τυφλή δύναμη του πραγματικού, και έτσι διαπομπεύει τον ίδιο της τον εαυτό καθώς αναδεικνύει ως τις κατεξοχήν ιστορικές φύσεις ακριβώς όσους πολύ λίγο ενδιαφέρονταν για το «έτσι είναι» προκειμένου, αντίθετα, να ακολουθήσουν με περήφανη χαρά το «έτσι πρέπει να είναι». [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σ. 85]

Αντικρίζοντας σαν ένα θαύμα τον τεράστιο δρόμο που έχει ήδη διανύσει ο άνθρωπος, νιώθει ίλιγγο μπροστά στο ακόμη πιο εκπληκτικό θαύμα, μπροστά στο μοντέρνο άνθρωπο που μπορεί να επισκοπήσει αυτή την πορεία. Στέκεται όρθιος και περήφανος

πάνω στην πυραμίδα της κοσμικής διαδικασίας. Αποθέτοντας πάνω εκεί ψηλά ως τελευταίο λιθάρι τη γνώση του, δίνει την εντύπωση ότι φωνάζει στη φύση γύρω που αφουγκράζεται: «Φτάσαμε στο στόχο μας, εμείς είμαστε η ολοκλήρωση της φύσης».

Υπερφίαλε Ευρωπαίε του δέκατου ένατου αιώνα, παραληρείς! Η γνώση σου δεν ολοκληρώνει τη Φύση, αλλά απλώς θανατώνει τη δική σου. Μέτρησε έστω μια φορά τα ύψη σου στη γνώση με τα βάθη σου στην πράξη. Βέβαια, με τις ακτίνες της γνώσης σκαρφαλώνεις ψηλά ως τον ουρανό, αλλά συνάμα γκρεμίζεσαι στο χάος. [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σ. 86]

Όχι, ο σκοπός της ανθρωπότητας δεν είναι δυνατόν να βρίσκεται στο τέλος αλλά μόνο στα ανώτατα μόνον δείγματά της. [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σ. 93]

[Τις μάζες μπορεί] να τις δει [κανείς] ως θολά αντίγραφα των μεγάλων ανδρών φτιαγμένα πάνω σε κακό χαρτί με φθαρμένα υλικά, δεύτερον ως αντίσταση στους Μεγάλους και τέλος ως εργαλεία των Μεγάλων- κατά τα λοιπά να τις πάρει ο διάβολος και η στατιστική! Τι; Η στατιστική αποδεικνύει ότι στην ιστορία υπάρχουν νόμοι; Νόμοι; Ναι, αποδεικνύει πόσο χυδαία και αηδιαστικά ομοιόμορφες είναι οι μάζες [...]

[Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σ. 95]

-Οπτικές πάνω στην Ιστορία: ανιστορική, ιστορική, υπεριστορική [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σσ. 17-26, 106-107]

-Είδη της Ιστορίας: μνημειακό, αρχαιολογικό, κριτικό [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σσ. 27-40]

-Ενάντια στον γερμανικό ιστορισμό: αποκλίσεις και συγκλίσεις προς τον Hegel

-Ο τελευταίος άνθρωπος και ο υπεράνθρωπος [Νίτσε, *Ιστορία και Ζωή*, ο.π., σσ. 87-99]

3. Ο Kojève και το τέλος της Ιστορίας

3.1. Η χεγκελιανή διαλεκτική αφέντη-δούλου και ο αγώνας για αναγνώριση

Είμαι αληθινά ελεύθερος μόνον όταν και ο άλλος είναι ελεύθερος και αναγνωρίζεται από μένα ελεύθερος, Αυτή η ελευθερία του ενός μέσα στον άλλο ενώνει τους ανθρώπους με εσωτερικό τρόπο, ενώ οι ανάγκες και η αναγκαιότητα τους συνδέει μόνον εξωτερικά. [Φιλοσοφία του πνεύματος, §431 Zusatz]

-Φαινομενολογία του Πνεύματος §§178-196

Η σχέση των δύο αυτοσυνειδήσεων είναι λοιπόν έτσι προσδιορισμένη, ώστε αυτές να επιβεβαιώνονται προς τον εαυτό τους όσο και προς αλλήλας μέσα από τον αγώνα ζωής και θανάτου. [...] Και μόνο μέσω της διακινδύνευσης της ζωής κερδίζεται η ελευθερία [...]. §187

-Φιλοσοφία του Πνεύματος §§430-438

[Η διαδικασία της αναγνώρισης] είναι μια διαδικασία μάχης. §431

Η μάχη της αναγνώρισης είναι αγώνας ζωής και θανάτου. §432

Η απόλυτη κατάδειξη της ελευθερίας στον αγώνα για αναγνώριση είναι ο θάνατος. [Αλλά] όταν ο ένας από τους δύο μαχητές που μάχονται για αμοιβαία αναγνώριση υποκύπτει, ουδεμία αναγνώριση επιτυγχάνεται, διότι ο επιζήσας απολαμβάνει τόσο λίγη αναγνώριση όσο και ο νεκρός. Συνεπώς, ο θάνατος αναδεικνύει μια νέα και μεγαλύτερη αντίφαση, έτσι ώστε αυτοί που μαχόμενοι απέδειξαν την εσωτερική ελευθερία τους, δεν έφθασαν σε μian ύπαρξη στην οποία η ελευθερία αναγνωρίζεται. §432 Zusatz

Ενώ ο ένας από τους μαχητές προτιμά τη ζωή, διατηρεί την ατομική αυτοσυνειδησία του, αλλά εγκαταλείπει την αξίωσή του για αναγνώριση, τη στιγμή που ο άλλος διατηρεί την αυτό-επιβεβαίωσή του και αναγνωρίζεται από τον προηγούμενο ως ανώτερός του. Έτσι αναδύεται το καθεστώς του αφέντη και του δούλου. §433

Μόνον όταν ο δούλος γίνεται ελεύθερος, τότε και ο αφέντης επίσης γίνεται εξ ολοκλήρου ελεύθερος. §436 Zusatz

3.2. Οι θέσεις του Κοζένη για το τέλος της Ιστορίας

- Απόλυτη ελευθερία και τρόμος [p. 141 ff.]
- Καθολικό-ομογενές κράτος [p.145 ff.]
- [Παραλλαγές καθολικού-ομογενούς κράτους] [pp. 436-437]
- Το δίδυμο Ναπολέον-Hegel [pp.147-148]
- Ελευθερία=Αρνητικότητα=Δράση=Ιστορία [pp. 435, 483 ff.]
- Αφέντης και δούλος: Ιστορικότητα και Ιστορία [p. 496 ff.]
- Ατομικότητα [p. 508 ff.]
- Θάνατος [p. 523 ff.]

4. Ο Fukuyama και το τέλος της Ιστορίας

ΚΥΚΛΟΣ 5^{ος}

Η φιλοσοφία της Ιστορίας του Marx

I. Εργοβιογραφικά στοιχεία

5 Μαΐου 1818: Γεννιέται στην πρωσική πόλη Trier*.

*υπό γαλλική κατοχή από το 1795-1814

**Αστικής καταγωγής: ο πατέρας του δικηγόρος, εβραϊκού θρησκευματος και διαφωτιστικής παιδείας, που βαπτίστηκε στη συνέχεια χριστιανός

1830-1835 Γυμνασιακές σπουδές στο Γυμνάσιο του Trier "Friedrich Wilhelm"

1835 Εγγράφεται ως φοιτητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βόννης.

1836 Μετεγγράφεται στο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου

Ίδρυση στο Παρίσι της «Ένωσης των Δικαίων»

1838 Πεθαίνει ο πατέρας του, Heinrich Marx.

1838-1841 Εκπονεί τη διδακτορική διατριβή του «Για τη Διαφορά της δημοκράτειας και επικούρειας φυσικής φιλοσοφίας».

(1840) Θάνατος του Φρειδερίκου Γουλιέλμου III και άνοδος στο θρόνο του Φρειδερίκου Γουλιέλμου IV

1841 Ολοκληρώνει τις πανεπιστημιακές σπουδές στο Βερολίνο και ανακηρύσσεται διδάκτορας του Πανεπιστημίου της Ιένας.

1842 Γνωρίζει τον Friedrich Engels

Μετακινείται στην Κολωνία και αναλαμβάνει αρχισυντάκτης της *Rheinische Zeitung*.

1843 Νυμφεύεται την Jenny von Westphalen

Εγκαθίσταται στο Παρίσι και αρθρογραφεί για τα *Deutsch-Französische Jahrbücher*.

1844 Γνωριμία με τους γερμανούς εμικρέδες στο Παρίσι και πρώτες μελέτες στην πολιτική οικονομία

1845 Απελαύνεται από το Παρίσι. Εγκαθίσταται στις Βρυξέλλες.

Ταξιδεύει μαζί με τον Engels στο Λονδίνο και στο Manchester.

1846 Ιδρύει με τον Engels την «Κομμουνιστική Επιτροπή Αλληλογραφίας».

1847 Εντάσσεται στην «Ένωση των Δικαίων» και συμμετέχει στο δεύτερο συνέδριο της διαδόχου της, «Ένωσης των Κομμουνιστών».

1848 Έκδοση του Κομμουνιστικού Μανιφέστου

Επαναστατικά κινήματα ανά την Ευρώπη

Επιστρέφει για λίγο στο Παρίσι και μεταβαίνει στη συνέχεια στην Κολωνία.

Εκδίδει τη *Neue Rheinische Zeitung*.

1849 Απελαύνεται από την Πρωσία. Μετακινείται για λίγο στο Παρίσι και εγκαθίσταται στη συνέχεια στο Λονδίνο.

Αφοσιώνεται στην κριτική της πολιτικής οικονομίας.

1864 Παίζει καθοριστικό ρόλο στην ίδρυση της Διεθνούς Ένωσης Εργατών (Α! Διεθνής)

1871 Γαλλική Κομμούνα στο Παρίσι

1881 Πεθαίνει η γυναίκα του Jenny.

1883 Πεθαίνει η κόρη του Jenny.

18 Μαρτίου 1883 Πεθαίνει στο Λονδίνο.

Από τα έργα του, ως ιδιαίτερος σημαντικά από φιλοσοφικοϊστορική άποψη, επισημαίνουμε τα εξής:

1844 *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα*

1845 *Αγία Οικογένεια*

1846 *Η Γερμανική Ιδεολογία*

1848 *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*

1850 *Ταξικοί Αγώνες στη Γαλλία*

1852 *Η 18^η Brumaire του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*

1857 *Grundrisse*

1867 *Το Κεφάλαιο*

1871 *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Γαλλία*

1875 *Κριτική του Προγράμματος της Gotha*

II. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

- Αξελός, Κ., *Ο Μαρξ στοχαστής της τεχνικής*, Εκδόσεις Καστανιώτη, (Μετάφραση: Τ.Αθανασόπουλος), Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Καστοριάδης, Κ., *Η Φαντασιακή Θέσμιση της Κοινωνίας*, (Επιμέλεια μετάφρασης: Κ.Σπαντιδάκης), Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1985.
- Μερλώ-Ποντύ, Μ., *Οι περιπέτειες της διαλεκτικής*, (Μετάφραση: Μπ. Λυκούδης), Εκδόσεις ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1984.
- Μέσαρος, Ι., *Η Θεωρία του Μαρξ για την Αλλοτρίωση*, (Μετάφραση: Ε. Κωνσταντέλου), Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1974.
- Μπαλιμπάρ, Ε., *Η φιλοσοφία του Μαρξ*, (Μετάφραση-επιμέλεια: Α.Στυλιανού), Εκδόσεις νήσος, Αθήνα 1995.
- Παπαϊωάννου, Κ., *Κράτος και Φιλοσοφία, Ο Διάλογος Μαρξ-Χέγκελ*, (Εισαγωγή-επιμέλεια: Γ. Καραμπελιάς), Εναλλακτικές Εκδόσεις «Κομμούνα», Αθήνα 1990.
- Παπαϊωάννου, Κ., *Κράτος και Τεχνική, Ο Διάλογος Μαρξ-Χέγκελ (II)*, (Εισαγωγή-επιμέλεια: Γ. Καραμπελιάς), Εναλλακτικές Εκδόσεις «Κομμούνα», Αθήνα 1994.
- Althusser, L., *Positions*, Éditions Sociales, Paris 1976.
- Avineri, S., *The Social and Political Thought of Karl Marx*, Cambridge University Press, Cambridge 1968.
- Cohen, G.A., *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, Oxford University Press, Oxford 1978.
- Lukács, G., *History and Class Consciousness*, Merlin Press, London 1974.
- Μαρκούζε, Χ., *Λόγος και Επανάσταση*, (Μετάφραση: Γ. Λυκιαρδόπουλος) ύψιλον/βιβλία, Αθήνα 1985.
- Ollman, B., *Alienation, Marx's Conception of Man in Capitalist Society*, Cambridge University Press, Cambridge 1971.
- Popper, K.R., *The Open Society and its Enemies*, Routledge, London and New York 1966(1945), volume 2(Hegel & Marx).

III. Η ΥΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΟΥ MARX ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Η **εμπειρική παρατήρηση** πρέπει σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση να μας δείξει εμπειρικά, και χωρίς οποιαδήποτε μυθοποίηση και θεωρητικολογία, τη **σύνδεση της κοινωνικής και πολιτικής δομής με την παραγωγή**. [...] Όπου σταματάει η θεωρία -στην πραγματική ζωή- εκεί αρχίζει η πραγματική, **θετική επιστήμη**: η έκθεση της πρακτικής δραστηριότητας, της πρακτικής διαδικασίας της ανάπτυξης των ανθρώπων.»

[Η Γερμανική Ιδεολογία, τ. 1, σσ. 66-68]

1. Η Ιστορία ως δρώμενο

Η κοινωνία των ιδιωτών ως 'η αληθινή εστία και σκηνή όλης της Ιστορίας'

[Η Γερμανική Ιδεολογία, τ. 1, σ. 83]

«Μέχρι τώρα η ιστορία όλης της κοινωνίας είναι ιστορία ταξικών αγώνων»

[Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος]

«Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία, δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες που διάλεξαν μόνοι τους, μα κάτω από συνθήκες που βρέθηκαν άμεσα, που δόθηκαν και κληρονομήθηκαν από το παρελθόν. Η παράδοση από όλες τις πεθαμένες γενεές βαρύνει σαν εφιάλτης πάνω στα μυαλά των ζωντανών.»

[Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, σ. 15.]

*Σχόλιο Μπαγιόνα

«Η θεωρία της ιστορίας του Μαρξ διαφέρει από τη θεωρία της ιστορίας του Hegel ως προς την ακόλουθη άποψη. Ο Hegel θεωρεί ότι η ιστορία είναι έκφραση του 'αντικειμενικού πνεύματος', δηλαδή της συνείδησης ορισμένων αξιών, που παίρνει διαφορετική μορφή στις διάφορες εποχές και στους λαούς που είχαν διαδοχικά σημαντικό ιστορικό ρόλο. [...] Ο Μαρξ αντιθέτως θεμελιώνει τη θεωρία του για την ιστορία πάνω σε ό,τι θεωρεί ως 'συγκεκριμένο άνθρωπο'. Ο συγκεκριμένος άνθρωπος καθορίζεται ως το σύνολο των κοινωνικών του σχέσεων και διαμορφώνεται από την εργασία του.» [Η Θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre, σ. 187]

**Σχόλιο Βέικου

«Ο Μαρξ παριστάνει, όπως ο Χέγκελ, την ιστορία ως ανάπτυξη ενός δράματος που παίζεται πάνω στην ιστορική σκηνή. Η παράσταση αυτή της ιστορίας με όρους ενός δράματος δεν υποδηλώνει πως η ιστορία είναι θέατρο που παίζεται μπροστά στα μάτια των ανθρώπων. Απλά πρόκειται για δράμα που παίζεται σε τρεις κύριες πράξεις: Είναι ο καπιταλισμός, [...], είναι ύστερα η δικτατορία του προλεταριάτου [...] και τέλος η κομμουνιστική κοινωνία όπου πραγματώνεται η ελευθερία. [...] Η βασική ιδέα που διαπερνά τη φιλοσοφία της ιστορίας του Μαρξ είναι η πίστη πως οι ίδιοι οι άνθρωποι είναι οι εργάτες της ιστορίας. Η θέση αυτή προϋποθέτει την πεποίθηση πως η ιστορική λειτουργία δε βρίσκεται στις προθέσεις, στα ενδιαφέροντα ή στα σχέδια κάποιας άλλης υπερανθρώπινης δύναμης που χειρίζεται τους ανθρώπους ως μέσα ή όργανα για την πραγμάτωση των σχεδίων της». [Φιλοσοφία της Ιστορίας, σσ.54-55]

2. Η Ιστορία ως υλιστικά προσδιοριζόμενο δρώμενο

«[Η] αντίληψη αυτή δεν πρόκειται, όπως η ιδεαλιστική αντίληψη της ιστορίας, να αναζητεί σε κάθε περίοδο μια κατηγορία, αλλά παραμένει σταθερά πάνω στο πραγματικό έδαφος της ιστορίας. Δεν εξηγεί την πρακτική από την ιδέα, αλλά εξηγεί το σχηματισμό των ιδεών από την υλική πρακτική.»

[Η Γερμανική Ιδεολογία, τ. 1, σ.87]

3. Η Ιστορία ως νομοτελειακά/ διαλεκτικά εξελισσόμενο δρώμενο*: ο δόλος της παραγωγής**

*Οι περίοδοι της προ-ιστορίας της ανθρωπότητας:

«Με τον [αστικό] κοινωνικό σχηματισμό κλείνει κατά συνέπεια η προϊστορία της ανθρωπότητας.»

**σύγκρινε με Kant (δόλος της Φύσης)/ Hegel (δόλος του Λόγου)

«Η σύγχρονη αστική κοινωνία με τις σχέσεις παραγωγής της, ανταλλαγής και ιδιοκτησίας, μια κοινωνία που συσσωρεύσε τόσο γιγαντιαία μέσα παραγωγής και ανταλλαγής, είναι σαν το μάγο που δεν μπορεί να ελέγξει τις δυνάμεις του κάτω κόσμου, που προσκάλεσε με τα μάγια του.[...] Η προώθηση της βιομηχανίας, της οποίας

ο ακούσιος προαγωγός είναι η αστική τάξη, αντικαθιστά την απομόνωση των εργατών, εξαιτίας του ανταγωνισμού, με τον επαναστατικό συνδυασμό τους, λόγω της συνεργασίας. Η ανάπτυξη της Σύγχρονης Βιομηχανίας, συνεπώς, κόβει κάτω από τα πόδια της το κύριο θεμέλιο, πάνω στο οποίο η αστική τάξη παράγει και οικειοποιείται τα προϊόντα της. Αυτό που η αστική τάξη παράγει, συνεπώς, πάνω από όλα είναι οι νεκροθάφτες της. Η πτώση της και η νίκη του προλεταριάτου είναι εξίσου αναπόφευκτες.

[*Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, σσ. 62-63]

4. Η κάθαρση/ λύση του δράματος: ο κομμουνισμός

«Ο κομμουνισμός ως η θετική υπέρβαση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας που συνιστά ανθρώπινη αυτο-αποξένωση, και συνεπώς [ο κομμουνισμός] ως η πραγματική οικειοποίηση της ανθρώπινης ουσίας από τον άνθρωπο, ο κομμουνισμός ως εκ τούτου ως η πλήρης επαναφορά του ανθρώπου στον εαυτό του ως κοινωνικού (δηλαδή ανθρώπινου) όντος- μια επαναφορά που πραγματώνεται συνειδητά και αγκαλιάζει όλο τον πλούτο της προγενέστερης ανάπτυξης, αυτός ο κομμουνισμός, ως πλήρως αναπτυγμένος νατουραλισμός, ισοδυναμεί με ανθρωπισμό, και ως πλήρως αναπτυγμένος ανθρωπισμός ισοδυναμεί με νατουραλισμό· [αυτός ο κομμουνισμός] αποτελεί την αυθεντική επίλυση της σύγκρουσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τη φύση και ανάμεσα στον άνθρωπο και τον άνθρωπο –την αληθινή επίλυση της διαμάχης ανάμεσα στην ύπαρξη και στην ουσία, ανάμεσα στην αντικειμενικοποίηση και στην αυτο-επιβεβαίωση, ανάμεσα στην ελευθερία και στην αναγκαιότητα, ανάμεσα στο άτομο και στο είδος. Ο κομμουνισμός είναι το λυμένο αίνιγμα της ιστορίας, και αναγνωρίζει ότι αποτελεί ο ίδιος αυτή τη λύση.»

[*Οικονομικά & Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*, σ. 126]

-Από την αποξενωμένη κοινωνική συνείδηση και πράξη στην επαναστατική/ κομμουνιστική συνείδηση και πρακτική

«Αυτή η ‘αποξένωση’ [...] μπορεί, φυσικά, να καταργηθεί υπό δύο πρακτικές προϋποθέσεις. Προκειμένου να γίνει ανυπόφορη δύναμη, δηλ. μια δύναμη ενάντια στην οποία οι άνθρωποι επαναστατούν, πρέπει μια μεγάλη μάζα της ανθρωπότητας να έχει καταστεί ‘χωρίς ιδιοκτησία’, και επιπλέον η μάζα αυτή να έχει περιέλθει σε αντίφαση προς τον υπάρχοντα κόσμο του πλούτου και του πολιτισμού. Και τα δυο αυτά προαπαιτούμενα προϋποθέτουν μια μεγάλη αύξηση της παραγωγικής δύναμης, ένα υψηλό βαθμό ανάπτυξης. Και, από την άλλη πλευρά, αυτή η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (που την ίδια στιγμή συνεπάγεται την πραγματική εμπειρική ύπαρξη των ανθρώπων σε παγκόσμια-ιστορική ύπαρξη, αντί για τοπική) είναι απόλυτα αναγκαίο προαπαιτούμενο, γιατί χωρίς αυτή η στέρηση, η έλλειψη παραμένει απλά και μόνο γενική, και με την έλλειψη η πάλη για τα απαραίτητα θα ξανάρχιζε αναγκαστικά, και όλη η παλιά βρώμικη δουλειά θα εμφανίζονταν και πάλι. Επιπλέον, αυτή η καθολική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων είναι αναγκαία, επειδή μόνο με αυτή εγκαθιδρύεται μια καθολική επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, που από τη μια πλευρά παράγει σε όλα τα έθνη ταυτόχρονα την χωρίς ιδιοκτησία μάζα (καθολικός ανταγωνισμός), κάνοντας κάθε έθνος εξαρτημένο από τις επαναστάσεις των άλλων, και τελικά θέτει τα παγκόσμια-ιστορικά, εμπειρικά καθολικά άτομα στη θέση των τοπικών. Χωρίς αυτό, 1) ο κομμουνισμός μπορεί να υπάρξει μόνο ως τοπικό φαινόμενο, 2) οι ίδιες οι δυνάμεις της επικοινωνίας δε θα μπορούσαν να αναπτυχθούν ως καθολικές, συνεπώς ως δυνάμεις που ασφυκτιούν σε τοπικό επίπεδο: θα παρέμεναν τοπικές και θα περιβάλλονταν από προκατάληψη, και 3) κάθε επέκταση της επικοινωνίας θα καταργούσε τον εμπειρικό κομμουνισμό. Εμπειρικά, ο κομμουνισμός είναι δυνατός μόνον ως πράξη των κυρίαρχων λαών, “με μιας” και ταυτόχρονα, γεγονός που προϋποθέτει την παγκόσμια ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και της παγκόσμιας επικοινωνίας που συνδέεται μαζί τους. [...]

Επιπλέον, η μάζα των εργατών, που δεν είναι *τίποτε παρά εργάτες*, [...] προϋποθέτει την *παγκόσμια αγορά*. Το προλεταριάτο μπορεί συνεπώς να υπάρξει μόνο σε *παγκόσμιο ιστορικό επίπεδο*, όπως ακριβώς ο κομμουνισμός, η δραστηριότητά του προλεταριάτου,

μπορεί να έχει μόνο μια “παγκόσμια-ιστορική” ύπαρξη. Παγκόσμια-ιστορική ύπαρξη ατόμων, δηλαδή ύπαρξη ατόμων που συνδέεται άμεσα με την παγκόσμια ιστορία.»

[*Η Γερμανική Ιδεολογία*, τ. 1, σσ. 81-82]

«Μαζί με τη διαρκή ελάττωση του αριθμού των μεγιστάνων του κεφαλαίου, που σφετερίζονται και μονοπωλούν όλα τα οφέλη της διαδικασίας μετατροπής, αυξάνει η μάζα της αθλιότητας, της καταπίεσης, της υποδούλωσης, του εκφυλισμού, της εκμετάλλευσης, αλλά **αυξάνει μαζί και η αγανάκτηση της εργατικής τάξης**, που διαρκώς πληθαίνει και που διαπαιδαγωγείται, συνενώνεται και οργανώνεται απ’ αυτόν τον ίδιο το μηχανισμό της κεφαλαιοκρατικής διαδικασίας παραγωγής. Το μονοπώλιο του κεφαλαίου μετατρέπεται σε δεσμά του τρόπου παραγωγής που άνθισε μαζί του και κάτω απ’ αυτό. Η συγκεντροποίηση των μέσων παραγωγής και η κοινωνικοποίηση της εργασίας φτάνουν σε ένα σημείο, όπου δε συμβιβάζονται με το κεφαλαιοκρατικό τους περίβλημα. Το περίβλημα αυτό σπάει. Σημαίνει το τέλος της κεφαλαιοκρατικής ατομικής ιδιοκτησίας. **Οι απαλλοτριωτές απαλλοτριώνονται.**

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος ιδιοποίησης, που προέρχεται από τον κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, άρα και η ατομική κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία, αποτελεί την πρώτη άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία. Μα η κεφαλαιοκρατική παραγωγή παράγει με την **αναγκαιότητα φυσικής διαδικασίας** την ίδια της την άρνηση. Πρόκειται για **άρνηση της άρνησης**. Η άρνηση αυτή δεν αποκαθιστά ξανά την ατομική ιδιοκτησία, αποκαθιστά όμως την προσωπική ιδιοκτησία πάνω στη βάση των επιτευξέων της κεφαλαιοκρατικής εποχής: της συνεργασίας και της κοινής κατοχής της γης που τα παράγει η εργασία η ίδια.

Η μετατροπή της κομματιασμένης ατομικής ιδιοκτησίας, που βασίζεται στην προσωπική εργασία των ατόμων, σε κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία είναι φυσικά μια διαδικασία ασύγκριτα πιο μακρόχρονη, πιο σκληρή και πιο δύσκολη από τη μετατροπή σε κοινωνική ιδιοκτησία της κεφαλαιοκρατικής ιδιοκτησίας, που πραγματικά βασίζεται κιόλας σε κοινωνικό τρόπο παραγωγής. Εκεί επρόκειτο για την απαλλοτρίωση της μάζας του λαού από λίγους σφετεριστές, εδώ πρόκειται για την απαλλοτρίωση λίγων σφετεριστών από τη μάζα του λαού. [η έμφαση δική μας]»

[*Το Κεφάλαιο*, τ. 1, σσ. 787-788]

-Η κομμουνιστική επανάσταση ως αναγκαιότητα

«Τελικά, από την αντίληψη της ιστορίας, που εκτέθηκε ως εδώ από εμάς, προσλαμβάνουμε τις εξής περαιτέρω συνέπειες: 1) Με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έρχεται ένα στάδιο όπου παραγωγικές δυνάμεις και μέσα επικοινωνίας έρχονται σε μια κατάσταση, που κάτω από τις υπάρχουσες σχέσεις, φέρνουν μονάχα κακό, και δεν είναι πια παραγωγικές αλλά καταστροφικές δυνάμεις. [...] Και σε σύνδεση με όλα αυτά εμφανίζεται μια τάξη που πρέπει να σηκώσει όλα τα βάρη της κοινωνίας, χωρίς να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματά της, που όντας απόβλητη από την κοινωνία, σπρώχνεται αναγκαστικά στον πιο αποφασιστικό ανταγωνισμό προς όλες τις άλλες τάξεις, μια τάξη που αποτελεί την πλειοψηφία όλων των μελών της κοινωνίας, και που από αυτή πηγάζει η **συνείδηση της αναγκαιότητας μιας ριζικής επανάστασης**, η κομμουνιστική συνείδηση, που μπορεί βέβαια να γεννηθεί και στις άλλες επίσης τάξεις με τη μελέτη της κατάστασης αυτής της τάξης. 2) Οι προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες οι συγκεκριμένες παραγωγικές δυνάμεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν είναι οι προϋποθέσεις της κυριαρχίας μιας ορισμένης τάξης της κοινωνίας, η κοινωνική εξουσία της οποίας, απορρέουσα από την ιδιοκτησία της, έχει τη δική της **πρακτική-ιδεαλιστική έκφρασή της** σε κάθε περίπτωση με τη μορφή του κράτους και, συνεπώς, κάθε επαναστατική πάλη κατευθύνεται εναντίον της τάξης που μέχρι τότε βρίσκονταν στην εξουσία. 3) Σε όλες τις προηγούμενες επαναστάσεις ο τρόπος δραστηριότητας παρέμενε αναλλοίωτος και ετίθετο μόνο ζήτημα μιας νέας διανομής εργασίας σε άλλα πρόσωπα, ενώ η κομμουνιστική επανάσταση κατευθύνεται εναντίον του μέχρι τούδε υπάρχοντος **τρόπου** δραστηριότητας, ξεκαθαρίζει με την **εργασία**, και καταργεί την εξουσία όλων των τάξεων μαζί με όλες τις τάξεις, τις εθνότητες κτλ. της παρούσης κοινωνίας, και 4) για την παραγωγή σε μαζική κλίμακα αυτής της κομμουνιστικής συνείδησης, και για την

επιτυχία της ίδιας της υπόθεσης, η μεταβολή των ανθρώπων σε μαζική κλίμακα είναι αναγκαία, μια μεταβολή που μπορεί να λάβει χώρα μόνο μέσα σε ένα πρακτικό κίνημα, σε μια επανάσταση· η επανάσταση είναι αναγκαία, συνεπώς, όχι μόνον επειδή η άρχουσα τάξη δεν είναι δυνατό να ανατραπεί με άλλο τρόπο, αλλά επίσης επειδή η ανατρέπουσα τάξη μόνον μέσα σε μια επανάσταση μπορεί να απαλλαγεί από όλον τον κόπο των καιρών και να καταστεί ικανή να θεμελιώσει την κοινωνία εξουσίας. »

[Η Γερμανική Ιδεολογία, τ. 1, σσ. 85-86]

-Ο κομμουνισμός: βασίλειο της ελευθερίας

«Σε μια κοινότητα/ μαζί με άλλους έχει κάθε/ άτομο τα μέσα να καλλιεργήσει τις ικανότητές του προς όλες τις κατευθύνσεις. Μόνο μέσα στην κοινότητα, επομένως, είναι δυνατή η προσωπική ελευθερία. Στα προηγούμενα υποκατάστατα της κοινότητας, στο κράτος κτλ., προσωπική ελευθερία υπήρχε μονάχα για τα άτομα που αναπτύσσονταν μέσα στις σχέσεις της κυρίαρχης τάξης, και μονάχα στο βαθμό που ήταν άτομα αυτής της τάξης. Η απατηλή κοινότητα, που σε αυτή έχουν ως τώρα συνενωθεί τα άτομα, έπαιρνε πάντοτε μια ανεξάρτητη ύπαρξη σε σχέση με αυτά, και ταυτόχρονα, μια και ήταν η συνένωση μιας τάξης εναντίον μιας άλλης, ήταν όχι μόνο μια τελείως απατηλή κοινότητα, αλλά επίσης και ένα εμπόδιο. Στην πραγματική κοινότητα τα άτομα αποκτούν την ελευθερία τους στην ένωσή τους και διαμέσου της ένωσής τους.»

[Η Γερμανική Ιδεολογία, τ. 1, σσ. 115-116]

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ:
ΤΑ ΜΑΚΡΑ ΚΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

-1789/ 1830/ 1848: Γαλλικές επαναστάσεις

1. Γιακωβίνου:

«Ο Robespierre, ο Saint-Just και το κόμμα τους έπесαν διότι συνέχισαν την αρχαία, ρεαλιστική-δημοκρατική πολιτεία, βασισμένη στην πραγματική δουλειά με το σύγχρονο πνευματικο-δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό κράτος, που βασίζεται στη χειραφετημένη δουλειά, στην αστική κοινωνία. Τι φοβερή ψευδαίσθηση αποτελεί το να πρέπει να αναγνωρίσεις και να επικυρώσεις στα δικαιώματα του ανθρώπου τη σύγχρονη αστική κοινωνία, την κοινωνία της βιομηχανίας, του καθολικού ανταγωνισμού, του ιδιωτικού συμφέροντος, που επιδιώκει ελεύθερα τους σκοπούς του, της αναρχίας, της αυτο-αποξενωμένης φυσικής και πνευματικής ατομικότητας, και ταυτοχρόνως να επιθυμείς στη συνέχεια να εκμηδενίζεις τις εκδηλώσεις της ζωής αυτής της κοινωνίας σε επιμέρους άτομα και να θέλεις την ίδια στιγμή να διαμορφώσεις την πολιτική κεφαλή αυτής της κοινωνίας με τον τρόπο της αρχαιότητας!»⁷⁹

2. Διευθυντήριο

«Η βέβηλη ιστορία [...] αναφέρει: Μετά την πτώση του Robespierre, ο πολιτικός διαφωτισμός, που προηγουμένως ξεπέρασε τον εαυτό του και έγινε υπερφίαλος, άρχισε για πρώτη φορά να αναπτύσσεται πεζά. Υπό την κυβέρνηση του Διευθυντηρίου, η αστική κοινωνία, απελευθερωμένη διαμέσου της ίδιας της Επανάστασης από τα δεσμά του φεουδαρχισμού αναγνωρισμένη επίσημα, παρά την επιθυμία του Τρόμου να τη θυσιάσει σε μια αρχαία μορφή της πολιτικής ζωής, ξέσπασε σε δυνατά ρεύματα ζωής. Μια θύελλα και μια ένταση εμπορικής επιχείρησης, ένα πάθος πλουτισμού, η πληθωρικότητα της νέας αστικής ζωής, που η πρώτη αυτο-ικανοποίησή του είναι αναίδης, ελαφριά, επιπόλαιη και μεθυστική· ένας πραγματικός διαφωτισμός της γης της Γαλλίας, η φεουδαρχική δομή της οποίας είχε σπάσει από το σφυρί της Επανάστασης και η οποία, από τις πρώτες πυρετώδεις προσπάθειες των πολυάριθμων νέων ιδιοκτητών, μετατράπηκε σε αντικείμενο ολόπλευρης καλλιέργειας· οι πρώτες κινήσεις της βιομηχανίας που τώρα απελευθερώθηκε –ιδού ορισμένα από τα σημάδια ζωής της πρόσφατα αναδυθείσας αστικής κοινωνίας. Η αστική κοινωνία εκπροσωπείται θετικά από την αστική τάξη. Η αστική τάξη, συνεπώς, ξεκινάει την κυριαρχία της. Τα δικαιώματα του ανθρώπου παύουν να υπάρχουν απλά στη θεωρία.»⁸⁰

3. Ναπολέων

«Ο Ναπολέων εκπροσωπεί την τελευταία μάχη του επαναστατικού τρόμου εναντίον της αστικής κοινωνίας, που διακηρύχθηκε από αυτή την ίδια την Επανάσταση, και εναντίον της πολιτικής της. Ο Ναπολέων, βεβαίως, διέκρινε ήδη την ουσία του σύγχρονου κράτους. Αντιλήφθηκε ότι βασίζεται στην ανεμπόδιστη ανάπτυξη της αστικής κοινωνίας, στην ελεύθερη κίνηση του ιδιωτικού συμφέροντος, κτλ. Αποφάσισε να αναγνωρίσει και να προστατεύσει αυτή τη βάση. Δεν ήταν τρομοκράτης με το μυαλό στα σύννεφα. Ωστόσο, ταυτόχρονα, αντιμετώπισε το κράτος ως σκοπό καθ' εαυτόν και την ιδιωτική ζωή ως ταμία και υπάλληλό του, που δεν πρέπει να έχει δική της βούληση. Τελειοποίησε τον Τρόμο, αντικαθιστώντας τη διαρκή επανάσταση με το διαρκή πόλεμο. Έθρεψε τον εγωισμό του γαλλικού έθνους, προκειμένου να ολοκληρώσει τον κόρο, αλλά επιζήτησε επίσης τη θυσία της αστικής επιχειρηματικότητας, των διασκεδάσεων, του πλούτου κτλ., οποτεδήποτε αυτό απαιτήθηκε από τον πολιτικό σκοπό της κατάκτησης. Αν καταπίεσε δεσποτικά το φιλελευθερισμό της αστικής κοινωνίας [...] δεν απέδειξε μεγαλύτερη μέριμνα για τα ουσιώδη υλικά της συμφέροντα, το εμπόριο και τη βιομηχανία, οποτεδήποτε αυτά συγκρούονταν με τα πολιτικά συμφέροντά του. Η επίκριση από την πλευρά του εναντίον των ανθρώπων της βιομηχανίας

⁷⁹ Karl Marx-Friedrich Engels, *Η Αγία Οικογένεια*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx -Engels, *Collected Works*, ο.π., vol. 3., p. 122.

⁸⁰ Ο.π., pp. 122-123.

αποτελέσει το συμπλήρωμα της επίκρισής του εναντίον των *ιδεολόγων*. Στην εσωτερική πολιτική του, επίσης, πολέμησε την αστική κοινωνία ως αντίπαλο του κράτους, το οποίο ο ίδιος εξακολουθούσε να θεωρεί ότι αποτελεί έναν απόλυτο σκοπό καθ' εαυτόν.⁸¹

4. Ιουλιανή Επανάσταση

«Στα 1830 η αστική τάξη έθεσε σε εφαρμογή τις επιθυμίες της του έτους 1789, με τη μόνη διαφορά ότι ο *πολιτικός διαφωτισμός της ολοκληρώθηκε* τώρα, ότι δε θεωρούσε πλέον το συνταγματικό αντιπροσωπευτικό κράτος ως μέσο για την πραγμάτωση του ιδεώδους του κράτους, της παγκόσμιας ευημερίας και των καθολικών ανθρώπινων σκοπών, αλλά, *αντιθέτως, το αναγνώρισε ως την επίσημη έκφραση της αποκλειστικά δικής της ισχύος και ως πολιτική αναγνώριση των δικών της ιδιαίτερων συμφερόντων.*»⁸²

5. Επανάσταση 1848

«Οι αστοί Δημοκράτες, οι οποίοι, στο όνομα της Επανάστασης του Φλεβάρη, κατέλαβαν την κρατική εξουσία, τη χρησιμοποίησαν για τις σφαγές του Ιούνη, προκειμένου να πείσουν την εργατική τάξη ότι 'κοινωνική' δημοκρατία σήμαινε τη δημοκρατία που κατοχύρωνε την κοινωνική καθυπόταξή τους, και προκειμένου να πείσουν τη βασιλική αγγέλη της αστικής τάξης και της τάξης των γαιοκτημόνων ότι μπορούν να εμπιστευτούν με ασφάλεια τη μέριμνα και τις φροντίδες της διακυβέρνησης στους αστούς 'Δημοκράτες'. Ωστόσο, μετά το ηρωικό κατόρθωμα του Ιούνη, οι αστοί Δημοκράτες αναγκάστηκαν, από την πρώτη γραμμή, να οπισθοχωρήσουν στα μετόπισθεν του 'Κόμματος της Τάξης' – ένα συνδυασμό, που διαμορφώθηκε από όλες τις αντιμαχόμενες μερίδες των κατεχουσών τάξεων στον ανοιχτά τώρα διακηρυγμένο ανταγωνισμό τους προς τις παραγωγικές τάξεις. *Η χαρακτηριστική μορφή της μετοχικής κυβέρνησης υπήρξε η Κοινοβουλευτική Δημοκρατία, με το Λουδοβίκο Βοναπάρτη ως Πρόεδρό της.*»⁸³

6. Αυτοκρατορία του Λουδοβίκου Βοναπάρτη (1852-1870)

«Ο φυσικός απόγονος της Δημοκρατίας του 'Κόμματος-της-Τάξης' υπήρξε η Δεύτερη Αυτοκρατορία.

Η Αυτοκρατορία, με το πραξικόπημα στο πιστοποιητικό της γέννησής της, το καθολικό εκλογικό δικαίωμα για την επικύρωσή της και το ξίφος ως σκήπτρο της, διαδήλωσε τη στήριξή της επί της αγροτιάς, αυτής της μεγάλης μάζας παραγωγών που δεν εμπλέκεται άμεσα στην ταξική πάλη εργασίας και κεφαλαίου. Διαδήλωσε άμεσα τη σωτηρία της εργατικής τάξης με τη συντριβή του κοινοβουλευτισμού και, μαζί με αυτή, την αποκάλυπτη υποταγή της κρατικής εξουσίας στις κυρίαρχες τάξεις. Διαδήλωσε τη σωτηρία των ιδιοκτητριών τάξεων διασφαλίζοντας την οικονομική τους κυριαρχία επί της εργατικής τάξης. Διαδήλωσε την ενότητα όλων των τάξεων αναζωογονώντας για όλους τη χίμαιρα της εθνικής δόξας. Στην πραγματικότητα, ήταν η μόνη μορφή διακυβέρνησης εφικτή εκείνη την εποχή, όταν η αστική τάξη είχε ήδη απολέσει, και η εργατική τάξη δεν είχε ακόμη αποκτήσει, την ικανότητα διακυβέρνησης του έθνους. Αναγνωρίστηκε ανά τον κόσμο σαν σωτήρας της κοινωνίας. Υπό την αιγίδα της, η αστική κοινωνία, απελευθερωμένη από τις πολιτικές μέριμνες, άγγιξε μιαν ανάπτυξη που ούτε η ίδια ανέμενε. Η βιομηχανία και το εμπόριο εξαπλώθηκαν σε κολοσσιαίες διαστάσεις. Η χρηματιστηριακή απάτη γιόρταζε με κοσμοπολίτικα όργια. Η εξαθλίωση των μαζών είχε πυροδοτηθεί από μια αναίσχυντη επίδειξη λαμπρής, επιτηδευμένης και εξευτελιστικής πολυτέλειας. *Η κρατική εξουσία, καθώς αίρεται φαινομενικά πάνω από την κοινωνία, γίνεται ταυτόχρονα το ίδιο το μέγιστο σκάνδαλο αυτής της κοινωνίας και το ίδιο το θερμοκήπιο όλων των διαφθορών αυτής της κοινωνίας.*»⁸⁴

-1871: Παρισινή Κομμούνα

⁸¹ Ο.π., pp. 123-124.

⁸² Ο.π., p. 124

⁸³ Karl Marx-Friedrich Engels, *Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία*, ο.π., vol. 22, p. 329.

⁸⁴ Ο.π., p. 330.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II

Κομμουνισμός & Διαλεκτική

«Οι άνθρωποι κάνουν την ίδια τους την ιστορία, δεν την κάνουν όμως κάτω από ελεύθερες συνθήκες που διάλεξαν μόνοι τους, μα κάτω από συνθήκες που βρέθηκαν άμεσα, που δόθηκαν και κληρονομήθηκαν από το παρελθόν.

Η παράδοση από όλες τις πεθαμένες γενεές βαραίνει σαν εφιάλτης πάνω στα μυαλά των ζωντανών.» (Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, σ.15.)

1. Το διαλεκτικό μαρξικό μοντέλο: ντετερμινιστική δυναμική της Ιστορίας

(* Ο χεγκελιανός Marx)

-*Δόλος της παραγωγής* (βλ. ενδεικτικά την μετατροπή του προλεταριάτου από τάξη καθεαυτήν σε τάξη για τον εαυτόν της στο *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*)

-*Διαδοχή τρόπων παραγωγής*, όπως περιγράφεται στον Πρόλογο στην *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*

-*Νόμοι/ τάσεις* «που δρουν και επιβάλλονται με *σιδερένια αναγκαιότητα*», όπως διευκρινίζεται στον Πρόλογο στην 1^η Έκδοση του *Κεφαλαίου* (σ.12), όπου και η αναλογία με το φυσικό «που παρατηρεί τις φυσικές διαδικασίες εκεί που εμφανίζονται με την πιο καθαρή μορφή.»

-*Δυνατότητα επιτάχυνσης*, αλλά *όχι αναστροφής* της κοινωνικής δυναμικής, όπως διευκρινίζεται στον Πρόλογο στην 1^η Έκδοση του *Κεφαλαίου* (σ.16)

-*Ταξικά υποκείμενα* ως *προσωποποιήσεις οικονομικών κατηγοριών*, όπως διευκρινίζεται στον Πρόλογο στην 1^η Έκδοση του *Κεφαλαίου* (σ.16)

-*Προσδιοριστική και κυρίαρχη δομή*, όπως περιγράφεται στον 1^ο τόμο του *Κεφαλαίου* (σσ.95-96)

2. Το αντι-θετικιστικό/ αντι-τελεολογικό μαρξικό μοντέλο

(*Ο μη χεγκελιανός Marx)

Ο μαρξικός χρόνος: συμπίκνωση & αναστροφή

Αστικές επαναστάσεις, όπως οι επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα, ορμούν γρήγορα από επιτυχία σε επιτυχία, τα δραματικά αποτελέσματά τους υπερβαίνουν το ένα το άλλο, άνθρωποι και πράγματα φαντάζουν σα διαμάντια που αστράφτουν, η έκσταση είναι το πνεύμα της μέρας, αλλά κρατούν για λίγο, σύντομα φθάνουν στο ζενίθ τους και μια μακρά, ραγδαία κλιμακούμενη πτώση κυριεύει την κοινωνία, προτού εκείνη να μάθει να αφομοιώνει με νηφάλιο τρόπο τα αποτελέσματα της τεταμένης και θυελλώδους εποχής της. Αντιθέτως, **οι προλεταριακές επαναστάσεις [...] ασκούν σταθερά την αυτοκριτική τους, διακόπτουν συνεχώς την πορεία τους, επανέρχονται στο φαινομενικά ολοκληρωμένο, για να ξεκινήσουν και πάλι, χλευάζουν με ανελέητη ενδελέχεια τις ανεπάρκειές τους, τις αδυναμίες τους και τις μικρότητες των πρώτων εγχειρημάτων τους, δίνουν την εντύπωση ότι σωριάζουν στο έδαφος τον αντίπαλό τους, μόνον όμως για να αντλήσει δύναμη από τη γη και να σηκωθεί και πάλι, πιο γιγάντιος μπροστά τους· οι προλεταριακές επαναστάσεις οπισθοχωρούν πάλι και πάλι μπροστά στο απροσδιόριστο μεγαλείο των σκοπών τους, μέχρις ότου δημιουργηθεί μια κατάσταση που καθιστά αδύνατη κάθε επιστροφή,** οπότε οι συνθήκες μιλούν από μόνες τους:

Ιδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα!

Εδώ το τριαντάφυλλο, εδώ χόρευσε!

(Καρλ Μαρξ, Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, σσ.20-21)

Οι άνθρωποι κάνουν την ιστορία τους, αλλά δεν μπορούν να την κάνουν όπως τους αρέσει· δεν την κάνουν κάτω από συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι, αλλά κάτω από συνθήκες που αντιμετωπίζουν άμεσα, που έχουν μεταβιβαστεί από το παρελθόν. Η παράδοση όλων των νεκρών γενεών βαρύνει σαν εφιάλτης στο μυαλό των ζωντανών. Και ακριβώς όταν στρατεύονται στο να επαναστατικοποιήσουν τους εαυτούς τους και τα πράγματα, δημιουργώντας κάτι που δεν έχει υπάρξει ακόμη, ακριβώς σε τέτοιες περιόδους επαναστατικής κρίσης επικαλούνται με αγωνία τα πνεύματα του παρελθόντος στην υπηρεσία τους και δανείζονται απ' αυτά ονόματα, ιαχές μάχης και ενδύματα, προκειμένου να παρουσιάσουν τη νέα σκηνή της παγκόσμιας ιστορίας με αυτή την τιμημένη στο χρόνο μεταμφίεση και τη δανεισμένη γλώσσα.

(Καρλ Μαρξ, *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, σσ.11-12)

-Όχι στη συγγραφή συνταγών για το μαγειρείο του μέλλοντος

(Επίλογος στη 2^η Έκδοση του *Κεφαλαίου*)

-*Η Ιστορία δεν έχει σκοπό:* «Αυτό που σημαίνουν οι λέξεις 'προορισμός' 'σκοπός', 'σπέρμα', ή 'ιδέα' της παλιότερης ιστορίας δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια αφαίρεση δημιουργημένη από την κατοπινή ιστορία, μια αφαίρεση που η παλιότερη ιστορία ασκεί πάνω στην κατοπινή ιστορία.»

(*Η Γερμανική Ιδεολογία*, τόμος 1, σ.83)

-*Η Ιστορία δεν πράττει:* «Η Ιστορία δεν πράττει τίποτε, 'δεν κατέχει τεράστιο πλούτο', 'δεν δίνει μάχες'. Είναι ο άνθρωπος, ο πραγματικός, δραστήριος άνθρωπος που πράττει όλα αυτά, που κατέχει και μάχεται· η 'ιστορία' δεν είναι, όπως εθεωρείτο, ένα διακριτό πρόσωπο, που χρησιμοποιεί τον άνθρωπο ως μέσο, προκειμένου να επιτύχει τους δικούς της σκοπούς· η ιστορία δεν είναι τίποτε άλλο παρά η δραστηριότητα του ανθρώπου που επιδιώκει τους σκοπούς του.»

(*Η Αγία Οικογένεια*, όπως περιλαμβάνεται στο Marx-Engels, *Collected Works*, vol.4, p.93)

-*Όχι στη συγγραφή και χρήση μιας μονογραμμικής και ευρωπαιοκεντρικής γενικής ιστορικο-φιλοσοφικής θεωρίας*, «η υπέρτατη αρετή της οποίας συνίσταται στο να είναι υπερ-ιστορική».

(Επιστολή του Marx στη συντακτική επιτροπή της Otechestvenniye Zapiski, Νοέμβριος 1877)

(*βλ. την *ιδιοτυπία της ρωσικής περίπτωσης*:

Επιστολή του Marx στη συντακτική επιτροπή της Otechestvenniye Zapiski, Νοέμβριος 1877

Επιστολή του Marx στην Βέρα Ζασούλιτς, 8 Μαρτίου 1881

Πρόλογος στη Ρωσική Έκδοση του 1882 του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου*)

3. Οι κριτικές ερμηνείες των Balibar και Marcuse της μαρξικής διαλεκτικής μέσα από το πρίσμα του κομμουνισμού